

Obsah

Předmluva	2
Část I – Zamýšlení na úvod	9
Úvod	10
1. Co je to kvalitativní výzkum? • Co je třeba umět k provozování kvalitativního výzkumu? • Mohu kombinovat kvalitativní a kvantitativní metody? • Proč kvalitativní výzkum? • Kdo dělá kvalitativní výzkum? • Jaké jsou hlavní složky kvalitativního výzkumu? • Existují různé typy kvalitativního výzkumu? • Co je zakotvená teorie? • Proč tvořit teorii, která je zakotvená? • Co je třeba k tomu, aby si člověk mohl osvojit toto pojetí? • Metoda zakotvená teorie? • Co je třeba k tomu, aby se zakotvená teorie „vědecká“? • Jak dochází k objevům? • Jaký je rozdíl mezi teorií a popisem? • Je třeba popisovat všechny rozhovory a všechny poznámky z terénu? • Souhrn	21
2. Začínáme	27
Výzkumný problém • Zdroje výzkumných problémů • Výzkumná otázka • Formulování výzkumné otázky • Souhrn	27
3. Teoretická citlivost	32
Definice • Zdroje teoretické citlivosti • Udržování rovnováhy mezi tvořivostí a vědou • Použití literatury • Použití odborné literatury • Jak používat odbornou literaturu • Definice termínů • Použití odborné literatury • Neodborná literatura • Souhrn	39
Část II – Postupy kódování	42
5. Otevřené kódování	53
Definice termínů • Postupy • Označování jeví • Určování kategorií • Pojmenovávání kategorií • Rozvíjení vlastnosti a dimenzí kategorií • Obměny způsobů otevřeného kódování • Záznamy kódování • Souhrn	53
6. Techniky zvyšování teoretické citlivosti	70
K čemu jsou tyto techniky určeny • Využití kladeb otázek • Analýza slova, větiného úseku, věty • Další analýza pomocí porovnávání • Technika protikladů • Systematické porovnávání dvou nebo více jeví • Porovnávání se vzdálenými jevy • Měření červeným papírkem • Problémy a obavy • Souhrn	70
7. Axiální kódování	
Definice termínů • Paradigmatičký model • Jeví • Příčné podmiňky • Kontext • Intervenující podmiňky • Strategie jednání nebo interakce • Následky • Spojování a rozvíjení kategorií podle paradigmatu • Uvádění subkategorií do vztahu ke kategorií • Ověřování výroků podle údajů • Další rozvíjení kategorií a subkategorií ve smyslu jejich vlastnosti a dimenzionálního umístění • Spojování kategorií na úrovni dimenzí • Složitost • Středání induktivního myšlení • Sledování vztahů • Použití dočasných teoretických rámců a dalších způsobů záznamu • Souhrn	

Tato kniha je věnována Barney Glaserovi

Publikaci vydává Sdružení Podané ruce a nakladatelství Albert jako druhý svazek dlouhodobě koncipované edice SCAN, která je zaměřena na vydávání původních prací a překladů věnovaných otázkám a problematice psychologie, psychiatrie, psycho-terapie, speciální pedagogiky a pedagogiky.

Z anglického originálu A. Strauss a J. Corbinova: *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*, Newbury Park, California, Sage 1990, přeložil Stanislav Ježek.

© Sage Publications, Inc., 1990

Translation © Stanislav Ježek, 1999

Cover design © Irma Charvátová, 1999

ISBN 80-85834-60-X (Albert)

Selektivní kódování

Definice termínů • Vyloučení kostry přiběhu • Identifikace přiběhu • Přechod od popisu ke konceptualizaci kostry přiběhu • Rozhodování se mezi dvěma význačnými jevy • Co když se mi nedaří určit kostru přiběhu? • Určení vlastností a dimenzí centrální kategorie • Uvádění kategorií do vztahu k centrální kategorii • Návrh k přiběhu • Obtíže při uspořádávání kategorií • Ověřování vztahů • Odhalování pravdivosti • Systematizace a upřesňování spojení • Způsoby objevení těchto kombinací • Seskupování kategorií • Zakování teorie • Návrh teorie • Formulace a ověřování výroků o vztazích • Co když nějaký případ teorii neodpovídá? • Doplnění nedostatků kategorií • Souhrn

9.

Proces

Definice termínů • Proces v zakotvené teorii • Proces – je otázku mluvy • Indukce a dedukce • Proces jako analytický pohled na věc • Fungování procesů • Co je změna? • Tvar a forma změny • Jak a kde hledat změny ukazující na proces? • Popis procesu • Proces pojatý do stadií nebo fází • Proces pojatý jako neprogresivní pohyb • Souhrn

10.

Matice podmiňujících vlivů

Definice termínů • Zakotvená teorie jako transakční systém • Vlastnosti transakčního systému • Divody užít této matice • Matice podmiňujících vlivů • Obecné znaky úrovně matice • Praktické příklady použití matice • Sledování podmiňujících trajektorií • Proč je sledování podmiňujících trajektorií důležitá? • Jak se trajektorie sleduje • Zkoumání jeví na různých úrovních matice • Interakce • Organizace • Biografické a historické procesy • Teorie vycházející z empirického základu versus formální teorie • Souhrn

11.

Porizování vzorků vycházející z budované teorie

Definice termínů • Přehled • Obecné úvahy • Vodítka pro rozhovory a pozorování • Postupy porizování vzorků • Porizování vzorků při otevřeném kódování • Porizování vzorků při axiálním kódování • Porizování vzorků při selektivním kódování • Odpovědi na některé důležité otázky • Souhrn

12.

Záznamy a diagramy

Definice termínů • Některé obecné a specifické znaky záznamů a diagramů • Záznamy a diagramy ve třech typech kódování • Ověřené kódování • Axiální kódování • Selektivní kódování • Diagramy • Tridění záznamů a diagramů • Souhrn

13.

Psaní disertačních prací a monografií, prezentace výzkumu

Úvodní poznámky • Od analýzy k psaní • Proč publikovat? • Ústní prezentace • Psaní monografií a disertačních prací • Zdroje a přehledy • Postupy • O čem psát? • Specifické problémy autorů disertačních prací • Problém sebevědomí • Jak už to nechat být • Posluchači • Úprava disertačních prací na monografii • Kolektivní autorství • Psaní článků určených k publikaci • Souhrn

14.

Kritéria hodnocení výzkumu podle zakotvené teorie

Vědecké zásady a kvalitativní výzkum • Kritéria hodnocení zakotvených teorií • Výzkumný proces • Empirické zakotvení výzkumu • Závěrečná poznámka • Souhrn

Literatura

Registr

O autorech

Stručný česko-anglický slovníček použitých termínů

Předmluva k českému vydání

O kvalitativních metodách, které existují v různých oborech věd o člověku, jsou absolventi českých vysokých škol dosud jen zhruba informováni. Často nedokážou ani vyjmenovat základní kvalitativní metody, jak si, milá čtenářko, milý čtenáři, můžete snadno ověřit, když se na ně zeptáte řadových psychologů, pedagogů či odborníků společenských věd. Během studia se totiž dozvíte zpravidla jenom to, že existují i jiné kvalitativní metody – kromě ovšem té zcela správné vědecké kvantitativní metodologie, kterou vznikají sloupce a tabulky čísel, jež zaručují vědeckým pracím jejich vědecký vzhled.

Je tedy velmi záslužným činem skupiny studentů psychologie, kteří se na Masarykově univerzitě v Brně zasadili o to, aby byly *Zaklady kvalitativního výzkumu* přeloženy jedním z nich, Stanislavem Ježkem. Kniha Corbinové a Strausse vznikla v kontextu dalších v češtině nedostupných prací, na něž tyto autoři sami odkazují, dále též razí i pro angličtinu zčásti nezvyklou terminologii. Český předkladatel používá a dotvrdí vědeckou terminologii, která vznikala při cvičeních a přednáškách Metody a techniky psychologického výzkumu I, jež jsem prováděl na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v letech 1994-97. V těchto přednáškách a cvičeních byly získávány především dovednosti pozorování a vedení rozhovoru, jakož i kritické zkoumání tvorby údajů těmito dvěma nejdůležitějšími kvalitativními metodami. Vědomosti nutné pro hlubší pochopení vědecko-filozofického kontextu *zakotvené teorie* byly v uvedených přednáškách zprostředkovány v návaznosti na systematologickou metodu Jiřího Hoskovce (*Tajemství expert-mentální psychologie*, Praha, Academia 1992) a epistemologicky kritickou analýzu Gregory Batesona (Steps to an ecology of mind, New York, Ballantine 1972) tak, jak je vysvětluji v úvodu a závěrečné, metodě věnované kapitoly v učebnici Mírko Fryba, *Psychologie zvládání života* (Brno, Nakladatelství Masarykovy univerzity, 1996).

Svou podporou umožnilo vydání předkládané knihy několik institucí, které používají v ní obsažené materiály pro své praktické účely. Organizací práce nutně pro překlad a vydání knihy koordinoval Michal Mišovský, který též v rámci publikační činnosti edice SCAN zajistil financování Sdružením Podané ruce. Edice je zaměřena především na vydávání překladů a původních prací z oblasti psychologie, psychiatrie a psychoterapie. O vydání knihy se dále zasloužily Dětská psychiatrika Jáchyma Velká Bíteš a Atelier satirapie ve Velké Bíteši. Největším přispěvkem je však práce, již provedl Stanislav Ježek za pomoci Martiný Palatkové, Michala Mišovského a několika dalších studentů Masarykovy univerzity na

Psychologickém ústavu, jehož t.č. vedoucí Vladimír Směkal se též podílel na redakci. Závěrečnou práci nutnou k tomu, aby *Základy kvalitativního výzkumu* shledly světa v této své formě, umožnil vedoucí Katedry psychologie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Vladimír Řehan, kterému za to srdečně děkuji.

4. dubna 1997

Mirko Fryba

Poznámka překladatele

Jestě než se pustíte do čtení nebo studia této knihy, byl bych rád, kdybyste si přčetli následující pár poznámek a poděkování. Možná pomohou vám při pochopení předkládaných informací, možná mně.

V době překladu této knihy jsem nevěděl o žádné publikaci týkající se *grounded theory*, která by se pokusila systematicky přeložit pojmy a termíny, s nimiž tato výzkumná metoda pracuje. Z tohoto důvodu jsem se o to pokusil já. A když už jsem překládal text, který se vlastně mimo jiné zabývá také vytvářením pojmů a termínů, snažil jsem se držet zde prezentovaných zásad – a dobře je zakotvit. Doufám tedy, že mnou používané termíny přiliš nekolidují s jinými a že je bude možné běžně používat v praxi. Pokud narazíte na termín, k němuž budete mít vážné výhrady, sdělte mi to prosím. Pokud se tato kniha dočká dalších vydání, lze ji jistě ještě v mnohém vylepšit.

Rád bych tedy poděkoval všem svým spolužákům, kteří se na překladu podíleli. Michalovi Miovskému za to, že to všechno spískal. Mě by to nenapadlo. Martině Palatčkové děkuju za pomoc s překladem 12. a 13. kapitoly. Chtl bych taky poděkovat Hance Klimešové, Pavle Duškové a Pavlovi Vranovi za korekturu první verze překladu. Bez nich by na vás v textu čítaly podobné nestvůry, jako například jidelní orchestrátor. Nemohu zapomenout ani na prof. Frybu, který mi svou euforicko-pesimistickou koláží nálad pomohl s rozjezdem překladu.

Standa Ježek

t.č. student psychologie na FF MU

Pokud umělec svou práci neseleduje nějakou novou vizi, pak jedna mechanicky a opakuje nějaký starý model, který má zařizovaný ve své mysli.

John Dewey, *Art as Experience*, 1935, str. 50

Předmluva

Tato kniha je určena badatelům různých sociálněvědních oborů (včetně těch, kteří do výzkumu vstupují z praxe), kteří se zajímají o indukční budování teorii pomocí kvalitativní analýzy údajů. Jakkoli může být shromažďování údajů vzrušující, nastane po něm doba, kdy je třeba tyto údaje analyzovat. Badatelé děsí nejen samotné množství poznámek, dokumentů či zápisů rozhovorů („hory údajů“), kterým musí čelit, ale často i následující otázky: Jak mohu z té spousty materiálu vytěžit nějaký smysl? Jak je možné tyto údaje teoreticky interpretovat tak, aby tato interpretace byla stále zakotvena v empirické realitě, těmito údaji reflektována? Jak mohu zajistit validitu a spolehlivost svých údajů a jejich interpretaci? Jak se zbavit oněch nevyhnutelných zkreslení, předsudků a stereotypních pohledů, které vnášim do analýzy já sám? Jak shrnu svou analýzu do stručného teoretického výroku o studované oblasti?

Účelem této knihy je odpovědět na tyto a mnoho dalších otázek spojených s kvalitativní interpretací údajů. Kniha je napsána jasným a přímým způsobem. Jejím hlavním cílem je poskytnout základní znalosti a metody, nutné k tomu, aby se začínající badatel, který chce stavět teorii na empirické podstatě, mohl pustit do svého prvního výzkumného projektu založeného na kvalitativní analýze.

Pojetí kvalitativní analýzy, jímž se bude řídit náš výklad, se nazývá „*grounded theory*“ (zakotvená teorie) nebo někdy také „*grounded method*.“ Tato kniha je čtivou v naší sérii o zakotvené teorii. První, *The Discovery of Grounded Theory* (Glaser, Strauss, 1967), objasnila obsah a východiska metod, jimiž se zabývají všechny knihy v této sérii. Sama o sobě je stále ještě užitečná a je vhodné ji mít přčtenou dříve než začnete číst ty ostatní. Druhá kniha, *Theoretical Sensitivity* (Glaser, 1978), a třetí, *Qualitative Analysis for Social Scientists* (Strauss, 1987), jsou určeny pro poněkud pokročilejší badatele, než pro jaké je určena tato. *Zakotvená kvalitativní výzkum* byly napsány především pro začátečníky, nicméně předpokládáme, že i zkušenější badatelé v ní naleznou odpovědi na některé své dlouho nezodpovězené otázky.

¹ V překladu je užíván pro „*grounded theory*“ jako český ekvivalent nadále jen termín *zakotvená teorie*. Stejně konsekventně jsou užívány i další odborné termíny, jejichž stručný česko-anglický seznam naleznete na konci této knihy. (pozn. př.)

Přehled obsahu

[výzkumné] historie a navíc z teoretické a sociální citlivosti. Kromě toho je k dokončení výzkumného projektu třeba ještě trošky štěstí a odvahy" (Strauss, 1987, str. xiii).

Kniha je rozdělena do tří částí. Část I obsahuje přehled základních principů, na němž je založena teorie založena. Jedná se o kapitoly 1 až 4. Část II detailně rozebírá konkrétní analytické techniky a postupy této metody. Tato část je obsažena v kapitolách 5 až 11. Závěrečná část III vysvětluje v kapitolách 12 až 14 důležitě pomocné postupy doprovázející shromažďování a analýzu údajů.

Nyní se budeme zabývat jednotlivými kapitolami. Kapitola 1 seznamuje čtenáře s stylem otázek a odpovědí s rozdíly mezi výzkumem a způsoby analýzy zakotvené teorie a jiných typů kvalitativního výzkumu. Vysvětluje původ a filozofické základy zakotvené teorie a odpovídá na některé z částých otázek, které si kladou studenti, kteří se ji chystají použít.

Kapitola 2 se jmenuje "Začínáme" a jejím smyslem je pouze poskytnout studentovi základy nezbytné k výzkumnému použití zakotvené teorie. V této kapitole navrhneme způsoby, jak identifikovat zdroje zkoumatelných problémů, a nabízneme zásady pro formulaci výzkumného problému.

V kapitole 3 vysvětlujeme, co myslíme *teoretickou citlivostí*, což je velmi důležitý pojem v metodice zakotvené teorie. Budeme se zde dále zabývat tím, jak udržovat rovnováhu mezi tvořivostí, nutnou součástí vývoje teorie, a "vědeckostí", která je konec konců v pozadí jakéhokoli výzkumné studie.

Kapitola 4 probírá užiti literatury ve výzkumech podle zakotvené teorie a navrácí některé myty, které se vytvořily během let jejího používání tím, že vysvětluje, jak využít svých zkušeností a znalostí k získání teoretické citlivosti a vytvoření představ, které mohou být později ověřeny na reálných údajích.

Kapitola 5, první kapitola o analýze, popisuje proces otevřeného kódování. Provedeme čtenářce krok za krokem celým postupem počínaje označováním pojmů, přes třídění pojmů do kategorií, pojmenovávání kategorií až po způsoby rozvíjení kategorií podle jejich vlastností a podle dimenzí, v nichž se tyto vlastnosti pohybují.

v originále *concept labelling* (pozn. př.)

Pokud přetčete a prostudujete *každou* z těchto knih, což vám velmi doporučujeme, zjistíte, že některé termíny a určité doporučované postupy nejsou vždy identické. Je to způsobeno zejména vývojem našich znalostí, ale také rozmanitými zkušenostmi pocházejícími jak z vyučování, tak z výzkumných projektů, na kterých jsme se podíleli. Při porovnávání Glaserovy *Theoretical Sensitivity*, Straussovy *Qualitative Analysis for Social Scientists* a této knihy naleznete další rozdíly v terminologii a postupech. V základě jsou ovšem všechny knihy vyjádřením stejného postoje vůči kvalitativní analýze a navrhuji stejně základní postupy. Tato kniha probírá uvedené postupy a techniky (jak již podtitul napovídá) mnohem podrobněji, takta krok za krokem, což je podle našeho současného názoru nejlepší způsob, jak se kvalitativní analýzu naučit.

Všechny zmínované knihy jsou založeny na vlastních zkušenostech těch, kteří kvalitativním výzkumem a analýzou již mnoho let prakticky zabývají, a také ji učí na seminářích. Tyto knihy společně nabízejí jedno pojetí kvalitativní analýzy a jejich velice užce vymezeným námětem je výstavba teorie. Filozofické domněnky a vědecká tradice ležící v základech těchto knih určují jejich poslání – tím je vystavba teorie pomocí kvalitativního výzkumu. Formulování teoretických interpretací údajů, které je zakotveno v realitě, je mocným nástrojem pro porozumění vnějšmu světu a pro vývoj strategií umožňujících do určité míry jeho ovládnutí.

Kromě těchto studia těchto metodických knih, by bylo pro prohloubení vašeho porozumění zakotvené teorii vhodné prostudovat některé z monografií sepsaných Glaserem, Strausssem a jejich spolupracovníky, mezi něž patří: *Awareness of Dying* (Glaser, Strauss, 1965), *Time for Dying* (Glaser, Strauss, 1968), *Experts Versus Laymen: A Study of the Patsy and the Sub-Contractor* (Glaser, 1976), *The Social Organization of Medical Work* (Strauss, Fagerhugh, Sueck, Wiener, 1985) a *Unending Work and Care* (Corbinová, Strauss, 1988b).

Analytické metody, které jsou srdcem této knihy, se může naučit užívat kdokoli, kdo si dá práci se studiem jejich postupu. Stejně jako u jakéhokoli jiného souboru praktik, se úroveň jejich využití bude mezi uživateli lišit. Na druhé straně však mohou být dovednosti získané v této knize užitečné i tam, kde by to původně ani její autoři ani uživatelé nepředpokládali. Jak již dříve Strauss (1987, str. xiii) poznamenal v souvislosti s analytickým procesem: "Stejně jako pro jakoukoliv jinou sadu dovedností zde platí, že zvládnutí vyžaduje tvrdou práci, vytrvalost a určitě, někdy ne tak docela příjemné zkušenosti." Vězte však, že někdy to může být nesmírně vzrušující a příjemné. Navíc jsou tyto zkušenosti nutným předpokladem pro porozumění tomu, jak používat a přizpůsobovat jakoukoliv metodu – včetně zakotvené teorie. Používání a přizpůsobování se bude nevyhnutelně "skládat z různých situáčních kontextů, z důmyslně prováděného rozvíjení osobní

Kapitola 6 je podle nás jednou z nejdůležitějších kapitol. Nabízíme v ní techniky, které pomohou uživateli přikročit ke zkreslení a stereotypní způsoby přemýšlení o údajích, což jim umožní dívat se na tyto údaje novým způsobem. To je nutná podmínka tvorivého myšlení o určitém jevu, pokud chceme, aby byly naše poznatky stále zakotveny v realitě.

V kapitole 7 přikročíme k axiálnímu kódování – našemu druhému typu kódování. Zde budeme popisovat, jak se kategorie vztahují ke svým subkategorickým důležitým oddíl popisující způsob, jakým analytik využívá jak induktivní, tak deduktivní myšlení k tvorbě a ověřování hypotéz o možných vztazích mezi kategoriemi a jejich subkategoriami.

Selektivní kódování, kódovací postup popsany v kapitole 8, vysvětluje, jakým způsobem jsou hlavní kategorie sjednocovány a jak je teoreticky zajišťována variabilita kategorií, a to seskupováním kategorií podle jejich konkrétního umístění na teoreticky určených dimenzích. Kapitola 9, pojednávající o procesu, ukazuje, jak lze do teorie vnést změnu a pohyb.

Kapitola 10 předkládá systém, podle něhož je do teorie možné pevně včlenit podmínky a následky tím, že je pomocí jedné nebo interakcí spojíme s jevem. Tato kapitola je určena pro pokročilejší analytiky, ale i pro začátečníky je zde mnoho hodnotných informací. V krátkém oddíle na jejím konci se zabýváme rozdíly mezi teorií formální a teorií substantivní, tj. vycházející z empirického základu.

Kapitola 11, „Porizování vzorků vycházející z budované teorie,“ vysvětluje, jaké způsoby porizování vzorků používá metoda zakotvené teorie. Zvláště se zabývá tím, jak se liší porizování vzorků podle užitého typu kódování – otevřeného, axiálního nebo selektivního.

Role záznamů a diagramů je rozobraána v kapitole 12. Tyto techniky jsou užitečným prostředkem pro udržení kontroly nad výsledky vlastní analýzy a nad vzrůstající mírou abstrakce během procesu kódování. V kapitole 13 se zabýváme velmi důležitými otázkami prezentace a publikace výzkumných zpráv o výzkumech založených na zakotvené teorii v knihách, časopisech a disertacích.

Poslední čtrnáctá kapitola poskytuje kritéria, podle nichž je možné hodnotit výzkumy založené na zakotvené teorii. Tato kapitola by měla být velmi důležitá, a to nejen pro ty, kteří chtějí posuzovat svou práci a práci jiných, ale také pro ty, kteří píšou posudky pro časopisy a nadace nebo grantové agentury.

Závěrečná poznámka

První hrubou verzí této knihy jsem používal při výuce svých studentů i zkušených badatelů. Poté jsem se však dozvěděl, že hodnota této knihy překračuje svůj původní účel, kterým byla výuka toho, jak dělat výzkumy podle zakotvené teorie.

Má potenciální hodnotu i pro ty, kdo chtějí provádět tematickou analýzu, ať již samotnou nebo ve spojení s kvantitativními metodami. Také ti, kdo se zajímají o vytváření pojmů, by mohli ocenit informace uvedené v některých kapitolách, stejně jako ti, kteří se pouze zajímají o nové způsoby myšlení o jevech. Ne všech, ale mnoho čtenářů musí studovat a cvičit vše, co v této knize popisujeme, pečlivě pročíst kapitoly 11 a 12.

Lidé, kteří zasedají v recenzních radách časopisů nebo grantových agentur, se často setkávají s projekty výzkumů nebo zprávami o výzkumech založených na zakotvené teorii. Ti by si měli prohlížet celou knihu, aby získali vhled do terminologie a základních postupů této metody, a potom se zaměřili na kapitoly 14, kde popisujeme kritéria, podle nichž by se měly projekty těchto výzkumů nebo zprávy o nich hodnotit.

Studenti, kteří se zajímají o vývoj teorie jak induktivní, tak deduktivní, mohou ocenit některé části této knihy jako doplněk jejích vlastních metod. My sami pokládáme všechna tato použití za možná. Pouze doufáme, že čtenáři z této knihy získají alespoň tolik, kolik jsme získali my tím, že jsme ji psali.

Poslední poznámka: Zjistíte, že v této knize používáme kurzivu a tučné písmo podle zvláštního systému. *Kurziva* zvýrazňuje zvláštní pojmy a termíny zakotvené pod zvláštním systémem. *Tučné písmo* používáme pro určité termíny teorie – jako např. „kategorie“, „dimenze“ nebo „teoretická senzitivita.“ Snažili jsme se neuvívat kurzivy příliš často. Takto zvýrazněné věty by měly být užitečné při letmém opakování a opakování čtení knihy, protože je dobře viditelné. Tučná slova a slovní spojení jsou takto zvýrazněna ze stejného důvodu. Používají se mimo jiné pro označení zvláštních termínů v ilustrativních příkladech. Právě na těchto ilustrativních stránkách možná naleznete nejvíce rozporů v našem systému, ale prosíme vás, abyste to tolerovali, protože by to pro vás mělo být výhodné.

Rádi bychom zde poděkovali několika studentům a kolegům, kteří pročetli a posuzovali předběžné verze této knihy. Jill Rhine, Anna Hazan a Lora Lempert mají naše díky za své promyšlené a konkrétní připomínky pozdějších verzí. Deni se Burenette, Theresa Montini, Cheryl Hall a Kathy Slobin za pročetání raných verzí, a také Joan Fujimura z Harvardské university a Leigh Star z Kalifornské university v Irvine za používání této knihy při výuce svých studentů. Všichni jejich připomínky byly pro zvýšení srozumitelnosti, kvality a užitečnosti této knihy nesmírně cenné. Důležité byly i připomínky Setsuo Mizuna z university Hosei v Tokiu a Dicka Corbina, inženýra ze Silicon Valley. Salomonice Maeth děkujeme za ty hodiny, které strávila při psaní a přepisování rukopisu. Hlavně bychom však chtěli vyjádřit svůj vděk Barney Glaserovi, který to spolu s Anselmem Straussem všechno začal, když si s ním po nocích po telefonu povídal o vznikajících výzkumných metodách, které se nyní nazývají „zakotvená teorie.“

Část I Zamýšlení na úvod

Objevy byly cílem vědy již od počátku renesance. Způsoby objevování se však s povahou objektu zkoumání, a také s časem, mění. V následujícím citátu popisuje Galileo svůj způsob objevování:

Má metoda je následující: zaměřte dalekohled na Slunce, jako byste toto těleso chtěli pozorovat. Jakmile jej zaostříte a stabilizujete, vložte asi 30 cm od končavničky čistý bílý list papíru. Na něj padne kruhový obraz slunečního kotouče spolu se všemi skvrnami, které tam budou uspořádány přesně souměrně skvrnám na slunci samotném. Čím více budete papír oddalovat od dalekohledu, tím bude obraz větší a tím lépe budou skvrny vyobrazeny. (Drake, 1957, str. 115)

Ačkoli my studujeme pozemštější, často však stejně neuchopitelné objekty jako jsou Slunce a hvězdy (osoby, skupiny a kolektivní jednání o samotě a vzájemně na sebe působící), máme stejně jako Galileo efektivní metodu objevování. Ovšem ještě než budeme mluvit o vlastních analytických procedurách, z nichž se skládá, chtěli bychom vás požádat, abyste si pečlivě pročtli kapitoly v části I. V následujících čtyřech kapitolách se vám svým způsobem, snažíme dát „dalekohled“, skrz který něco uvidíte. Poskytnuji základní principy, na nichž je založena metoda zakotvené teorie. S jejich pomocí jasněji porozumíte tomu, co děláte a proč to děláte.

Co je třeba umět k provozování kvalitativního výzkumu?

Dovednosti potřebné pro provozování kvalitativního výzkumu jsou (jak posléze uvidíte) následující: dovednost odstoupit a kriticky analyzovat situaci, rozznat strukturu myšlení. K tomu všemu potřebuje badatel teoretickou a sociální vnitřní morálku, schopnost udržet si analytický odstup a zároveň užívat dřívějších zkušeností a teoretických znalostí k interpretaci toho, co vidí. Musí být všímavý pozorovatel a musí mít dobré komunikační schopnosti.

Mohu kombinovat kvalitativní a kvantitativní metody?

Ano můžete. Tyto dva typy přístupů se mohou efektivně používat ve stejném výzkumném projektu (Strauss, Bucher, Enrich, Schatzman a Sabrin, 1964). Většina výzkumných projektů a badatelů ovšem klade důraz na jeden z těchto dvou přístupů, částečně z přesvědčení, ale často také kvůli svým zkušenostem nebo podstatě zkoumaného problému. Příklady spojení těchto dvou přístupů jsou následující: Kvalitativní údaje se mohou použít pro ilustraci nebo vyjasnění kvantitativně odvozených závěrů, nebo můžeme kvantifikovat výsledky demografického průzkumu. Můžeme také použít jakési kvantitativní analýzu (viz. Denzin, 1970, "triangulation").

Proč kvalitativní výzkum?

Existuje mnoho platných důvodů, proč dělat kvalitativní výzkum. Jedním z důvodů je přesvědčení badatele založené na jeho zkušenosti s výzkumy. Mnozí badatelé přicházejí z vědeckých oborů, jako např. antropologie, nebo jsou zastánci filozofických orientací, jako např. fenomenologie, které programově hlásají používání kvalitativních metod pro shromažďování a analýzu údajů, a získali již tímto metodami uspokojivé výsledky. Dalším důvodem je podstata zkoumaného problému. Některé zkoumané oblasti se hodi spíše pro kvalitativní typy výzkumu. To je třeba případ výzkumu, který se snaží odhalit podstatu něčích zkušeností s určitým jevem, např. nemocí, přestoupením na jinou víru nebo závislosti. Kvalitativní metody se užívají k odhalení a porozumění tomu, co je podstatou jevu, o nichž toho ještě moc nevíme. Mohou být také použity k získání nových a neotřetých názorů na jevy, o nichž už něco víme. V neposlední řadě mohou kvalitativní metody pomoci získat o jevu detailní informace, které se kvantitativními metodami obtížně podchycují.

Úvod

1

Jesté než přikročíme k detailům analyzování (ty počínají kapitolou 5 této knihy), je dobré mít určité východní informace o kvalitativním výzkumu obecně a o zakotvení teorii zvláště. V této kapitole jsou tyto otázky prezentovány formou otázek a odpovědí. Tyto otázky byly odvozeny z otázek, na které se začínající badatelé ptají nejčastěji.

Co je to kvalitativní výzkum?

Termínem *kvalitativní výzkum* rozumíme jakýkoliv výzkum, jehož výsledků se nedosahuje pomocí statistických procedur nebo jiných způsobů kvantifikace. Může to být výzkum týkající se života lidí, přiběhů, chování, ale také chodu organizací, společenských hnutí nebo vzájemných vztahů. Některé z údajů mohou být kvantifikovány, jako jsou například údaje ze sčítání lidu, ale analýza samotná je kvalitativní. Ve skutečnosti je termín *kvalitativní výzkum* zavádějící, protože to pro každého může znamenat něco jiného. Někteří badatelé shromažďují údaje prostřednictvím rozhovorů a pozorování – což jsou metody obvykle spojované s kvalitativním výzkumem. Ovšem potom klasifikují své údaje způsobem, který umožňuje jejich statistickou analýzu. Tím vlastně kvantifikují kvalitativní data. *Všimněte si* však, že my se zde nebudeme zabývat tímto procesem, ale nemate-matickým analytickým postupem, jehož výsledkem jsou poznatky odvozené z údajů shromažďovaných mnoha různými způsoby. Dvěma z těchto postupů jsou pozorování a rozhovor, ale je možné použít i dokumenty, knihy, videokazety a dokonce i údaje, které již byly kvantifikovány pro jiné účely, jako jsou například údaje ze sčítání lidu.

Kdo dělá kvalitativní výzkum?

Kvalitativní výzkum dělají badatelé v sociálních a psychologických vědách, stejně jako praktičtí pracovníci v oborech, které se zabývají lidským chováním a fungováním. Tento styl výzkumu se používá při zkoumání organizací, skupin i jednotlivých osob. Tyto výzkumy mohou provádět výzkumné týmy, páry i samotní badatelé. Když se kvalitativní metody kombinují s kvantitativními, je kvalitativní stránka většinou součástí většího výzkumného projektu a realizují ji často jednotlivci nebo malé týmy specialistů.

Jaké jsou hlavní složky kvalitativního výzkumu?

V podstatě jsou tu tři hlavní složky. První složkou jsou údaje, které, jak jsme již řekli, mohou pocházet z mnoha zdrojů. Nejobvyklejšími zdroji údajů jsou zde rozhovory a pozorování.

Druhou složkou kvalitativního výzkumu jsou různé analytické nebo interpretativní postupy, s jejichž pomocí docházíme k závěrům nebo teoriím. Tyto postupy obsahují techniky konceptualizace údajů. Tento proces, nazývaný „kódování“, se liší podle typu výcviku, množství zkušeností a cílů badatele. Viz. např. Becker (1970), Charmaz (1983), Lofland (1971) nebo Miles a Huberman (1984). Součástí analýzy jsou i jiné postupy, jako nestatistické porovnávání výběrů (viz. Schatzman a Strauss, 1973), psaní protokolů a vytváření schémat vztahů mezi pojmy.

Přesně a ústní výzkumné zprávy jsou třetí složkou kvalitativního výzkumu. Mohou být publikovány ve vědeckých časopisech nebo na konferencích a jejich forma závisí na poslucháčích a na vlastnostech prezentovaných závěrů nebo teorií. Badatel může například vyloučit souhrnné závěry, nebo naopak detailní rozbor jedné části výzkumu.

Existují různé typy kvalitativního výzkumu?

Tato otázka má různé odpovědi podle toho, na co se ve skutečnosti ptá. Mění se i různé typy výzkumu, jejich cíle, nebo různá pojetí analýzy? Když mluvíme o kvalitativním výzkumu, často se stává, že typy, cíle a pojetí analýzy se zaměňují. Některé z různých typů kvalitativního výzkumu jsou: zakotvená teorie, etnografie, fenomenologické pojetí, životní historie a analýza rozhovoru.² Tyto typy

² v originále *life histories* (pozn. př.)
³ v originále *conversational analysis* (pozn. př.)

mohou a jsou užívány badateli v různých disciplínách. Například pečovatelé, antropologové nebo sociologové mohou používat etnografii ke studiu problémů, které se vztahují k jejich disciplíně, stejně jako mohou použít zakotvenou teorii nebo životní historie.

Co se týče cílů, ty se mezi jednotlivými badateli významně neliší. Výsledky výzkumu mohou sloužit: k vyjasnění a ilustraci kvantitativních výzkumů, ke tvorbě výzkumných nástrojů, k vývoji určitých pojetí, k hodnocení projektů, k poskytnutí informací pro komerční účely, jako pomůcka pro praktiky, a také mohou sloužit cílům politickým, stejně jako cílům poněkud vědecktějším, jako je tvorba základní báze znalostí.

Jeden z hlavních sporů v oblasti kvalitativního výzkumu se týká pojetí analýzy. Do jaké míry by se údaje měly interpretovat? Někteří badatelé se domnívají, že údaje samy o sobě by se neměly analyzovat vůbec a že úkolem badatele je spíše „údaje shromažďovat a prezentovat je tak, že „informátoři mluví sami za sebe.“ Cílem je podat čestnou zprávu s minimem interpretace nebo zcela bez ní o vyslovených slovech nebo pozorováních badatele. Tato skupina badatelů tvrdí, že informátoři v podstatě nemají možnost říci, že údaje jsou nashromážděné údajně, je nutné tyto údaje redukovat. Podstatné je o přesný popis. Protože není možné, aby badatel čtenářům prezentoval úplně přesnou představu daného předmětu výzkumu, třebaže nejsou nutné všechny aspekty, které jsme zkontrolovali. Redukování a uspořádávání materiálů tedy samozřejmě zastupuje výběr a interpretaci. Badatelé, kteří jsou zastánci přesných popisů nebo kteří je primárně produkují, také často prokládají dlouhé popisy pasáže z výzkumných rozhovorů svými vysvětlujícími poznámkami. Mnoho badatelů dokáže po čase s obdivuhodnou dovedností splétat popisy, slova mluvího, citáty z protokolů a jejich vlastní interpretace do bohatého a věrohodného vyprávění. Účelem ilustrativních materiálů je naznačovat jaký je pozorovaný svět ve skutečnosti, zatímco badatelovy interpretace by měly re-

prezentovat poněkud objektivnější konceptualizaci této skutečnosti. Interpretace popisu materiálu se mezi sebou liší v míře abstraktnosti, podle toho, kdo je prezentuje, ale často také v rámci jediné publikace. Ne všechny interpretace jsou

v přesném slova smyslu svou podstatou teoretické, nicméně pro některé badatele je to součástí jejich cíli.

Další skupině badatelů jde o tvorbu teorie. Věřt, že vytváření teoretický podložených interpretací je nejmocnější cestou pochopení reality (Blumer, 1969; Glaser, 1978). Tvorba teorie ve své podstatě implikuje interpretaci údajů, protože údaje musí být převedeny do pojmů (konceptualizovány) a mezi těmito pojmy je třeba vytvořit vztahy tak, abychom vytvořili teoretické spodobnění reality (reality, kterou nemůžeme nikdy zcela poznat, kterou můžeme vždy jen interpretovat). Výsledně teoretické výroky se pak mohou použít nejen k vysvětlení reality, ale poskytnou nám zároveň i východiska pro naše jednání. Badatelé zabývající se tvorbou teorii věří, že teorie jsou tím nejsystematičtějším způsobem jak tvořit, syntetizovat a integrovat vědecké znalosti.

Co je zakotvená teorie?

Zakotvená teorie je teorie induktivně odvozená ze zkoumání jevu, který reprezentuje. To znamená, že je odhalena, vytvořena a prozatím ověřena systematickým shromažďováním údajů o zkoumaném jevu a analýzou těchto údajů. Proto se shromažďování údajů, jejich analýza a teorie vzájemně doplňují. Nezačínáme teorii, kterou bychom následně ověřovali. Spíše začínáme zkoumanou oblastí a necháváme, at se vynoří to, co je v této oblasti významné.

Proč tvořit teorii, která je zakotvená?

Dobře vytvořená zakotvená teorie splňuje čtyři základní kritéria, podle nichž se posuzuje vhodnost teorie pro určitý jev: shoda, srozumitelnost, obecnost a kontrola (podrobněji o vlastnostech dobře a nedobře zakotvené teorie viz. Glaser a Strauss, 1967, str. 237-250 a Glaser, 1978, str. 3). Pokud se teorie drží každodenní reality určité oblasti empirického světa a je pečlivě induktivně odvozena z rozličných údajů, pak by této oblasti měla odpovídat. Protože reprezentuje realitu, měla by být také srozumitelná, obsažná a smysplupná pro zkoumané osoby a osoby, které v této oblasti pracují. Pokud jsou údaje, na nichž je založena, srozumitelně abstraktní a pružná, aby se dala aplikovat na různé situace spojené se zkoumaným jevem. Končně by nám teorie měla poskytovat možnost ovlivňovat zkoumaný jev. To proto, že hypotézy navrhující vztahy mezi pojmy – které mohou být vodítkem našeho jednání – jsou systematicky odvozovány ze skutečných údajů o zkoumaném (a pouze tomto) jevu. A dále, podmínky, za nichž teorie

platit, by měly být jasně vysloveny. Podmínky by tedy měly platit výslovně pro danou situaci.

Co je pojetí výzkumu založené na zakotvené teorii?

Pojetí výzkumu založené na zakotvené teorii je kvalitativní výzkumná metoda, které používá systematický soubor postupů ke tvorbě induktivně odvozené zakotvené teorie o nějakém jevu. Výsledkem výzkumu je spíše teoretické vyjádření zkoumané reality než sada čísel nebo skupina volně vztažených pojmů. Podle této metodiky jsou pojmy a vztahy mezi nimi nejen vytvářeny, ale také prozatímně ověřovány. Jak uvidíte, toto pojetí používá mnoho dosti specifických postupů. Cílem metody zakotvené teorie je samozřejmě vytvoření teorie, která věrně odpovídá zkoumané oblasti a vysvětluje ji. Badatelé pracující v jejím duchu také doufají, že jejich teorie různých disciplín budou nakonec kumulativně propojeny mezi sebou a že důsledky teorie budou prakticky využitelné.

Jak vznikla metoda zakotvené teorie?

Zakotvenou teorii jako metodu vyvinuli dva sociologové: Barney Glaser a Anselm Strauss. Jejich filozofická východiska a výzkumné zkušenosti se dosti lišily, ale oba přispěli k jejímu vzniku stejnou měrou. Velmi užce spolupracovali na vývoji techniky kvalitativních údajů, které by odpovídaly vzdělání a vědeckému obou z nich.

Anselm Strauss přišel z University of Chicago, která má bohatou historii a dlouhou tradici v kvalitativním výzkumu. Po dobu, kdy zde působil, ho ovlivňovaly interakcionistické a pragmatické práce. Jeho myšlení tak inspirovali panové jako Robert E. Park, W.I. Thomas, John Dewey, G. H. Mead, Everett Hughes a Herbert Blumer. Tyto vlivy mimo jiné obohatily zakotvenou teorii o následující myšlenky: (a) pokud chceme vědět, o co jde, je třeba vyrazit do terénu; (b) teorie zakotvená v realitě je pro rozvoj disciplíny velmi důležitá; (c) zkušenost a zážitky se v podstatě neustále vyvíjejí; (d) lidé aktivně utvářejí svět, v němž žijí; (e) je třeba zdurazňovat změnu a průběh, proměnlivost a složitost života; (f) mezi podmínkami, smyslem a jednáním existují vzájemné vztahy. Strauss měl kromě toho předchozí praktické zkušenosti s terénním výzkumem a hodně přemýšlel o jemné souhrte shromažďování údajů a jejich následné analýzy. Také se zabýval několika kódovacími postupy, které se později dočkaly rozvinutí (Strauss et al., 1964).

Barney Glaser se rozvíjel ve zcela jiné tradici, ovšem některé podobné zkušenosti umožnily spolupráci těchto dvou mužů. Během studia na Columbia University jej ovlivnil Paul Lazarsfeld, známý jako zlepšovatel kvantitativních metod. Později, když již pracoval na kvalitativních metodách, Glaser zjistil, že potřebuje dobře promyslené, výslovně formulované a systematicky uspořádané postupy pro kódování a pro testování hypotéz vytvořených během výzkumu. Tradice Columbia University klade důraz na empirický výzkum spojený s vývojem teorie. Co-lumbijská i Chicagská výzkumná tradice usiluje o to, aby výzkum byl užitečný pro profesionály i laiky. Z těchto důvodů byla většina prací vyplynuvších z Glaserovy a Straussovy spolupráce, včetně původních monografií o umírání (1965, 1968), adresována profesionálům, laikům i jejich spolupracovníkům.

Co je třeba k tomu, aby si člověk mohl osvojit toto pojetí?

Stejně jako u jiných dovedností je dokonalé využití zakotvené teorie výsledkem soustavného studia a cvičení. Pokud budou splněny následující podmínky, měl by být po určité době praktický kdokoli schopen dosáhnout dostatečně úrovně dovedností k tomu, aby mohl dělat užitečný výzkum.

1. Je třeba studovat, a nikoliv pouze pročíst, postupy uvedené v různých knihách a být připraven se jimi řídit (Glaser, 1978, Glaser a Strauss, 1987). Tyto postupy jsou navrženy tak, aby systematicky a pečlivě vytvářely teorii. Zkratky vyúsťí ve špatně zkonstruovanou a užce pojatou teorii, která nemusí být přesnou reprezentací reality.

2. Je třeba se těmito postupy řídit během výzkumu. Absolvovat kurs o zakotvené teorii z vás odborníka na tuto metodu neudělá. Toho lze dosáhnout pouze procvičováním těchto postupů během výzkumu. Získáte tak nejen dostatečný vhled do toho, jak fungují, ale i dovednosti a zkušenosti, které jsou k úspěšnému používání těchto technik nezbytné.

3. K přizpůsobení těchto postupů různým jevům a výzkumným situacím je třeba také jistá míra otevřenosti a pružnosti.

Není zakotvená teorie pouze sociologickým pojetím?

Zakotvenou teorii mohou používat odborníci mnoha disciplín. K tomu, abyste ji mohli používat, nemusíte být sociologem ani zastáncem interakcionismu. Důležité jsou postupy a ty jsou na disciplíně nezávislé. Je důležité si uvědomit, že ba-datele v různých oborech budou zajímat různé jevy – nebo také mohou vnímat

tenýž jev odlišně podle různých perspektiv a zájmů svých disciplín. Vezměme si například jako zkoumanou oblast děti na základní škole. Pedagogika se bude napříklád o jejich zdravotní problémy, psycholog o jejich přizpůsobování, sociolog o jejich chování v kolektivu, pedagog o jejich způsoby a typy učení a fenomenolog (z kterékoli disciplíny) o jejich školní zážitky. Každá z těchto perspektiv ovlivňuje pojetí výzkumu těchto dětí. Přesto však zakotvená teorie nabízí každému badateli postupy pro analýzu údajů, které vedou vytvoření teorie užitečné pro jeho disciplínu. Mezioborové výzkumy mohou také využít postupů zakotvené teorie. Každý badatel do takového výzkumu vloží svůj specifický náhled a přispěje k výzkumnému úsilí. Jakákoli teorie, která z toho potom vyplyne, bude odpovídat pojetí každého z nich.

Je zakotvená teorie „vědecká metoda“? A pokud ano, jak to jde dohromady s tvořivostí?

Ano, zakotvená teorie je vědecká metoda. Její postupy jsou navrženy tak, že pokud jsou pečlivě dodržovány, zcela splňují všechny požadavky kladené na „dobrou“ vědu: validitu, soulad mezi teorií a pozorováním, zobecnitelnost, reprodukovatelnost, přesnost, kritičnost a ověřitelnost. (Tyto požadavky jsou dále roz-brány v kapitole 14. Podrobnější diskusi o tomto tématu naleznete také v knize Corbinová a Strauss, 1990.)

Zde nám nejde o to, zda jsou tyto zásady splněny, ale o to, jak jsou interpretovány a definovány v pojetí zakotvené teorie. Tyto zásady jsou pouze ty obecnější ze specifických směrnic a kvalitativním badatelům hrozí nebezpečí, že je budou vykládat příliš specificky v rámci pozitivističtějších interpretací rozvínutých kvantitativními badateli. Zastánci každého z těchto dvou přístupů k objevování by si de facto měli vyvinout své specifické normy založené na postupech, které při svém výzkumu používají.

I tvořivost je zásadní součástí zakotvené teorie. Postupy zakotvené teorie nutí badatele překonat domněnky a vytvořit nový pořádek ze starého. Tvořivost se projevuje schopností badatele vhodně pojmenovat kategorie, a také schopností nechat svou mysl volně potulovat a generovat asociace nutné pro tvorbu podnět-ných otázek a pro objevení rozdílů, které vedou k objevu. Jak uvidíme později, tato porovnání zvyšují citlivost badatele nutilou pro rozpoznání potenciálních kategorií a určení významných podmínek a následků, které se objeví v údajích. I když je tvořivost pro tvorbu efektivní teorie nutná, badatel vždycky musí ověřit

platnost všech kategorií a výroků o vztazích, k nimž tvořivě dospěje během výzkumného procesu.

Jak dochází k objevům?

Když už je řeč o tvořivosti, první dny výzkumného projektu mohou být pro začínajícího kvalitativního badatele velmi složitě. Je to čas vzrušení z prvních rozhovorů nebo z prvních dnů stravených v terénu. Může to být také čas frustrace z pomalého rozbíhání projektu způsobeného třeba opožděným získáním přístupu ke zdrojům údajů nebo průtahy při získávání nutného svolení zkoumaných osob. Po překonání těchto počátečních obtíží začne být shromažďování údajů pro většinu badatelů hluboce uspokojující činnost. Přesto jsou však pro analyticky založené badatele nejradostnější ty okamžiky, v nichž dochází k objevům. Mohou to být chvíle, v nichž dojde k záblesku „intuice“, k velkým pokrokům v porozumění smyslu a charakteru udalosti, k hlubšímu uspokojení z vyřešení největších úkolů výzkumu nebo jen k obyčejnějšímu, přesto však stále vzrušujícímu, zodpovězení nějaké světoborné analytické otázky.

Kde se berou tyto objevy? To odkud se berou se často zaměňuje s tím, kde se badatel zrovna nachází, když k nim dojde. Krátký příběh vyjasní, o co nám jde. Když byla první kniha o zakotvení teorii připravena pro nakladatele, poslal jsem jednu kopii tohoto návrhu příteli – antropologovi, který ji evidентně pouze prolistoval a poslal nám jednostránkový děkovný dopis. Kromě díky však také namítl: Proč píšete knihu o tomhle? Vždyť nápady přicházejí kdekoliv – třeba při vystupování z tramvaje nebo někde jinde. To je samozřejmě pravda, ale nepadají každého a nejsou jen tak o čemkoliv. Tyto vhledy přicházejí pouze za určitých podmínek. Za prvé, badatel musí přemýšlet o údajích – nebo ještě lépe v nich být zcela ponořen, musí toho o zkoumané oblasti mnoho vědět. Zároveň ho však musí nějaký aspekt údajů nebo interpretaci znepokojovat a překvapovat, což mu umožňuje klást otázky a pátrat po odpovědích. Tyto otázky a pátrání po jejich odpovědích se v naší mysli mohou nalézat nejprve v podvědomí a může trvat dosti dlouho, než se ve své zásadní podobě dostanou do vědomí. Přestože má badatel rozsáhlé znalosti o údajích a teorii, musí být schopen uniknout těm rysům své práce, které by mohly stát v cestě novému pohledu obsaženému v onom našem vnuknutí, geniální myšlence nebo hluboce odlišném teoretickém výroku. Specifické znalosti bohužel nejsou jen nezbytné, ale někdy jsou i záležití brzdičů. Tento druh intelektuální kreativity. Je faktem, že mnozí vědci jsou vynikající odborníci ve svém oboru a jsou i kvalitativními badateli, přesto však nejsou příliš tvořiví.

Tuto otázku si často kladou začínající badatelé. V zásadě se odpovídá na tuto otázku dělí na dva hlavní argumenty. Za prvé, teorie používá pojmy. Podobně údaje jsou seskupeny a těmto skupinám jsou přiřazeny názvy. To znamená interpretaci údajů. Za druhé, pojmy jsou uvedeny do vztahu pomocí výroků o vztazích mezi pojmy. Při popisu mohou být údaje uspořádány podle témat. Tato témata mohou být konceptualizačními údaji, ale mnohem spíše to budou pouze souhrny slov vybraných přímo z údajů. Je zde velmi málo nebo vůbec žádná interpretace údajů. Stejně tak zde nedochází k určení vztahů mezi tématy tak, aby vzniklo pojmové schéma.

Je třeba prepisovat všechny rozhovory a všechny poznámky z terénu?

Zde je základním pravidlem prepisat jen tolik, kolik je třeba. To ovšem nemusí být jednoduché rozhodnutí a ani se nedá udělat dřív, než dostatečně pokročíte s výzkumem. „Jen tolik, kolik je třeba.“ Následující rady byste neměli chápat tak, že vás opravňují k tomu, abyste z kazety prepisali jen několik prvních rozhovorů nebo svých poznámek. Naopak, jestliže je tohle váš první výzkum, jste ještě nezkoušeni v tomto typu výzkumu nebo děláte tak malý výzkum, že máte poměrně málo rozhovorů a poznámek, pak je lepší prepisat všechny tyto materiály.

Přepsat z pásky všechny materiály, odstavce po odstavci, řádek po řádku, může nebo nemusí být nutné, záleží to na účelu vašeho výzkumu. Vlastní přepisování (stojící dost času, energie a peněz) by mělo být selektivní. Postup v duchu zakotvení teorie je zhruba následující. Uplně první rozhovory nebo terénní poznámky by jste měli celé přepsat a analyzovat celé a pak můžete přistoupit k těm ostatním. Toto počáteční kódování poskytuje, jak později vysvětlíme, jakousi podporu pro všechny následující pozorování nebo rozhovory.

Později, jak se bude vaše teorie vyvíjet, si můžete pásky poslechnout a přepsat pouze věci, pasáže nebo odstavce, které jsou pro vaši rozvíjející se teorii podstatné. (V počátcích výzkumu není jasné, co je podstatné a co ne, a tak je lepší přepsat všechno, aby se něco důležitého nevynechalo.) Ovšem přepis pouze vybraných pasáží vás nutně nemusí osvobodit od pozdějšího dalšího přepisování. V případě, že by jste potřebovali udělat dodatečnou nebo hlubší analýzu. V základě je nutné, aby teorie určovala nejen to, co se má hledat a kde se to má hledat, ale také to, co se má hledat v údajích. To vám ponechává možnost dodate-

techného shromažďování údajů v případech, kdy máte ve svých teoretických vý-
vodech mezery, která se dá odstranit pouze shromážděním dalších údajů. Pak
můžete přepisovat jen ty části rozhovorů a poznámek, které se týkají této mezery.

Pokud disertační komise nebo poradce nemají v tomto ohledu vyhraněný ná-
zor, pak jste tím, kdo nakonec rozhoduje o tom, kolik rozhovorů a poznámek pře-
psat, vy sami. Musíte se rozhodnout, jaký je cíl vašeho výzkumu a jakou měrou
přispěje (z pohledu teoretické i „psychologické“ citlivosti) ta která část vašich
materiálů k analytickému procesu. K dosažení požadované hloubky teorie může
být nutné přepsat veškeré materiály, které máte. Stejně tak můžete přidat přepis
všech materiálů, když máte dost peněz, abyste si mohli zaplatit někoho, kdo to
udělá za vás.

Bez ohledu na to, jestli přepíšete všechny nebo jen část svých nahrávek, je
velmi důležité si tyto nahrávky poslechnout. Poslouchání je stejně jako přepiso-
vání základem úplné a pestré analýzy. A na konec závěrečná poznámka: lépe více
než méně. Končte rozhodnutí je ale na vás.

Souhrn

Zakotvená teorie je kvalitativní pojetí výzkumu, které společně vyvinuli Glaser
a Strauss. Její systematické techniky a postupy analýzy umožňují badatelů vytvá-
řet teorie vycházející z empirického základu, které splňují všechny požadavky
kladené na „dobrou“ vědu: validita, soulad mezi teorií a pozorováním, zobecnitel-
nost, reprodukovatelnost, přesnost, kritičnost a ověřitelnost. Přestože jsou postu-
py zakotvené teorie navrženy tak, aby zajišťovaly přesnost a kritičnost analýzy,
nemápomínají ani na důležitost tvořivosti. To proto, že tvořivost umožňuje bada-
teli klást otázky vycházející z údajů a činit porovnání, která ve spojení s údaji
umožní další pochopení jevu a nové teoretické výtoky. Tímto pojetím se může
řidit kdokoli, kdo chce vytvořit zakotvenou teorii, bez ohledu na jeho teoretickou
orientaci nebo disciplínu, kterou se zabývá. K tomu, abyste dokázali tuto metodu
efektivně používat, je ovšem nutné, abyste pečlivě prostudovali a procvičili tech-
niky a postupy popsané v této knize.

2

Začínáme

Jednou z nejobtížnějších částí výzkumu je začátek. V této fázi je třeba získat od-
pověď na dvě obtížné otázky: (a) Jak určit *zkoumatelný problém*? (b) Jak tento
výzkumu začátečnickem, mohou se tyto otázky zdát ještě těžší, protože proces,
během něhož docházíte k rozhodnutí a závazkům, zde na první pohled vypadá
mnohem méně strukturovaný a mnohem nejednoznačnější než u kvantitativního
výzkumu. Naše odpovědi na tyto otázky budou vycházet ze souhrnného rámce
zakotvené teorie. Cílem této kapitoly je objasnit některé základní principy, jimiž
se toto počáteční rozhodování řídí.

Výzkumný problém

Zdroje výzkumných problémů jsou u zakotvené teorie stejné jako u ostatních
pojetí kvalitativního výzkumu.

Zdroje výzkumných problémů

Existuje několik zdrojů zkoumatelných problémů.

(1) *Doporučené nebo uložené výzkumné problémy*. Jedním způsobem, jak získat
výzkumný problém, je zeptat se přednášejícího, který se zabývá výzkumem ve
vybrané oblasti. Často se stává, že zrovna pracuje na nějakou menší část tohoto projektu.
Tento způsob zvyšuje pravděpodobnost toho, že se dostanete ke

tedy třeba nějakého výzkumu, který by tuto situaci pomohl napravit. Mnoho odborníků je k postgraduálnímu studiu motivováno právě těmito reformními ambicemi, z nichž vyplývá i výběr výzkumných problémů.

Vybírat si výzkumný problém cestou osobních nebo profesních zkušeností se může zdát riskantnější než výběr z návrhů nebo literatury. To ovšem nemusí být nutně pravda. Vaše osobní zkušenost pro vás naopak může být ještě lepším indikátorem potenciálně úspěšného výzkumného snažení.

Je jisté, že ten, kdo se zajímá o svět kolem sebe a kdo je ochoten riskovat, by po malé úvaze a zvažení výše uvedených zdrojů neměl mít žádné potíže s hledáním výzkumného problému. Následujícími kroky je položit si správnou výzkumnou otázku.

Výzkumná otázka

Způsob, jakým si badatel klade výzkumnou otázku, je velmi důležitý, protože do značné míry určuje volbu výzkumné metody. Zde narážíme na dilema. Vybírá si badatel metodu zakotvené teorie, protože si to žádá zkoumaná oblast a z ní vyplývající výzkumná otázka? Nebo se badatel nejdříve rozhodne pro použití metody zakotvené teorie a poté formuluje otázku tak, aby této metodě vyhovovala?

Na takové otázky se obtížně odpovídá, protože na ně neexistují definitivní odpovědi. Ačkoliv základním předpokladem je, že výzkumná otázka by měla určovat užitou metodu, mnoho lidí se orientuje na kvantitativní výzkum. Takže, přesto že zkoumaná oblast si žádá spíše kvalitativní výzkum, položí si otázku tak, aby vedla k výzkumu kvantitativnímu. Jiní badatelé mohou mít díky svým osobním přesvědčením, vzdělání či zaměření tendenci dívat se na problém z kvalitativní perspektivy. Otázky, které si kladou v rámci jakékoliv problémové oblasti, jsou zaobaleny v kvalitativní terminologii, protože oni se na problém jinak dívat nedokážou. My se zde však touto otázkou zabývat nechceme, jenom chceme upozornit na to, že pro některé oblasti je jedna forma výzkumu výrazně vhodnější než jiné a že badatel by se měl podívat zkoumanému problému. Například, kdyby chtěl někdo zkoumat, jestli je jeden lék účinnější než druhý, pak by byl dvojitý klinický test na slepo mnohem vhodnější než výzkum podle zakotvené teorie. Naopak, kdyby chtěl někdo zjistit, jaké je zúčastnit se takového výzkumu lékařů, pak by bylo vhodné použít zakotvenou teorii nebo jiný typ kvalitativního výzkumu. Je jasné, že osobní preference a zkušenosti v tomto rozhodování hrají svou roli, ale neměly by nás zaslepovat vůči ostatním metodickým možnostem.

„zkoumatelnému“ a „podstatnému“ výzkumnému problému. Je to způsobem tím, že zkušenější badatel již ví, co se v této oblasti udělovalo a co je ještě třeba udělat. Na druhou stranu se zase může stát, že takto získaný problém pro vás nemusí být ten nejzajímavější. Je důležité si neustále uvědomovat, že ať již je vaše rozhodnutí jakékoliv, budete se vybraným problémem docela dlouho zabývat, takže by to mělo být něco, co dokáže vzбудit váš zájem.

Obtížnou tohoto způsobu je zapamatovat si poznámku nějakého odborníka nebo kolegy typu „prozkoumat to a to by mohlo být užitečné a zajímavé“ a přemýšlet o ní. To je často mnohem lepší zdroj výzkumných problémů, zvláště když vás zmíněná oblast zajímá. Například žena, která má ráda atletiku, by mohla zbystřit pozornost při poznámce „jak asi vnímají své tělo ženy, které chodí cvičit?“ Tato široká a otevřená otázka může vést ke spoustě dalších. Například, vnímají ženy, které chodí cvičit, své tělo jinak než ženy, které do tělocvičny nechodí? Nebo, vnímají ženy, které chodí do posilovny, své tělo jinak než ženy, které chodí běhat, nebo muži, kteří chodí posilovat?

Ještě další obtížnou tohoto způsobu je situace, kdy se student dozví, že jsou k dispozici granty na projekty v určitých tematických oblastech. Ve skutečnosti mohou sponzori školy tímto způsobem ovlivňovat témata, na která se studenti budou zaměřovat. Není na tom nic špatného, protože tato témata se obvykle týkají problémů, které je třeba rychle řešit.

(2) *Odborná literatura.* Ta může být podnětem k výzkumu několika různými způsoby. Někdy upozorňuje na poměrně neprobádanou oblast nebo nabízí témata, která je třeba dále rozvinout. Jindy se může stát, že se v dosavadních pracích vyskytnou rozporry nebo nejasnosti. Tyto rozporry ukazují, kam je třeba zaměřit výzkum, aby se tyto nejasnosti odstranily. Nebo taky dojdete při čtení k závěru, že starý problém je třeba řešit nově, ačkoliv již byl v minulosti dosti zkoumán. Něco na tomto problému a s ním spojeném jevu zůstalo nepoznané, něco, co by mohlo významně přispět k našemu porozumění tomuto jevu. Také můžete v literatuře narazit na tvrzení, které se zcela rozchází s vaší vlastní zkušeností. Toto zjištění vás může motivovat k výzkumu, který by objasnil tento rozpor. A když už nic jiného, čtení může alespoň vzбудit váš zájem o nějaký předmět. V okamžiku, kdy si začnete klást otázky typu „co kdyby“ a zjistíte, že na ně nemáte odpovědi, je problém na světě. (Kapitola 3 pojednává o použití literatury dále.)

(3) *Osobní nebo profesní zkušenosti.* Ty bývají zdrojem problémů často. Člověk se může rozvést a začne se zajímat o to, jak počítávali svůj rozvod jiní. Nebo může člověk při práci narazit na problém, na nějž není známa odpověď. Profesní zkušenosti často vedou k závěru, že toto povolání nebo jeho praktikování je v nějakém ohledu nedostatečně účinné, užitečné, humánní nebo spravedlivé. Je

Dalším důležitým aspektem výzkumné otázky je vymezení hranic toho, co se bude zkoumat. Není možné, aby jeden badatel prozkoumal všechny aspekty zkoumaného problému. Výzkumná otázka nám umožňuje zúžit výzkumný problém na velikost, která je reálně zkoumatelná. (To je ta druhá obtížná otázka, o níž jsme se na začátku této kapitoly zmiňovali.)

Formulování výzkumné otázky

Jak tedy vypadá výzkumné otázky ve výzkumu podle zakotvené teorie? Jak se liší od otázek v kvantitativním výzkumu a proč?

Vzpomeňme si, že při použití metody zakotvené teorie je hlavním cílem badatele tvorba teorie. Abychom toho dosáhli, potřebujeme přizpůsobivou výzkumnou otázku, která nám poněkud dostatek volnosti k pečlivému prozkoumání jevu. Jedním z dalších předpokladů tohoto pojetí kvalitativního výzkumu je ten, že, alespoň v našem okruhu nebo místě působení, ještě nebyly identifikovány všechny pojmy související s daným jevem, a pokud ano, pak vztahy mezi těmito pojmy ještě zcela nechápeme nebo jsou pojmově nedokonalé. Popřípadě můžeme předpokládat, že si ještě nikdo nepoložil danou výzkumnou otázku naprosto stejným způsobem, takže není možné zjistit, které proměnné náležejí této oblasti a které ne. Takové usuzování vede k potřebě klást si otázky, jejichž odpovědi nám objasní důležité, ale dosud neobjasněné problémy.

Počáteční otázka je tedy poměrně široká. Ovšem během výzkumného procesu postupně objevujeme a zavrhujeme pojmy a vztahy mezi nimi, a tím se výzkumná otázka neustále zužuje a zaostruje. Výzkum tedy začíná otevřeně a široce, nevšak tak otevřeně, aby zahrnul veškeré možnosti, a zároveň ani příliš úzce a záměrně, aby se nevyploučila možnost objevu, což je prvotním účelem použití metody zakotvené teorie. Při tomto snažení nebudete muset vyslovovat tvrzení o vztahu mezi závislou a nezávislou proměnnou, jak je zvykem u kvantitativních výzkumů, protože tento druh hypotézy zde netestujeme. Výzkumnou otázkou je ve výzkumu podle zakotvené teorie výrok, který identifikuje zkoumaný jev. Tento výrok říká, na co přesně se chceme zaměřit a co chceme o daném předmětu vědět. U zakotvené teorie se otázky často orientují na dění a průběh.

Poznámka: Příklad toho, jak je možné formulovat výzkumnou otázku u zakotvené teorie.

Jak zvládají ženy své těhotenství v případech, kdy je jeho průběh komplikován chronickým onemocněním, kterým žena trpí? Ačkoli je tato otázka, alespoň ve svém globálním tvaru, pro kvantitativní výzkum příliš široká a nestrukturovaná, pro výzkum podle zakotvené teorie je zcela vyhovující. Tato otázka říká, že budeme

zkoumat těhotné ženy, jejichž těhotenství komplikuje nějaké chronické onemocnění. Tento výzkum bude na zvládání takového těhotenství pohlízet očima těhotných žen, tj. bude se zabývat tím, co ony dělají nebo co si myslí, a ne tím, co si myslí lékaři nebo někdo jiný. Samozřejmě, že i ve výzkumu podle zakotvené teorie je důležité zjistit, co dělají lékaři a co říkají těmto těhotným ženám, protože toto jednání má vliv na to, jak ženy své těhotenství zvládají. Není to ale hlavním tématem. Zjistění, jak a do jaké míry je jednání žen ovlivňováno jinými, je pouze částí toho, o co badatelé jde. Sférou pozornosti jsou v tomto výzkumu těhotné ženy. To, že si to bude badatel neustále uvědomovat, mu pomůže, aby se neodchýlil od původního záměru – a nezbloudil.

Při zužování a zaměřování na problém se může badatel zaměřit na různé věci tím, jak si položí otázku. Otázky mohou znít například takto:

(1) Co se stane, když si pacient stěžuje na bolest a sestra mu nevěří? V tomto případě jde o interakční otázku. Badatelova činnost, tedy pozorování, zkoumání záznamů o pacientovi, rozhovory i analýza, budou proto zaměřeny na vzájemné působení.

(2) Jaké jsou organizační mechanismy nebo předpisy pro manipulaci s návykovými látkami? V tomto případě si badatel klade organizační otázku a bude se soustřeďovat na širší organizační odezvy takového problému s návykovými látkami. Údaje se budou shromažďovat nejen pomocí rozhovorů, ale také studiem psaných předpisů a sledováním jejich uplatnění. Nebudou se studovat všechny organizační předpisy, stačí jen ty, které se týkají manipulace s návykovými látkami.

(3) Jaký je rozdíl v reakci na lék tisíců bolest mezi pacienty, kteří mají dlouholeté zkušenosti (alespoň dva roky) s bolestmi a tisíci léky, a pacienti, kteří tyto zkušenosti nemají? Zde je kladena biografická otázka. Výzkum se zaměří na nyníší reakce na bolest tisíců léků a tyto reakce budou posuzovány ve světle ústně podaných vzpomínek, které se budou týkat minulých zkušeností s bolestí a její léčbou.

Souhrn

Původní výzkumná otázka je pro badatele směrnici, která jej vede přímo k prozkoumání určité situace, místa konání události, dokumentů, akcí nebo k zodpovědní informátorů. Taková otázka pomůže badateli začít s výzkumem a zároveň mu v průběhu výzkumu usnadní zůstat zaměřený na jeho předmět. Kdykoli má badatel pocit, že tápe nebo že je zavalen údaji, může se vzdělyky vrátit

zpět k původní otázce a vyjasnit si situaci. Analýza údajů, která začíná již prvním shromážděním údajů (první rozhovor nebo pozorování), nám umožňuje původní otázku postupně tříbit a zpřesňovat. To, jak se to dělá, bude vysvětleno v kapitolách o kódování.

3

Teoretická citlivost

Teoretická citlivost je termín se zakotvenou teorií velmi často spojovaný. Dokonce je i titulem Glaserovy knihy o této metodě (1978). Ale co vlastně je teoretická citlivost? Kde se bere? Jak ji využít při výstavbě teorie ke svému prospěchu? Tato kapitola se tímto otázkami bude zabývat obecně a následující kapitoly je rozeberou více do detailů. (Další informace o těchto tématech najdete také v následujících publikacích: Glaser, 1978, kapitola 1 a Glaser, Strauss, 1967, kapitola 9.)

Definice

Teoretická citlivost poukazuje na určitou osobní vlastnost badatele, a to na schopnost rozlišovat jemné detaily ve významu údajů. Lidé provozující výzkum mohou mít různou citlivost závisající na jejich znalostech a zkušenostech ve zkoumané oblasti. Je možné ji během výzkumu dále rozvíjet. Teoretickou citlivostí se rozumí schopnost vhledu, schopnost dát údajům význam, porozumět a oddělit související od nesusouvisejícího. To vše se děje spíše na pojmové než na konkrétní úrovni. Je to právě teoretická citlivost, co umožňuje vytvoření teorie, která bude zakotvena, pojmově hutná a dobře integrovaná. A také to umožňuje dělat rychleji.

Zdroje teoretické citlivosti

Teoretickou citlivost je možné získat z několika zdrojů. Jedním z nich je literatura, což jsou teoretické práce, výzkumné práce a různé dokumenty (např. životopisy, publikace státní správy). Seznámením se s tímto publikacemi získáte bohaté znalosti, které zvýší citlivost vašeho vnímání zkoumaného jevu. (Zvláštní užiti literatury v zakotvení teorii budeme probírat v následující kapitole.)

Profesi zkušenosťi jsou další zdrojem citlivosti, pokud ovšem máte to štěstí a máte nějaké. Během dlouholeté práce v určitém oboru porozumíte tomu, jak a proč právě tak to v tom oboru chodí, a co se tam za jistých podmínek děje. Tyto znalosti, dokonce i v implicitní formě, jsou vnášeny do výzkumné situace a pomáhají vám porozumět událostem a jevům, které vidíte a slyšíte, a to rychleji, než kdybyste je neměli. Například pečovatelská studující práci pečovatelék v nemocnici získává vhléd do zkoumaných situací mnohem rychleji než člověk, který tam nikdy nepracoval. Čím více máte profesních zkušeností, tím bohatší znalosti a hlubší vhléd budete mít během výzkumu k dispozici. Na druhou stranu vám však tyto zkušenosti mohou znemožnit vidět věci, které se pro vás staly rutinními nebo "samozřejmy". (V kapitole 6 se budeme zabývat technickými umozňujícími odstranění takovato zaslepení)

Osobní zkušenosti jsou třetím zdrojem teoretické citlivosti. Jako příklad uvedeme osobní zkušenost s rozvodem. Tato zkušenost zvýší vaši citlivost vůči tomu, jaké je pociťovat ztrátu. Ztráta pociťovaná z důvodu úmrtí milované osoby se liší od ztráty pociťované při rozvodu. Ovšem na pojmově úrovní existují rozdíly, ale i podobnosti mezi těmito dvěma zkušenostmi se ztrátou. Užítím své osobní zkušenosti s rozvodem získává badatel jakýsi základ pro porovnávání a to podněcuje tvorbu pojmů a vztahů potenciálně relevantních ztrátě pociťované z důvodu smrti. (Použitím porovnání se budeme zabývat v kapitole 6.) Stejně tak se stávají užitečnou součástí vašich osobních zkušeností zkušenosti z absolvovaných výzkumů. Neměli byste však očekávat, že zkušenosti ostatních jsou podobné těm vašim. Později, až objevíte tyto rozdíly a budete o nich přemýšlet, to dodá vaši analýze trochu různorodosti.

Až doposud jsme o teoretické citlivosti hovořili jako o důsledku znalosti a zkušenosti, které s sebou badatel vnáší do výzkumného procesu. Dalším zdrojem teoretické citlivosti je **analýza** samotná. Vhled a porozumění zkoumanému jevu se při práci s údaji prohlubují. Děje se tak při shromažďování údajů, hledání odpovědí v těchto údajích, porovnávání, přemýšlení o tom, co vidíte, formulaci hypotéz a při tvorbě dočasných teoretických rámců z pojmů a vztahů mezi nimi. Badatel pohlíží na údaje prostřednictvím těchto činností. Často se stává, že jeden

Udržování rovnováhy mezi tvůrčivostí a vědou

nápad podnítit další, zaměřit vás určitým směrem a dá smysl slovům, která pro vás předtím smysl neměla. Zaměřit vás na situace, které by mohly vysvětlit zkoumané dění. Tato zvýšená citlivost k pojímání, jejich významu a vztahům mezi nimi je důvodem, proč je tak důležitě kombinovat výběr údajů a jejich analýzu. Jeden proces podporuje druhý, a tím oba prohlubují vhled a zůstují rozpoznávaní parametry rozvíjející se teorie.

6). Teoretická citlivosť je dôležitým tvorivým aspektom zakotvené teórie. Táto citlivosť predstavuje schopnosť tvorivě užít nejen osobní a profesní zkušenosti, ale také literaturu. Umožňuje analyticky pohlížet na výzkumnou situaci a udáje novými způsoby a vytěžit z údajů vše, co je třeba pro tvorbu teorie. Jeden slavný biolog jednou napsal: "Podstatou objevu není vidět něco jako první, ale stanovit pevná spojení mezi tím, co již je známo a tím, co doposud není." (Selye, 1956, str.

Ale sám Selye ještě dodává, že smyslem výzkumu je vytvořit teorii, která ně-
 čím přispěje dosavadní znalosti bázi nazývané věda. Jak je tedy možné být věde-
 čtí a tvořiví zároveň? Jak se dostatečně zbavit osobních zkreslení a
 nerozpoznaných nebo neprozkoumaných domněnek, abychom dokázali vytvořit
 platnou a spolehlivou teorii?

Tvorivě užívat svých znalostí a zkušeností a zároveň se držet reality daného jevu a nepřemýšlet oněm pouze tvořivě je nepochybně obtížné. Nabízíme vám tedy následující pomůcky:

(1) Pravidelně odstupujte a ptejte se: O co tu jde? Odpovídá to, co si myslím, že vidím, údajům? Údaje samy o sobě nelžou. Následující příklad ukazuje, jak tuto důležitost zkušenost získala spoluautorka této knihy Juliet Corbinová.

Při výzkumu, který se týkal způsobů, jakými ženy trpící chronickým onemocněním zvládají své onemocnění, se rychle zjistilo, že jejich jednání je zaměřeno na snižování rizika spojení s takovým těhotenstvím tak, aby mohly mít zdravé dítě. Dalo by se předpokládat, že způsob zvládání budou záviset na míře rizika: čím vyšší riziko, tím intenzivnější strategie jeho snižování. Badatelka usoudila, že k ověření této hypotézy bude stačit jen porovnat ji s jednotlivými případy. Chyba! Badatelka zjistila, že údaje někdy tuto hypotézu potvrdzovaly a jindy, což ji velmi frustrovalo, nikoliv. Ať se snažila, jak se snažila, nedarilo se jí tuto hypotézu napasovat na údaje, které měla. Neslo to. Proč ne? Protože si roztrídila těchto žen podle míry rizika tak, jak toto riziko vnímala ona sama. A její vnímání rizika se ne

vždy shodovalo s tím, jak vysokou míru rizika vnímala sama těhotná žena. Jinými slovy, badatelka přijala lékařský model úrovně rizika. Ne všechny těhotné ženy však přijaly tento model. Až když se badatelka vrátila zpět k údajům a snažila se z nich zjistit, proč určité výroký a jednání neodpovídaly jejímu pojetí situace, mohla zjistit, že ženy jednaly podle svého vlastního vnímání situace. Jinými slovy, jejich vlastní odhad a zvažování rizika se lišil od odhadu lékařů. Jakmile byla původní hypotéza upravena tak, aby zohlednila toto zjištění, začala odpovídat všem shromážděným údajům. Počet a typ strategií použitých ke snížení rizika závisel na odhadu a zvažování míry rizika těhotnou ženou samotnou.

(2) Je třeba udržovat si skeptický postoj. Všechna teoretická vysvětlení, kategorie, hypotézy a odpovědi hledané v údajích, ať již pocházejí přímo nebo nepřímo z porovnávání, literatury nebo zkušenosti, je třeba považovat za provizorní. Vždy je nutné je zkontrolovat a porovnat s údaji. Nikdy se nesmí přijímat jako fakta. Například kategorie odvozené z výzkumné literatury (proměnné určené v předchozích výzkumech) jsou vždy závislé na kontextu. Mohou odpovídat výzkumu, z něhož pocházejí. To však neznamená, že budou vhodné pro situaci, kterou zkoumáte vy, nebo že se budou hodit k ostatním pojmům stejné, jako v dřívějších teoriích. Pamatujte si, že jakákoli teoretická vysvětlení nebo kategorie vnese do výzkumu je třeba brát jako provizorní do té doby, než budou potvřzeny realitními údaji (dokud skutečně údaje neodpovídají této situaci).

(3) Postupujte podle výzkumných postupů. Postupy shromažďování údajů a analýzy jsou navrženy tak, aby zajistily kritičnost výzkumu. Zároveň vám pomohají překonat vaše osobní předsudky a zkrácení a vedou vás k přehodnocení alespoň některých z vašich domněnek, které by mohly způsobit nerealistické vykládání údajů. Pro střídání shromažďování a analýzy údajů existují dobré důvody. Nejen, že to umožňuje shromažďování údajů založené na pojmech, které se nám vynořují jako podstatné pro zkoumanou situaci, ale také to podporuje ověření hypotéz již při jejich formulaci. Ty, o nichž zjistíme, že neplatí, pak můžeme upravit tak, aby odpovídaly realitě zkoumané situace. Kódování je systematicky a přesný soubor postupů, které není možno používat náhodně nebo podle rozmaru badatele (viz. kapitoly 5, 6, 7 a 8). Aby byla vytvářena teorie zakotvená, platná a spolehlivá, je nutné postupovat pečlivě podle předepsaných postupů, stejně jako je tomu u dobrých kvantitativních výzkumů. Pro posuzování těchto dvou typů výzkumu neexistují dvojí měřítka. Jejich postupy jsou odlišné, ale zakladní měřítka zůstávají stejná.

Náš výklad o teoretické citlivosti bychom chtěli zakončit výňatkem z knihy *Science: Methods and Meaning* (Rapport, Wright, 1964). V úvodu do části o objevech autoři píší:

Náhoda však nikdy není dominantním faktorem objevu. Začínající vědec, který doufá, že mu šťěstí dopomůže k napodobení Lavoisiera nebo Faradaye nebo i vědců menšího formátu, by se měl zamyslet nad slavným výrokem L. Pasteura, že „šťěstí přejí jen připraveným.“ (str. 130-131)

Souhrn

Teoretická citlivost je schopnost rozpoznat, co je v údajích důležitého, a dát tomu smysl. Pomáhá při tvorbě teorie, která odpovídá realitě studovaného jevu (Glaser, 1978). Teoretická citlivost má dva zdroje. Za prvé ji tvoří dobré obecné zkušenosti s odbornou literaturou a profesní i osobní zkušenosti. Tyto komplexní znalosti s sebou vnášíte do výzkumné situace. Teoretická citlivost je ovšem také získávána při výzkumu, během neustálé práce s údaji – při shromažďování a analýzách údajů. Protože mnoho analytických technik používaných při tvorbě teoretické citlivosti má v podstatě tvorivý a imaginativní charakter, je nutné udržovat rovnováhu mezi tím, co vytvořil badatel a realitou. Toho dosáhnete (a) tázáním se „O co tu jde?“, (b) udržováním skeptického postoje vůči jakýmkoli kategoriím nebo hypotézám, které byly přineseny nebo vznikly v počátcích výzkumu a jejich neustálým ověřováním konfrontací s údaji; a (c) tím, že při shromáždění údajů budete postupovat přesně podle postupů vložných v této knize. Dobrá věda (dobrá teorie) je výsledkem souhry tvorivosti a navičkových dovedností.

tomu, jak a proč používáme v zakotvené teorii odbornou literaturu tak, jak ji používáme, je důležité porozumět některým ze základních principů této metody a odlišit její užití literatury od užití literatury v kvantitativních metodách.

Pro badatele používající kvantitativní metody má literatura velmi specifické funkce. Badatel ji užívá ke určení předchůzích výzkumů v dané oblasti a ke zjištění, kde jsou v porozumění této oblasti mezery. Literatura také navrhuje teoretické a pojmové konstrukce, podle nichž je možné se při kvantitativním výzkumu řídit a interpretovat výsledky. Zde také pomáhá badatel určit důležité proměnné, které je možno zkoumat, a navrhuje vztahy mezi těmito proměnnými. Všechna tato použití jsou v kvantitativních výzkumech důležitá, protože badatelé se soustředí hlavně na ověřování vztahů mezi proměnnými nebo na zjištění, jakým způsobem se proměnné shlučují. Ještě než výzkum začne, je nutné znát proměnné, a dále je třeba znát, jak interpretovat výsledky standardních ověřovacích metod.

Při výzkumu podle zakotvené teorie chceme, oproti tomu, objevit významné kategorie a vztahy mezi nimi a zkombinovat tyto kategorie novým, spíše než standardním, způsobem. Takže když začnete se seznamem již určených proměnných (kategorií), mohou – a je velmi pravděpodobné, že budou – stát v cestě objevu. Ve výzkumech podle zakotvené teorie také chceme vysvětlit jevy v rámci teoretické konstrukce, která vzniká během samotného výzkumu. Nemáme se tedy omezovat tím, že bychom se museli držet nějaké dříve vytvořené teorie, která může, ale nemusí platit pro naši zkoumanou oblast. (Pokud s sebou vnášíte do výzkumu *neuvědomované předpoklady* pocházející z dříve vytvořené teorie, měli byste si je uvědomit a zjišťit, jak ovlivňují vaši analýzu, a to pomocí technik popsaných v kapitole 6.)

Pokud po dokončení výzkumu zjistíte, že vámi vytvořená teorie má nějaký vztah k nějaké již dříve vytvořené teorii, pak může tu svou použít k rozšíření té staré. Je důležité pochopit, že jak se vaše teorie vyvíjí, můžete do ní včleňovat zdanlivě relevantní prvky předchůzích teorií. To však pouze tehdy, když budou prokazatelně odpovídat údajům shromážděným ve vašem výzkumu. Podle toho, co jsme zde právě vložili, by nemělo žádný smysl začít s „převzatými“ teoriemi nebo proměnnými (kategoriemi), protože by pravděpodobně brzdlily nebo znemožňovaly rozvoj nových teoretických formulací, pokud ovšem není vaším cílem nalézt v nich nový smysl.

To, co se zde snažíme říci, se dá shrnout takto: Do výzkumné situace přicházíte s nějakými znalostmi z odborné literatury a je důležité to vzít na vědomí a využít toho (jak, popíšeme níže). Ovšem není nutné se seznámit předem

Použití literatury

Definice termínů

Odborná literatura: Výzkumné zprávy a teoretická nebo filozofická pojednání typická pro odborné a vědecké texty. Ty mohou sloužit jako znalostní báze, s níž porovnáváme své závěry z údajů nashromážděných během výzkumu podle zakotvené teorie.

Neodborná literatura: Životopisy, deníky, dokumenty, rukopisy, záznamy, zprávy, katalogy a jiné materiály, které můžeme ve výzkumech podle zakotvené teorie použít jako primární údaje nebo jako doplněk rozhovorů a pozorování.

Literatura, odborná či neodborná, hraje v zakotvené teorii tak důležitou a pestrou roli, že jsme se rozhodli na několika stranách rozbrat možnosti jejího použití. Začneme nejdříve odbornou literaturou a pak přejdeme k neodborné.

Použití odborné literatury

Do výzkumu si každý přinášíme nezanedbatelné množství znalostí pocházejících z odborné a vědecké literatury (jak jsme již konstatovali v předcházející kapitole). Tyto znalosti jsme mohli získat při studiu ke zkouškám nebo prostě tím, že jsme se snažili udržet si přehled o literatuře ve svém oboru. Abychom porozuměli

s veškerou literaturou (což často dělají badatelé trénovaní v jiných pojetích výzkumu), protože pokud je naše analýza efektivní, pak se vynoří nové kategorie, na které jsme my sami ani nikdy jiný předem nepomysleli. Nemáme být natolik ponoření v literaturu, aby naše znalosti dusily a omezovaly naše tvořivé úsilí! Protože naším cílem je objev, neznáme předem všechny kategorie příslušející naší teorii. Jen tehdy, když se nějaká kategorie vynoří jako důležitá, se můžeme podívat do odborné literatury, jestli tam je také, a pokud ano, co o ní říkájí ostatní badatelé.

Jak používat odbornou literaturu

Odborná literatura ve výzkumu podle zakotvené teorie mnoho použít.

(1) **Literatura může podněcovat teoretickou citlivost** tím, že poskytuje pojmy a vztahy, které je možné porovnávat se skutečnými údaji. Ačkoli není vhodně vyrazit do terénu s kompletním seznamem pojmů a vztahů mezi nimi, některé z nich se mohou v literatuře vyskytovat velmi často, z čehož se dá usuzovat, že by mohly být významné. Ty je možné přenést do terénu, kde budete hledat doklady o tom, jestli tyto pojmy a vztahy mezi nimi platí pro situaci, kterou zkoumáte, a pokud ano pak v jaké formě.

Je možné také velmi specifické použít publikovaných popisných materiálů ke zvýšení teoretické citlivosti. Tyto stati skýtají často velmi přesný popis reality s minimem interpretace, vyjma snad organizace materiálu podle několika témat. Studium těchto materiálů může zvyšovat naši citlivost ohledně toho, co máme hledat ve svých vlastních údajích, a pomůže nám formulovat otázky, které můžeme klasifikovat svým respondentům. Stejně tak jakékoliv pojmy obsažené v těchto studiích mohou mít nějaký význam pro naše vlastní pojmy. V takových případech musíme velmi pečlivě hledat doklady takových pojmů ve svých údajích a určit, v jaké formě je včleníme do svého výzkumu.

Také znalosti filozofických spisů a stávajících teorií nám mohou poskytovat způsoby pojetí a interpretace údajů. Například badatel hluboce ovlivněný symbolickým interakcionismem by mohl zkoumat, jaký smysl mají situace pro jejich účastníky. Marxistická by se mohl snažit zjistit úroveň ekonomického vykořisťování v nějaké situaci.

Pokud by chtěl někdo rozšířit nějakou stávající teorii, pak by mohl začít tím, že se bude snažit odhalit, jak tato teorie odpovídá novým nebo obměněným situacím, oproti situacím, pro které teorie původně platila. Například někdo by mohl začít s teorií Awareness Context (Glaser, Strauss, 1965). Tato teorie se týká udržo-

vání tajemství a Strassova a Glaserova výzkumu umírají. Badatel, který by chtěl tuto teorii rozšířit, by mohl použít obecný rámec této teorie na situaci jako jsou: špehování, manželská nevěra, identita homosexuálních mužů a žen. Glaser a Strassův rámec by poskytl řadu citlivostí zvyšujících pojmů a vztahů, které by badatel mohl ověřovat na údajích shromážděných v jeho vlastním výzkumu. Závěry tohoto výzkumu by potom mohly poopravit, doplnit nebo změnit původní teorii tak, aby platila i pro nové zkoumané situace.

(2) **Literatura je možné použít jako druhý zdroj údajů.** Výzkumné zprávy často obsahují citáty z rozhovorů a terénních poznámek, které je možno použít pro vlastní účely jako druhý zdroj údajů. Takové publikace mohou obsahovat také popisy událostí, jednání, prostředí a perspektiv jednotlivců, které je možné použít jako údaje a analyzovat je pomocí metod popsaných v následujících kapitolách. Jednou z metod kvalitativního výzkumu je vlastně analýza teoretických nebo filozofických výpovědí a písemností jako takových.

(3) **Literatura může podněcovat otázky.** Literaturu můžete použít k vytvoření seznamu otázek, které budete klasifikovat svým respondentům nebo kterými se budete řídit při svých počátečních pozorováních. Tento seznam (jak jsme již napsali v kapitole 2) se po prvních rozhovorech nebo pozorováních může změnit, ale může vám pomoci se započítáním výzkumu, a také může uspokojit školní komise a komise kontrolující testování lidí (human subject committees) ohledně záměrů vašeho výzkumu. Může také podněcovat otázky během analýzy. Například, pokud se vyskytnou rozpor mezi vašimi údaji a zjištěními uvedenými v literatuře, měli by jste se vrátit do terénu a ptát se, čím jsou tyto rozpory způsobeny. Nepřehlížím snad něco důležitěho? Jsou zde ještě jiné podmínky? Jakým konkrétním podmínkám lze připisat tyto rozpory?

(4) **Literatura může udávat směr teoretického porizování vzorků.** Literatura vám může poradit, kde můžete odhalit jev, který je pro rozvoj vaší teorie důležitý. Jinými slovy, může vás navést do situací podobných, nebo naopak odlišných od právě zkoumaných situací, na které byste jinak ani nepomysleli. Tím dodá vašemu výzkumu na rozmanitosti.

(5) **Literatura je možné použít k dodatečné validizaci.** Když dokončíte svou teorii a sepišete své závěry, můžete se na příslušných místech odkazovat na literaturu a ověřovat tak správnost svých závěrů. Nebo můžete vypíchnout rozdíly mezi vaší prací a publikovanou literaturou a vysvětlit je. (Měli byste být schopni ukázat, jaká množina podmínek působila ve vaší situaci a jaký vliv měly tyto podmínky na zkoumaný jev.) Co byste však *neměli* dělat, je neustále se vracet k literatuře a

ověřovat si tam všechno, co vidíte. To by brzdlilo celý proces a potlačovalo tvořivost.

Příklad použití odborné literatury

Následující text je poznámka týkající se hlavně odborně-profesi a vědecké literatury, kterou si Juliet Corbinová napsala po jednom semináři o zakotvení teorii. Tato poznámka se týká mnoha otázek, které jsme již probrali. Hovoří se zde o výzkumu jedné postgraduální studentky, jehož námětem byla zkušenost s onemocněním rakovinou.

G., postgraduální studentka sociologie, přišla na seminář a řekla nám, že chce dělat výzkum z vybrané literatury metodou zakotvení teorie. Řekla, že literaturu posuzovala na základě svých rozhovorů. Tyto rozhovory ji nasměrovaly k další literatuře. V tomto smyslu jsou tyto písemnosti opravdu zakotveny v jejím výzkumu. Například, když jeden z jejích respondentů mluvil o určité medikamentózní léčbě, G. nastudovala literaturu o tomto typu léčby. Když jí řekli, že zkusili nemedikamentózní typ léčby, jako je třeba Symingtonova metoda, přečetla si zase něco o ní. Čtením zjistila, že existují různé typy textů: striktně lékařské, životopisné popisy zkušenosti s rakovinou a texty popisující alternativní formy léčby.

Problém studentky G. mě velice zaujal. Přišlo mi nemožné dělat výzkum podle zakotvení teorie jen z literatury samotné, protože jsem cítila, že v tomto případě je nemožné najít větší souhra mezi údaji a literaturou. Nebyl to výzkum literatury, ale lidských zkušeností s rakovinou. Když jsem jí však chvíli naslouchala, napadlo mě pár věcí o tom, jak literaturu užívala nebo mohla užít.

Nejdřív mě napadlo, že je důležité rozdíly mezi rakovinou jako onemocněním a rakovinou jako zkušeností. Tyto dva aspekty jsou ovšem užce propojeny a literaturu toto propojení podporuje. Pokud však člověk začne tyto dva aspekty rozlišovat (zvyší se jeho citlivost vůči nim), může vyrazit do terénu a shromažďovat tam údaje pro porovnání s literaturou, a ještě se něco dozví o podstatě vztahu mezi nimi. Literatura nám také poskytuje informace o podmínkách, které ovlivňují průběh tohoto onemocnění a zkušenosti s ním, a jak je ovlivňují. Opět je možné vyrazit do terénu, hledat tyto podmínky a zastopovat, jak ovlivňují průběh a prožívání choroby. Například zjistila, že určité léky mohou pomoci zvládat průběh choroby, ale zároveň způsobí vypadání vlasů, nevolnost či nechutenství. To jistě ovlivňuje pacientovo prožívání rakoviny, stejně jako jeho pohled na rakovinu jako na chorobu, zvláště když porovnává svůj stav (jak vypadal a jak se cítil) před a po chemoterapii nebo jiný léčebný postup – ozarování, chirurgický zákrok. Použití metod, jako je třeba Symingtonova, jako alternativních terapií nebo terapií současných s běžnou léčbou může také ovlivnit jak pacientovo prožívání, tak průběh onemocnění. Naopak, pokud má někdo špatné zkušenosti s tradiční, respektive alternativní terapií,

může to vést k tomu, že se odvrátí od jedné k druhé, nebo dokonce od obou z nich. Takže následky jedné terapie ovlivňují terapii následující. Tohle všechno je spekulace založená na literatuře a takovou spekulaci je třeba ověřit na reálných údajích. Ty tuto hypotézu nejen ověří, ale dají nám také odpověď na otázku, jak to všechno funguje.

Toto použití literatury se podobá teoretickému porizování vzorků literatury na základě rozhovorů a následněmu teoretickému porizování vzorků reality podle poznatků z literatury. Takže literatura zvyšuje naši teoretickou citlivost vůči: (1) **podmínkám** ovlivňujícím zkušenosti, (2) **strategiím** zvládání zkušenosti (protože se po léčbě cítím špatně, zkusím Gersonovu dietu nebo jiný typ léčby a zapomenu na tradiční medicínu) a (3) **následkům** určitých zkušeností. (Lidé, kteří podstupují terapii podle Symingtona a u kterých přesto nakonec propukne metastáza, se někdy dozví nebo se sami začnou domnívat, že nemysleli dost pozitivně.) Literatura nám také dává představu o průběhu nebo změně v čase a o **variabilitě** typů zkušenosti závislé na rozhodnutích nemocného člověka. A konečně, literatura nás vede k porizování vzorků mnoha situací vycházejících z budované teorie.

Výběrem správné literatury, spolu s analýzou, se můžete mnoho dozvědět o širších a užších podmínkách ovlivňujících nějaký jev. Jak říká Anselm Strauss: „Knihovna je jako mnoho hlasů, které na vás mluví. Jediné, co musíte udělat, je naslouchat jim.“ Samozřejmě, jakékoliv kategorie, hypotézy, atd. získané z literatury musí být **ověřeny na reálných (primárních) údajích**. Výsledkem souhrny studia literatury, její analýzy a jejího ověření v terénu může být integrovaný obraz, který zvyší pojmovou bohatost vaší teorie.

Neodborná literatura

Neodborná literatura zahrnuje dopisy, životopisy, deníky, zprávy, videokazety, noviny a spoustu dalších materiálů. Ačkoliv v kvantitativních výzkumech se obvykle tyto materiály jako zdroje údajů nepoužívají, ve výzkumech podle zakotvení teorie hrají podstatnou roli. Mohou být použity jako primární údaje, zvláště v historických a životopisných výkumech. Ve většině výzkumů však hrají roli důležitější zdroje údajů doplňujících obvyklejší rozhovory a pozorování. Například o organizaci, její strukturu a fungování se toho lze mnoho dozvědět studiem jejích zpráv, korespondence a interních písemností.

Neodbornou literaturu je možné použít pro stejné účely jako odbornou. Ovšem je zde něco navíc. Protože je často obtížné ověřit pravost a věrohodnost některých dokumentů, životopisů apod., je velmi důležité je pokud možno ověřovat podle ostatních zdrojů, jako jsou rozhovory a pozorování. Nebo, pokud děláte

životopisný výzkum, měli byste přetřít velké množství životopisů a jejich dokumentů, jako jsou dopisy, a pečlivě je porovnávat.

Souhrn

Každý typ literatury je užitečný trochu jiným, specifickým způsobem a poskytuje různé druhy údajů (například o osobních historických nebo organizačních údajích), různé výzkumné závěry nebo teoretické formulace. Důmyslní badatelé používají v některých případech kromě odborné literatury také různé typy publikovaných i nepublikovaných materiálů, jako doplňkové rozhovory a pozorování.

Před započítím výzkumu je možné použít všechny druhy literatury, a to jak pro přemýšlení, tak pro rozjezd výzkumu. Tyto materiály je také možné použít během výzkumu, čímž jej urychlují. Ve skutečnosti je dobré prohledávat literaturu (nejen odbornou) i během vlastního výzkumu, v souhrně s analýzou údajů. Takže publikované materiály čteme a používáme během všech fází výzkumu. Připomínáme ještě, že kategorie a vztahy mezi nimi je třeba ověřovat na primárních údajích. Můžete použít jakýkoliv typ literatury, o němž se domníváte, že je relevantní, ale musíte se vyhnout zajetí kteréhokoli z nich.

Část II

Postupy kódování

Nyní jsme se dostali až k jádru knihy, ke kapitolám o analýze nebo kódování, jak se jí často říká. Kódování představuje operace, pomocí nichž jsou údaje rozloženy, konceptualizovány a opět složeny novými způsoby. Je to ústřední proces tvorby teorie z údajů.

Co je tak zvláštního na procesu kódování při rozvoji zakotvené teorie? Co jej odlišuje od ostatních analytických metod? Jak jsme již v prvních kapitolách řekli, píšou teoretickou strukturu z volně propojených pojmů. To, co jsme zde právě řekli by se dalo shrnout takto: Analytické postupy zakotvené teorie jsou navrženy tak, aby:

- (1) Spíše vytvářely než pouze ověřovaly teorii.
- (2) Dodávaly výzkumnému procesu kritičnost, která je předpokladem „dobré“ vědy.
- (3) Pomáhaly analytikovi s překonáním jeho předpokladů a domněnek, které vnaší do výzkumného procesu a které by se u něj během výzkumu mohly vyvinout.
- (4) Zajišťovaly zakotvení a hutnost a rozvíjely citlivost a integraci nutnou pro vytvoření bohaté, užce provázané, vysvětlující teorie, která těsně aproximuje zobrazovanou realitu.

K dosažení těchto výsledků je nutné udržovat rovnováhu mezi tvořivostí, kritičností, vytrvalostí, a hlavně teoretickou citlivostí. Souhlasíme, že tohle je zvláštní kombinace vlastností, ale právě tato jejich kombinace se vyskytuje při objevech, at již malých či velkých. Ačkoliiv obvykle začátečník nemůže očekávat, že udělá nějaké „velké“ objevy, pokud bude tvrdě pracovat a bude mít dostatek vytrvalosti, je schopen vytvořit něco, co bude přispěvkem jeho oboru. My zde chceme nabídnout několik technik, které vám – analytikovi – pomohou využít své tvořivé

schopnosti a dále rozvinout svou teoretickou citlivost, kterou již můžete mít. Na vás už zbývá jen tvrdá práce.

Analýza v zakotvené teorii se skládá ze tří hlavních typů kódování. Jsou to: (a) otevřené kódování, (b) axiální kódování a (c) selektivní kódování. Následující kapitoly budou popisovat každý z těchto typů. Tyto kapitoly budou doplněny kapitolami o technických rozvíjení teoretické citlivosti a o procesu objevování v údajích. Závěrečná kapitola o analýze (kapitola 10) shrnuje všechny předcházející analytické kapitoly do systému, který nazýváme *matrice podmínujících vlivů* (*conditional matrix*). Ta je vlastně analytickou kóstrou zakotvené teorie.

Zde bychom chtěli zdůraznit, že hranice mezi jednotlivými typy kódování jsou uměle vytvořené. Tyto typy nenásledují nutně za sebou jako nějaké stupně. Při kódování v praxi můžete rychle a nevědomky přecházet od jednoho typu k jinému a zpět, zvláště mezi otevřeným a axiálním kódováním. Ačkoli tyto dva typy se častěji vyskytují na počátku výzkumného procesu, mohou se vyskytnout i u konce. To proto, že při selektivním kódování se téměř vždycky najdou pojmy, které stále ještě nejsou dostatečně propracované či integrované. V této fázi se otevřené i axiální kódování provádí ve prospěch selektivního kódování, a proto jsou v tomto kontextu také trochu jinak „vnímány“.

Další důležitou věcí, kterou je zde nutné říci, je, že shromažďování a analýza údajů jsou vzájemně úzce provázané procesy a že je nutné je střídát, protože analýza ovlivňuje pořizování vzorků údajů. (Tím se budeme více zabývat v kapitole 11 o teoretickém pořizování vzorků.) Nebudeme zde zdůrazňovat proces shromažďování knihách o terénním výzkumu.

Jesté než začneme probírat vlastní kódování, rádi bychom zde vyslovili čtyři důležité myšlenky.

1. Analyzování je ve skutečnosti interpretování, a to nikoliv náhodou. Jak říká filozof vědy Diesing (1971, str. 14):

ve skutečnosti jsou vědecké znalosti z větší části spíše vynálezy nebo výtvory, než imitace; pojmy, hypotézy a teorie v reálném světě jako takové neexistují, ale musejí být vytvořeny.

2. Dále, ačkoli vám zde předkládáme soubor postupů a technik, vůbec si nepřejmeme, abyste se na nich zkostnatěle lpěli. Opět citujeme Diesinga (1971, str. 14):

Postupy nejsou mechanické ani automatické a ani to nejsou algoritmy, které zaručují jisté výsledky. Je třeba jich používat přízpusobivě podle okolností, může se měnit jejich pořadí a v každé fázi existují různé alternativy.

3. Celkově vzato, existuje jedna obecná technika, která je středem všech kódovacích postupů a která napomáhá přízpusobivému použití těchto postupů, a tou je **kladení otázek**. Otázky byste si měli kladt během celého vašeho výzkumného projektu. Při čtení následujících kapitol nás uvidíte kladt tolik otázek o zkoumaném jevu a o jeho různých vlastnostech, rozměrech, paradigmatických součástech apod., že, když byste si je z nějakého důvodu chtěli všechny zapamatovat, nebylo by to snadné. To proto, že je jich takové množství a že jsou opravdu velmi rozmanité. Jejich množství je způsobeno tím, že každý kódovací postup v zakotvené teorii vyžaduje jiný druh otázek. (To uvidíte na příkladech v následujících kapitolách.) Protože některé postupy jsou typické pro ranější, nebo naopak pozdější fáze výzkumného projektu, liší se otázky také podle fáze výzkumu. Takže si velmi pozorně všimněte, jaké otázky se vyskytují na stránkách těchto kapitol, a cvičte se v kladení takovýchto analytických otázek. To, že jsou to analytické otázky, znamená, že to často bývají tvůrčí otázky – tj. otázky **utvářející** samotnou analýzu.

4. Po přečtení kapitol o kódování velmi doporučujeme každou z nich pečlivě **prostudovat**. Tyto kapitoly (5-10) probírají základní analytické postupy a jejich logiku. Každému postupu je třeba porozumět, než se pustíte do dalšího, jinak by se mohlo stát, že vaše porozumění celku bude méně jisté, než byste si přáli. Jakmi-
le je zcela pochopíte a **natrénujete**, stanou se z nich opravdu účinné výzkumné nástroje.

Věda by nemohla existovat bez *pojmu*. Proč jsou pojmy tak zásadní? Protože právě pojmenováním *jeví* na ně zaměřujeme svou neustálou pozornost. Když je naše pozornost zaměřena, můžeme tyto *jevy* (nyní již samozřejmě jako pojmy) začít zkoumat a klást si o nich otázky. Takové otázky nejen popisují, co vidíme, ale také formou *výroku* (hypotéz) navrhnou, jak mohou být *jevy* svázány vzájemnými vztahy. Výroky umožňují dedukce a ty zase řídí shromažďování údajů. Shromažďování údajů vede k další indukci a k provizornímu testování výroků. Nakonec jsou pomocí výroků *vymezeny pojmy a vztahy mezi nimi*. Tyto pojmy a vztahy jsou nutné pro komunikaci mezi badateli, pro souhrn diskuzí a sporů, která je životně důležitá pro rozvoj vědy. (Tato témata detailně probírá Blumer, 1969, strany 153-182.)

Takže, co má tohle všechno společné s *otevřeným kódováním*? Otevřené kódování je část analýzy, která se zabývá označováním a kategorizací pojmů pomocí pečlivého studia údajů. Bez tohoto prvního a základního analytického kroku by nemohl proběhnout zbytek analýzy ani následná komunikace. Během otevřeného kódování jsou údaje rozebřány na samostatné části a pečlivě prostudovány, porovnáním jsou zjištěny podobnosti a rozdíly, a také jsou kladený otázky o jevech údají reprezentovaných. Během tohoto procesu jsou zvažovány a zkoumány naše vlastní i cizí domněnky o *jevu*, což vede k novým objevům.

Postupy

Základem procesu kódování jsou dva analytické postupy, jejichž podstata se však s typem kódování mění. První se týká *porovnávání* a druhý *kladení otázek*. Zakořeněná teorie je díky nim v literatuře zmiňována jako „neustále porovnávající metoda analýzy“ (Glaser, Strauss, 1967, str. 101-116). Tyto dva postupy dodávají pojmům v zakotvené teorii přesnost a specifickou. Ukážeme si, jak se při otevřeném kódování tyto dva postupy používají ke kategorizaci údajů. Tyto procesy nbudeme nadále nijak zvláštně označovat, takže budete muset pečlivě sledovat, abyste viděli, jak je používáme. Další informace o těchto technických viz. Glaser (1978, str. 56-72), Glaser a Strauss (1987, str. 106-107) a Strauss (1987, str. 58-64).

Označování jeví

Již jsme se dotkli toho, proč jsou v metodě zakotvené teorie pojmy základními jednotkami analýzy. Je možné „hrubě“ údaje spočítat, ale není snadné o nich mluvit nebo je uvádět do vztahů. Takže konceptualizace údajů je prvním krokem analýzy. Rozebíráním a konceptualizací máme na mysli rozbor pozorování, větý

Otevřené kódování

Definice termínů

Pojmy: Pojmová označení přidělena jednotlivým událostem, případům a jiným

vyskytům *jevu*.

Kategorie: Třída pojmů. Tato třída je objevena, když se při vzájemném porovnávání pojmů zdá, že náleží podobnému *jevu*. Takto jsou pojmy seskupovány do vyššího řádu – pod abstraktnější pojem nazývaný kategorií.

Kódování: Proces analýzy údajů.

Záznamy kódování: Výsledky kódování. Jsou jedním z typů záznamu.

Otevřené kódování: Proces rozebírání, prozkoumávání, porovnávání, konceptualizace a kategorizace údajů.

Vlastnosti: Znaký nebo charakteristiky náležející kategorii.

Dimenze: Umlistění vlastnosti na nějaké škále.

Rozložení na dimenze: Proces rozložení vlastnosti na její jednotlivé dimenze.

nebo odstavce a přidělení jména – něčeho, co bude zastávat nebo reprezentovat tento jev – každému samostatnému případu, myšlence nebo udalosti. A jak to vlastně uděláme? Kládeme si o každém otázku jako: Co to je? Co to reprezentuje? Postupně porovnáваме případ s případem, takže podobným jevům mohou být přidělena stejná jména. Jinak bychom skončili se spoustou jmen a byli bychom velmi zmateni!

Tedy se na chvíli zastavíme a podíváme se na příklad. Představte si, že jste v poměrně drahé ale oblíbené restauraci. Tato restaurace má tři podlaží. V prázemí je bar, v prvním patře mála jídelna a v druhém hlavní jídelna a kuchyň. Dveře do kuchyně jsou otevřené, takže můžete vidět, co se děje uvnitř. Vino, alkoholické nápoje a sklenice k servírování každého druhu alkoholu jsou také ve druhém patře. Při čekání na své jídlo si všimnete paní v červeném. Zdá se, že uprostřed kuchyně pouze stojí, ale zdravý rozum vám říká, že ta restaurace by si asi neplatila paní v červeném, aby jenom stála v její kuchyni, v rušné kuchyni obzvlášť. Vzbudí to vaši zvědavost a vy se rozhodnete, že provedete induktivní analýzu, abyste zjistili, jestli dokážete určit její funkci. (Když už přiznávám zakotvené teorie, tak pořádk.)

Všimnete si, že paní se pozorně rozhlíží po kuchyni, pracovišti, zaměřuje se chvíli tam a chvíli jinam a zaznamenává, co se kde děje. *Přítel se: "Co tam dělá?" a pak to označuje jako sledování.* Sledování čeho? Kuchyňských prací.

Potom k ní někdo přijde a na něco se jí ptá. Ona odpovídá. To je něco jiného než sledování, takže *to zakódujete jako předávání informací.*

Vypadá to, že si všimne všeho. To nazvete pozornost.

Naše paní v červeném přistupuje k někomu a něco mu říká. Protože tento případ také zahrnuje informaci, která je předávána, také to označíte jako *předávání informací.*

Ačkoliv stojí uprostřed veškerého dění, nezda se, že by někomu překážela. *Abyste popsali tento jev použijete termín nerušivost.*

Otáčí se a kráčí rychle a tiše, účinnost, do jídelny a zde opět sleduje.

Zdá se, že si udržuje přehled o všem a o všech, kontrolování. Ale kontrolování čeho? Protože jste bystří pozorovatel, všimnete se, že kontroluje kvalitu obsluhy – jak se číšník chová k hostům, včasnost obsluhy – kolik času uběhne mezi usazením hosta, jeho objednávkou, donáškou jídla, a reakcí a spokojenost hostů s obsluhou.

Přichází číšník s objednávkou velké společnosti a ona k němu přistupuje a pomáhá mu.

Zdá se, že žena ví, co dělá, a že to dělá dobře, je *zkušená*.

Přistupuje ke stěně blízko kuchyně a dívá se na něco, co vypadá jako rozvrh, *shromažďování informací.*

Přichází k ní vrchní a chvíli si ni mluví, rozhlíží se po jídelně a odhadují, jak jsou hosté s jídlem daleko: *ti dva se radí.*

Tohle by měl být dostatečný příklad toho, co myslíme označováním jevů. Mezi začínajícími badateli není neobvyklé shrnování údajů místo jejich *konceptualizace*. To znamená, že pouze stručně opakují podstatu fráze nebo věty, ale stále popisně. Například místo použití termínu "radí se" k popsaní posledního případu, by mohli říci něco jako "sedla si a mluví s vrchním." Nebo by mohli použít termíny jako "čtela rozvrh", "přešla do jídelny" nebo "nerušila." Takové slovní obraty vám neposkytují pojmy, s nimiž byste mohli pracovat. Již z tohoto počátečního kódování je vidět, že pojmově je účinnější pracovat s termínem jako "shromažďování informací" než s "čtení rozvrhu," protože jako *shromažďování informací* by se dalo posoudit deset dalších udalostí – jak se pta na něco některého z kuchářů, zkontrolování počtu čistých sklenic, zavolání dodavatelů apod.

Uřčování kategorií

Během výzkumu se mohou vyskytnout desítky až stovky pojmů. (Není neobvyklé, že začínající studenti přicházejí na seminář se třemi až čtyřmi strojopisnými stranami pojmů.) Tyto pojmy je třeba seskupit, podobně s podobnými, jinak bychom mohli skončit s tolika pojmy, že bychom nevěděli, co si s nimi počnout (a to je přesně pocit, jaký studenti v této fázi mívají).

Jakmile jsme v údajích identifikovali určité jevy, můžeme pojmy seskupovat kolem nich. Tím snižíme počet objektů, s nimiž budeme muset pracovat. Proces seskupování pojmů, které se zdají příslušet stejnému jevu, nazýváme *kategorizací*. (Všimněte si, že říkáme "zdají se." To proto, že v této fázi považujeme jakékoli navrhované vztahy stále za provizorní. O tomto si povíme více v kapitole 7 o axiálním kódování.) Je reprezentovaný určitou kategorií dostane také pojmově označení, ovšem toto označení by již mělo být abstraktnější než jména pojmů, které jsou v této kategorii uskupeny. Kategorie mají určitý pojmový rozsah, který určuje, které skupiny pojmů neboli subkategorie spadají pod danou kategorii. Stále ještě jsme neodpověděli na otázku týkající se funkce naší paní v červeném. Vratme se tedy k našemu příkladu a zabýváme se zároveň i kategoriemi. Existují různá pojetí procesu kategorizace. Můžeme brát pojmy jeden po druhém tak, jak je označujeme, a ptát se, k jakému jevu patří a jestli se liší od

pojmu předcházejícího nebo následujícího. Nebo se můžeme z odstupů podívat na celé pozorování se všemi jeho pojmy a zeptat se: O čem se zdá, že to je? Užítím některé z těchto metod bychom se měli dostat ke stejnému výsledku. Na příkladu ukážeme pouze druhé způsoby, protože našim cílem není pojednat o různých způsobech kategorizace, ale objasnit, co proces kategorizace vyžaduje.

Jako příklad bychom si mohli vzít pojem *kontrolování* a ptát se: „Proč kontrolování je provoz v jídelně, spokojenost zákazníků, kvalitu obsluhy, včasnost? Má to stejný nebo z jiný důvod, než sledování v kuchyni? A co raději se s vrchním? Co má co zkušenost dělat s kontrolováním?“ Zde bychom mohli učinit závěr, že kontrolování, razení se a sledování patří všechny k jedné věci – jsou to činnosti, které vykonává, aby určovala *rytmus práce*. Jde zde ovšem o zvláštní práci – přípravu a donášku jídla na stůl v restauraci. Všechny pojmy patří k práci – můžeme označit jako: *typy činností určující a udržující rytmus práce*. Ale pojem *zkušenost* nepatří do této kategorie. Je podobnější nerušivosti a pozornosti. Takže tyto tři pojmy je možné seskupit pod *znaky* nebo vlastnosti. Ale znaky nebo vlastnosti čeho? Přeci osoby, která je dobrá v odhadování a udržování rytmu práce. Ale toto dlouhé slovní spojení je příliš těžkopádné. Musíme tedy dát její práci nějaké lepší jméno. Protože se zdá, že její práce se týká udržování rytmu práce v restauraci a protože tato práce v restauraci se týká jídla, mohli bychom ji říkat *jídelní dirigent*. Potom pozornost, nerušivost a zkušenost jsou „vlastnosti“ nebo „podmínky“ dobrého jídelního dirigenta v restauraci. Vlastnosti nebo podmínky znamenají různé, ale přibývá třídy jevu. Takže nyní máte kategorii (jídelní dirigent) a dvě subkategorie (typy činností odhadující a udržující rytmus práce; znaky dobrého jídelního dirigenta). Nezapomenejte, že na začátku kapitoly jsme vám dali definici „kategorie.“ Bylo by dobré si ji teď přečíst ve světle předcházejících odstavců.

Je jasné, že skutečný název funkce naši paní nebude znít „jídelní dirigent v restauraci“, ale pro nás je to dostatečně blízko. Již není tou mystifikací paní v červencím. Ve své myslí jsme si ji zařadili tím, že jsme její činnosti dali název a zjistili jsme něco o jejích úkolech a vlastnostech, které je třeba k jejich plnění. (Mnoho výzkumnů vskutku vyšlo právě z takových běžných pozorování nebo rozhovorů, které se staly vážnější, intenzivnější a systematictější ve chvíli, kdy se pozorovatel nebo posluchač rozhodl: „Tohle opravdu stojí za zkoumání nebo by to alespoň mohlo být zajímavé.“) Kdybychom dělali skutečný výzkum podle zakotvené teorie, nemohli bychom přestat již po těchto počátečních pozorováních a kódování. (Ověrně pokud je vaším cílem pouze vyextrahovat z údajů pár témat, pak byste tady přestat mohli.) Chcete víc, než jen seznam pojmů nebo jejich uskupení. Vždyť kategorie musejí být badatelem analyticky vytvořeny. Ještě než

však budeme pokračovat, podíváme se krátce na to, jaká jména se kategoriím přiřazují.

Pojmenovávání kategorií

Jak se pojmenovávají kategorie? Ve zmiňovaném příkladě vymyslel název kategorie badatel. A právě tak vzniká většina pojmenování, vymýšlíte je vy! Vybraňte pojmenování by obvykle mělo co nejvíce logicky souviset s údaji, které zastupuje, a mělo by být dostatečně názorné, aby rychle připomínalo to, nač odkazuje. Tento pojem ovšem musí být abstraktnější než pojmy, které označuje. Nelamte si se správným pojmenováváním příliš hlavu, alespoň na začátku ne. Později, když vás napadne přehodnotit pojmenování, můžete je změnit. Nejdůležitější je kategorii pojmenovat, abyste si ji mohli zapamatovat, přemýšlet o ní a hlavně ji analyticky rozvíjet.

Některá jména můžete převzít z vědecké a odborné literatury (viz. kapitola 4). Ještě než se budeme zabývat pojmy odvozenými z literatury, řekneme si něco o vašich vlastních pojmech. Během kódování si můžete všimnout a pojmenovat jev, který je abstraktnější než jiné pojmy nebo který, jak se zdá, zahrnuje jiné pojmy. Například, představte si že děláte výzkum hravých si dětí a již jste zakódovali svá pozorování do termínů jako „uchopování“, „schovávání“, „vyhýbání se“ nebo „nevšímání si.“ Pak přemýšlíte o dalším případě a zeptáte se: „Co to je, a k jakému jevu se to všechno vztahuje?“ Pak si odpovíte: „Jsem to strategie, užívání dítětem k tomu, aby se s nikým nemuselo dělit o hračku.“ A zde si můžete říci: „No ano, vždýť jsou všechno strategie užívání dítětem k tomu, aby se s nikým nemuselo dělit o hračku!“ Takže všechno to uchopování, schovávání, vyhýbání se, ignorování a cokoli souvisejícího, co se ještě může vyskytnout, seskupíte pod jednu hlavníku.

Ovšem můžete si také vypůjčit pojmenování z odborné literatury, termíny jako „únava pečovatele“, „zkušenost s nemocí“ nebo „ztráta postavení.“ Takové pojmy jsou výhodné v tom, že jsou plně analytického významu a mohou být samy o sobě velmi dobře propracované. Jejich použití může být prospěšné nejen pro váš výzkum, ale i pro rozvoj pojmů, které jsou pro váš vědní obor nebo profesi důležité a zajímavé.

Na druhou stranu vám ale musíme opět připomenout, že *použítí vypůjčených pojmů může mít výrazné nevýhody*. Vypůjčené pojmy s sebou mohou přinášet své obecné významy a asociace. Vyše uvedené pojmy i jiné pojmy jako „stigma“,

„tělové schéma“ nebo „kognitivní disonance“ jsou zcela přijatelná slova, ale lidé, kteří budou číst vaši teorii, budou očekávat, že jim budete přikládat standardní význam nebo budou tyto standardní významy do čtení vkládat. Vy sami jimi můžete být ovlivněni a na svou práci tyto významy naroubovat, čímž však své zkoumání v podstatě zastavíte, místo abyste jej rozvíjeli. Takže, můžete používat pojmy z literatury, dělejte to však opatrně a přesně vymezte význam, který jim připsujete.

Dalším důležitým zdrojem pojmenování jsou slova, která použili vaši informátoři, taková ta chytlavá slova, která okamžitě přitáhnou vaši pozornost. Tyto termíny nazýváme „*in vivo*“ kódy (Glaser, 1978, str. 70; Strauss, 1987, str. 33). Následuje opět příklad. Dějištěm je oddělení v nemocnici, kde děláme výzkum hlavních sester. Během rozhovoru vrchní sestry a badatele o strategii a postupech používaných na oddělení, vrchní sestra ukaže na jednu ze sester a řekne: „to je nositelka tradic na tomto oddělení.“ Pak vysvětlí, že tato sestra vzdělávala seznámuje nově přichozí s tradicemi, pravidly a strategii na oddělení. Také je tím, kdo prosazuje dodržování těchto pravidel kařáním těch, kteří se vůči nim provinili. A právě termín „nositel tradic“ je vynikajícím pojmenováním pro kategorii. Je chytlavý, sugestivní a shrnuje vše, co vrchní sestra o této osobě řekla. Tím, že jej použijeme, získáme nejen dobrý termín, ale také budeme moci začít s rozvojem této kategorie, stejně jako u všech ostatních, tím, že uděláme výčet jejích vlastností. Například: Nositel tradic zasvěcuje nově zaměstnance do tradic oddělení a je hlavním prosazovatelem těchto tradic.

Rozvíjení vlastnosti a dimenzí kategorií

Když rozvíjíte kategorii, nejdříve začnete s jejími *vlastnostmi*, a ty mohou být potom *rozloženy na jednotlivé dimenze (dimenzionalizovány)*. Vzpomeňte si, že v definiční části této kapitoly jsme řekli, že vlastnosti jsou charakteristiky nebo znaky kategorie a že *dimenze* reprezentují umístění vlastnosti na nějaké škále. Proces otevřeného kódování podněcuje objevování nejen kategorií, ale i jejích vlastností a dimenzí.

Vlastnosti a dimenze je důležité rozpoznávat a systematicky rozvíjet, protože jsou základem pro vytváření vztahů mezi kategoriemi, *subkategoriemi* a hlavními kategoriemi. Proto je nutné dobře porozumět podstatě vlastnosti, dimenzi a vztahu mezi nimi, abyste mohli porozumět všem analytickým postupům užívaným při tvorbě zakotvené teorie.

Jak jsme již řekli, vlastnosti jsou znaky nebo charakteristiky jevu (kategorie). Podívejme se na kategorii „barva.“ Její vlastnosti jsou: poloha na spektru, intenzita, odstín atd. Každá z těchto vlastností může být rozložena na své dimenze, tj. mění se v rozsahu nějakých škál. Takže intenzita barvy může být vysoká nebo nízká, odstín světlý nebo tmavý a podobně.

Vlastnosti, které jsme vyjmenovali výše, jsou *obecné vlastnosti* barvy. Náleží barvě bez ohledu na situaci, v níž se vyskytuje. Znát takové obecné vlastnosti kategorie je velmi důležité, protože nám poskytnou informaci o tom, v jakém rozsahu (dimenzionálním rozsahu) se mohou kategorie měnit. Při každém výskytu kategorie v údajích je možné určit její umístění na *dimenzionálních škálách*. Proto každý konkrétní výskyt téže obecné vlastnosti (jako třeba barvy) se bude nacházet někde jinde na těchto škálách. Každá kategorie má několik obecných vlastností a každá vlastnost se mění v rozsahu nějaké škály. To znamená, že každému výskytu kategorie náleží jeho *dimenzionální profil*. Seskupením několika dimenzionálních profilů vzniká vzorec či pravidelnost (pattern). Dimenzionální profil znázorňuje *konkrétní vlastnost* jevu za daných podmínek.

Jako příklad si představte barvy různých květů. Pokaždé, když uvidíme květ, můžeme určit jeho barvu podle zmiňovaných obecných vlastností: odstín, umístění na spektru, intenzita. To se dělá tak, že zjišťujeme umístění květu na dimenzionální škále každé obecné vlastnosti, čímž získáme konkrétní vlastnosti (barevný profil) každého květu. Potom, chceme-li, můžeme seskupovat květy podle barevných profilů, jimiž se projevují. Toto seskupování už bude probíhat nezávisle na druhu květu (ať již barva pochází z macešky, pivňoky nebo petúnie.) V jedné skupině bychom mohli mít květy s tmavými odstíny, nízkou intenzitou a středními barvami spektra. Jinou skupinou by mohly být květy se světlými odstíny, vyšší intenzitou a koncovými barvami spektra.

Jákovliv vlastnost má také své vlastnosti – podvlastnosti. A každé z nich může být přiřazen nějaká dimenze, pokud to analyza vyžaduje. Například jednou z vlastností květu je barva. Barva má vlastnosti jako odstín, umístění na spektru, intenzita a další. Další vlastnosti květu je velikost. I tuto vlastnost je možné rozložit na podvlastnosti jako výška, šířka a tloušťka.

Vrátme se k našemu původnímu příkladu – paní v červeném – a pokusme se na něj aplikovat to, co jsme se právě dozvěděli o vlastnostech a dimenzích. Při našem prvním kódování jsme objevili kategorii *jídelní dirigent*. Tato kategorie určuje smysl a účel přítomnosti paní v červeném v restauraci oproti například přítomnosti stálého zákazníka restaurace, který by také mohl být obecně v červené. Jednou ze subkategorií kategorie *jídelní dirigent* je to, že vyžaduje

vykonávání určitých typů činností, a to sledování, kontrolování, pomáhání a tak dále. Právě vyjmenované činnosti jsou vlastně rozkladem subkategorie typů činností. Každý z těchto typů má vlastnosti, kterým je možné přidělit nějakou dimenzi. U každého výskytu vykonání určitého typu činnosti můžeme určit specifitu tohoto případu tím, že se podíváme na častost jeho výskytu, délku trvání, způsob vykonávání, účast dalších osob, kdy byla činnost vykonávána a podobně.

Vezměme si například typ činnosti nazvaný sledování. Při každém výskytu sledování si můžeme zaznamenat frekvenci výskytu. Frekvenci výskytu je možné přidělit dimenzi tím, že se zeptáme: „Jak často sleduje tuto oblast oprti jiným, často – nikdy? Sledování má také vlastnost míra. Opět, při každém výskytu sledujeme, jestli neseleduje jednu oblast více než jinou. Dále má ještě vlastnost intenzita. Sleduje určitou oblast s vyšší či nižší intenzitou. Mění se tato intenzita během času? Další vlastností je délka trvání sledování. Sleduje určitou oblast dlouho nebo krátce?

Totéž můžeme provést s předáváním informací. Jednou vlastností je množství informace. Předává málo nebo mnoho informací při každém výskytu předávání informací? Další je způsob předávání. Dochází k tomu písemně nebo ústně, nahlas nebo potichu, otevřeně či vskrytu?

Zde vidíte, jak nám přiřazování dimenzí umožňuje specifikovat práci naši paní v červencem. Kdybychom dělali výzkum jídelních dirigentů, chtěli bychom mít stejně určité informace o každém jídelním dirigentovi a každé činnosti, kterou vykonává.

Tyto vlastnosti a rozměry by bylo možné znázornit takto:

Kategorie	Vlastnosti	Dimenzionální rozsah (použitý na každý výskyt)
sledování	frekvence výskytu	často ----- nikdy
	míra	více ----- méně
	intenzita	vysoká ----- nízká
	doba trvání	dlouho ----- krátce

Během analýzy často nacházíme vlastnosti v jejich dimenzionální formě nebo nalézáme konkrétní vlastnosti, které jsou vlastní pouze danému výskytu jevu. Ty pak ukazují na obecné vlastnosti. Například, je možné slyšet studenta říkat: „Strávil jsem veškerý čas studiem.“ Slovo „veškerý“ je okamžitě napovědí. Je dimenzi času, což je obecná vlastnost studování, která se může pohybovat od veškerého až po žádný čas strávený studiem. (Kdybychom chtěli, mohli bychom být

specifitější a rozložit čas na jeho vlastnosti, jako je množství a typ a tímto také přiřadit dimenze.)

Obměny způsobů otevřeného kódování

Existují různé způsoby pojetí procesu otevřeného kódování. Je možné začít analýzou rozhovorů a pozorování řádek za řádkem. To znamená pečlivě zkoumání jednotlivých větních úseků, někdy i jednotlivých slov. To je asi ten nejpopulárnější a nejpłodnější způsob analýzy. (Ale také ten nejunavnější, pokud se používá mnohokrát za sebou. Ovšem na počátku výzkumu, a také když se začíná te učit kódovací postupy, může být velmi zajímavý, právě proto, že je tak plodný.) Vaše počáteční tvorba kategorií pomocí analýzy řádek za řádkem je důležitá, protože tyto kategorie pro vás budou základem teoretického porizování vzorků. Řeknou vám, na co se máte v příštím rozhovoru nebo pozorování zaměřit, a budou vás inspirovat, kde hledat jevy, na které se kategorie vztahuje. Analýza řádek za řádkem vás například dovede k tomu, že budete chtít porovnat tu první restauraci s jinou často navštěvovanou restaurací, která však tolik neprosperuje, která možná nemá „jídelního dirigenta“, abyste viděli, co se bude dít s jídelním a obsluhou během poledního návalu.

Při kódování je možné postupovat po větách nebo odstavcích. Zde se můžete ptát: „Jaka je hlavní myšlenka vyjádřená touto větou nebo tímto odstavcem (rozhovoru, poznámky nebo dokumentu)?“ Pojmenujte ji. Pak se vraťte a udelejte důkladnější analýzu tohoto pojmu. Toto pojetí kódování je možno použít kdykoliv, ale je zvláště užitečné, když již máte nadefinováno několik kategorií a chcete kódovat souvislosti okolo nich.

Třetím způsobem je vzít celý dokument, pozorování nebo rozhovor a ptát se: „O co zde jde?“ V čem je tento dokument stejný a v čem se odlišuje od dokumentů, které jsem již kódoval? Po zodpovězení těchto otázek se můžete vrátit zpět k údajům a specificky analyzovat tyto podobnosti nebo rozdíly.

Záznamy kódování

Počáteční označení pojmů jsou často součástí vašich rozhovorů, terénních poznámek nebo jiných dokumentů. Kategorie a do nich náležející pojmy se pak zapisují do záznamů kódování, což je určitý typ záznamu. (Těmi se budeme zabývat v kapitole 12.) Existuje mnoho specifických způsobů jejich záznamu a každý si musí najít způsob, který mu vyhovuje nejlépe.

Kódování je zábava, že? Nikdy nevíte, co můžete objevit při jediném setkání. Ale to nejlepší teprve přijde. Takže se pusťte do další kapitoly, kde se budeme zabývat technikami zvyšování teoretické citlivosti během otevřeného kódování.

Souhrn

Pojmy jsou základní stavební kameny teorie. Otevřené kódování je v metodě zakotvené teorie analytickým procesem, jímž jsou pojmy identifikovány a rozvíjeny, ve smyslu jejich vlastností a dimenzí. Základní analytické postupy pomocí nichž se toho dosahuje jsou: kladení otázek o údajích a zjišťování podobností a rozdílu porovnáváním jednotlivých případů, událostí a jiných výskytů zkoumaného jevu mezi sebou. Podobně události a případy jsou označeny a seskupeny do kategorií.

6

Techniky zvyšování teoretické citlivosti

Až doposud jsme se ve svém výkladu o analýze drželi výhradně údajů, které jsme měli před sebou (tj. které jsme pozorovali v restauraci). Mohli byste tímto způsobem pokračovat a *kódovat jen to, co vidíte*. Všimněte si, že jsme řekli, „jen to, co vidíte.“ Problémem je, že badatelé často nevidí všechno, co je možné vidět, protože do procesu analýzy vstupují již zaslíbení svými předpoklady, zkušenostmi a utápěním se v literatuře. Slyším vás říkat, „já ne!“ Potíž je v tom, že si často ne-jíme vědomí, do jaké míry tyto klapky zabarvují naše interpretace událostí, dokud nás na to někdo nupozorní.

Vezměme si příklad. Představte si, že jedete kolem parku ve všední den ráno okolo půl desáté a uvidíte dva špinavé, ošunělé a neoholené muže. Sedí v parku na lavičce a popíjí z něčeho, co vypadá jako láhev vína zabalená v papírovém pytlíku. Jaka je vaše okamžitá reakce na tuto situaci? Dva opilci bez střechy nad hlavou zase nasávají. Možná! Ale možná je to o sdílení, přátelství, způsobu interakce, přežití, osamělosti nebo zhroutčených snech. Nikdy nevíme, dokud nena-koukneme za roušku samozřejmosti.

Ne, že by naše předpoklady, zkušenosti a znalosti byly nutně samy o sobě špatné. Vzpomeňte si, že jsme si řekli, že jsou pro rozvoj teoretické citlivosti dobré. Jde jen o to, že pokud chceme odhalovat jevy a tvořit nové teoretické formu-lace, musíme své předpoklady kriticky posuzovat, rýpat se ve svých zkušenostech, dívat se „za“ literaturu.

K tomu, abychom dokázali v údajích objevit teorii, potřebujeme teoretickou citlivost, schopnost "vidět" s analytickou hloubkou to, co reálně existuje. V pozdějších fázích výzkumu se teoretická citlivost rozvíjí prací s materiály samotnými. Ale v počátečních fázích analýzy potřebujeme způsob, jak otevřít své myšlení o zkoumaném jevu. Techniky, které vám nyní holdáme představit, byly navrženy právě k tomu účelu: aby využily znalosti a zkušenosti spíše v našich spěch, než aby nám vidění zatemňovaly. Nelze již více zdůraznit hodnotu těchto technik jak pro nováčky, tak pro zkušené badatele. Protože se používají během všech fází výzkumu, při všech typech kódování, zabýváme se jimi právě na tomto místě.

K čemu jsou tyto techniky určeny

- (1) Vyvedou vaše myšlení z hranic odborné literatury a osobní zkušenosti.
- (2) Pomůžou vám vyhnout se standardním způsobům myšlení o jevu.
- (3) Stimulují proces indukce.
- (4) Zaměťují vás na to, co máte před sebou, abyste nepovažovali údaje za samozřejmé.
- (5) Umožňují vyjasnění a odhalení podstaty domněnek lidí, kteří se objeví v údajích.
- (6) Pomůžou vám naslouchat tomu, co zkoumané osoby říkají, a odhalit, co tím mohou myslet.
- (7) Zabrání vám při zkoumání nashromážděných údajů přejít cenné informace, které tak na první pohled nevyypadají.
- (8) Přinutí vás klást si otázky a dávat si na ně provizorní odpovědi.
- (9) Umožňují plodné označování, avšak provizorně.
- (10) Umožňují prozkoumání a vyjasnění možných významů pojmů.
- (11) Pomůžou vám v údajích objevovat vlastnosti a rozměry.

Využití kladení otázek

Cílem kladení otázek je vlastně "otevření" údajů: přemýšlení o možných kategoriích, jejich vlastnostech a rozměrech. Ty vám v příštím rozhovoru nebo při čtení literatury umožní pít se přesněji. Nechceme tím říci, že tyto otázky předstávají to, co v údajích "skutečně" je, poukazují spíše na to, co by nám shromáždění údajů a jejich analýza, které teprve proběhnou, mohly říci, kdybychom věděli, jaké otázky klást.

Existují určité obecné otázky, které je možno si klást o údajích téměř automaticky. Každá z těchto otázek pravděpodobně podnítí spoustu specifitějších a praktičtějších otázek, které povedou k rozvoji kategorií, vlastností a rozměrů. Tyto základní otázky jsou Kdo? Kdy? Kde? Co? Jak? Koli? A Proč?

Zde se zastavme a použijme tyto otázky na nějakou situaci, abyste viděli, co tím myslíme. Představte si, že zkoumáte, jak zvládají bolest osoby s artritidou. Sednete si, rozložíte před sebou rozhovory a přčetete si níže uvedeny výňatky. Mějte však na mysli, že centrem vaší analýzy je zjistit, jak osoby s artritidou snáší bolest. Je přirozené, že k tomu, aby se vám to povedlo, musíte znát význam bolesti a dokonce i samotné artritidy, jaký jí přikládají osoby, které jí trpí, protože to v tom, jak lidé zvládají svůj stav, hraje velkou roli. Otázky, které si budete klást, vám pomohou získat všechny tyto informace. Zde je slibný výňatek z rozhovoru s nějakou ženou:

Snížení bolesti je při artritidě velkým problémem. Někdy je bolest větší než jindy, ale když jde opravdu do tuhého, uuu! Boli to tak, že se vám nechce vylézt z postele. Nemáte chuť vůbec nic dělat. Uleva, kterou způsobují léky, je pouze dočasná nebo částečná.

Z těchto údajů je zřejmé následující. Říkají nám, že bolest je pro ni problémem: pocitování bolesti. Také říkají, že její bolestí mají vlastnost – kolísání intenzity od velkých po menší. Když jsou bolesti velké, má to dva následky: omezení aktivit a setrvání v posteli. Uda je nám také sděluji, že žena užívá léků na snížení bolesti, další kategorií podávání léků je strategii získání úlevy od bolesti. Porlačování bolesti má dvě vlastnosti: delku trvání (je dočasné) a míru (je částečné). Co tedy máme? Máme dvě kategorie: pocitování bolesti a porlačování bolesti. Tyto dvě kategorie se vynořily z našeho počátečního kódování. Jsou to kategorie, protože, jak vidíte, existují další pojmy (subkategorie), které je pod ně možné

zařadit jako jejich vlastnosti, podmínky, následky a strategie. Na pár minut analyzováni to není špatné.

Tímto způsobem bychom mohli pokračovat a zakódovat každý rozhovor. Snad bychom dále rozvinuli tyto kategorie a mohly by se objevit i nějaké nové kategorie. Ale byl by to dlouhý a únavný proces a množství toho, co bychom z údajů dostali, by záviselo hlavně na naší teoretické citlivosti. Takže se podívejme, jak je možné zvýšit teoretickou citlivost našeho seznamu otázek na zkoumanou oblast. Naše otázky se nebudou týkat této konkrétní ženy trpící artritidou, ale obecně lidí, kteří trpí artritidou. Všimněte si, že při kladení podobných otázek u každé hlavní otázky je třeba se opírat o svou osobní zkušenost, profesní zkušenost, pokud nějakou máte, a také o odbornou literaturu. Všechny tyto zdroje však použijte volně asociativním, tvořivým způsobem.

Kdo poskytl lidem trpícím artritidou úlevu od bolesti? Poskytl ji si již dříve sami nebo jim ji poskytl někdo jiný? Chodí třeba někdy k lékaři, na kliniku, pohotovost, aby jim tam ulevili? Mohou jim poskytnout úlevu i jiní lidé než lékaři, například fyzioterapeuti, kteří používají vodoléčbu nebo jim ukazují, jak se pohybovat, aby bolestivá místa byla co nejméně zatěžována? A co odborníci, kteří by je mohli naučit, jak k potlačování bolesti využívat biologickou zpětnou vazbu? Nebo duchovní poradci, kteří je ze stejného důvodu učí meditoval?

Co snižuje bolest? Zde jsou to léky, ale co jiného ještě mohou lidé trpící bolestmi dělat? Zkoušet různé polohy? Meditaci? Nehýbat se? Teplo? Klidné činnosti jako čtení nebo sledování televize, které jim umožní přestat na bolest myslet? Jakké jsou nejnovější formy terapie, o kterých se mluví v odborné literatuře? Existují nějaké specializované kliniky nebo místa, jejichž cílem je pouze učít lidi, jak žít s bolestí?

Jak je bolest pocítována a zvládána? Jak mnoho úlevy je třeba? Pociťují bolest všichni stejně? Pokud ne, jaké jsou tyto rozdíly? Co má člověk trpící artritidou na mysli, když říká, že bolest je intenzivní? Je intenzivnější, když je nebo když není unaven, rozptýlen, v depresi? Snižuje si při bolestech? Pohybuje se? Pomáhá si sám nebo hledá pomoc jinde? Jak lidé zvládají bolest? Je třeba hodně úlevy nebo stačí jen trochu?

Kdy přichází bolest a kdy ji trpící potlačuje? Je bolest horší ráno nebo večer? Intenzivnější během pohybu nebo po něm? Bere si nemočný léky při prvních náznacích bolesti ještě před pohybovou aktivitou nebo čeká až bude bolest intenzivnější? Zkouší předtím, než si vezme léky, i jiné způsoby potlačování bolesti?

Proč je potlačování bolesti důležitá? Co se stane, když bolest není potlačena? Co se stane, když potlačena je? Jak to ovlivňuje úroveň aktivity nemocného? Jeho vyhlídky, to, jak vidí artritidu samotnou a její budoucí průběh?

Je zde také skupina otázek časového rázu, na které je možné se ptát: frekvence výskytu, délka trvání, rychlost, načasování. Podívejme se, co se stane, když je použijeme na naši situaci.

Frekvence výskytu? Jak často je třeba potlačovat bolest? Každou hodinu, jednou denně? Je bolest a její snížení předvídatelné? *Délka trvání?* Jak dlouho bolest trvá? Na jak dlouho ustupuje? Existuje něco, co by mohlo ve spojení s opatřeními používanými k potlačení bolesti, prodloužovat nebo zkracovat jejich účinek?

Rychlost? Jak rychle nebo pomalu přichází úleva? Jak rychle mizí: najednou nebo postupně? *Načasování?* Jsou léky na potlačení bolesti podávány v určité denní dobu? Kolik času musí uplynout, než je možné aplikovat další dávku? Pokud to zahrnuje cvičení, jak dlouho trvá?

Je možné klást si také otázky prostorového rázu: „Kolik místa zabere speciální vybavení? Je problém se skladováním?“ Nebo otázky technického rázu: „Jaké speciální přístroje vyžaduje třeba?“ Jsou k obsluze třeba nějaké speciální znalosti? Jaké jsou rozměry, cena, přenosnost (léky jsou přenosné) tohoto vybavení?“

Nyní již máme mnohem víc námětů k přemýšlení, než když jste se poprvé začali zabývat údaji o bolesti. Odpovědi na všechny tyto otázky se ve skutečných údajích ležících před vámi vyskytovat nemusí, ale v tomto ohledu se nemusíte strachovat. Je pouze na vás, jestli se těmito otázkami budete zabývat i v dalších rozhovorech a další analýze. Ne, že byste se nutně museli ptát na všechny otázky, které jsou na seznamu. Mnoho odpovědí se v dalších rozhovorech objeví, aniž byste vůbec museli tyto otázky klást, pouze je „uslyšíte.“ Budete na údaje pohlízet v jejich světle, sbírat odpovědi, ptát se na další podrobnosti. Také budete při další analýze údajů mnohem citlivější, jestliže budete v údajích hledat odpovědi na tyto otázky. Pokud žádné odpovědi nenajdete, pak je třeba se ptát: „Koho bych se ještě mohl zeptat, abych tyto odpovědi získal?“ (Nezapomněte, že tyto odpovědi budou konceptualizovány a seskupeny do kategorií, jejich vlastností a rozměrů tak, jak jsme to zrovna ukázali.)

Analýza slova, větného úseku, věty

Nyní vám ukážeme, že k tomu, abychom mohli udát "otevřít," není nutné mít celý odstavec textu nebo seznam otázek. Dá se to dělat s větou, větným úsekem,

někdy i s jediným slovem.

Analýza slova, větného úseku nebo věty je velmi cenným cvičením. Může vás

totiž naučit, jak se ptát na možné významy, přikládání nebo vyjadřované mluv-

čtiny a lidmi kolem něj. Může vám také pomoci vynést na světlo vaše vlastní do-

mněnky o tom, co je řečeno, a přinutit vás, abyste je zkoumali a podrobili kritice.

Toto cvičení může být velmi cenné jako úvodní strategie i pro zkušené analytiky,

protože i oni do analýzy vnášejí své předpoklady a perspektivy.

Obvykle, když člověk vidí nějaká slova, přepisuje jím nějaké významy odvoze-

né od jejích běžného užití nebo podle své zkušenosti. Často si myslíme, že, protože

my bychom se cítili nebo jednali určitým způsobem, je to právě to, co chce re-

spondent svými slovy vyjádřit. Tato domněnka není nutně správná. Vezměte si

slovo – jakékoliv slovo – a zepřete se lidí, jaký má pro ně význam. Dobrým příkla-

dem je slovo „červená.“ Jeden člověk může říci: „býci, rtenka a krev.“ Jiný by

mohl odpovědět: „vášeň.“ Pro vás možná červená znamená obilné šaty, růži,

elegantní sportovní vůz nebo taky nic z toho, co tu jmenujeme. Jako cvičení vám

navrhujeme, abyste si napsali seznam všeho, co vám přijde na mysl, když myslíte

na slovo „červená.“ Užasné, co! Červená je mnohem víc, než jen barva. Je v ní

sentiment, cit, struktura, pocit, vůně a čin. Tyto asociace jsou odvozené

z významů, které se spojily s tímto slovem během dlouhých let, ať již z osobních

nebo kulturních důvodů.

Postup je zde následující: Nejprve projít dokument, alespoň pár stran, pak se

vrátit k jakémukoliv slovu, větnému úseku nebo větě, která vám připadá důležitá,

významná nebo zajímavá. Měla by to být věc, o níž chcete hlouběji popřemýšlet.

Pak si udělejte seznam všech možných významů, od těch nejpravděpodobnějších

až po ty nejméně pravděpodobné.

Abychom vám ukázali, jak použít tuto techniku, předvedeme vám, jak jsme ji

použili na výzkumném semináři k zahájení analýzy údajů jedné studentky.

Dějštěm je třída. Studentino výzkumné téma se týká invalidity. Potřebuje

pomoc s analýzou rozhovoru s mladým invalidním mužem. Slovem, s nímž jsme

se na semináři rozhodli pracovat, je *jakmile*. Pochází z větného úseku „jakmile

jsm ve sprše.“

P = přednášející

S = student (kterýkoliv)

P. Znáte kontext respondentovy činnosti. Co by tedy mohlo *jakmile* zname-

nat?

S. Ten muž se cítil *nezávislý*, *jakmile* byl ve sprše. *Následek*.

P. Kde by se ještě mohl cítit *nezávislý*, *jakmile* by tam byl?

S. V posteli nebo na vozíčku.

P. Kde by se mohl cítit *závislý*, *jakmile* by tam byl? Další *následek*, ale týká se

obměny činnosti.

S. Před schodištěm.

P. Co by ještě mohlo *jakmile* znamenat?

S. *Podmínku* pro něco, co by mohlo následovat činnost respondentů.

S. Konec jedné činnosti a začátek další. Myslenka *fázi* nebo *sekvence* činnosti.

P. Vezměme si jinou situaci, v níž by se mohlo použít slovo *jakmile*, a porov-

nejme ji s touto. Například situace na stadionu. Mluvíčí říká: „*jakmile* za-

zněla rána z pistole, zapomněl jsem na měsíce strašného tréninku.“

S. Rychlost přechodu z jedné fáze činnosti do druhé. *Vlastnost* času a myš-

lenka *přiběhu*.

S. Příprava, která předchází „*jakmile*.“ Podmínka tréninku nebo přípravy,

která je nutná, než může činnost nastat.

S. Úsilí respondentů dostat se k tomu *jakmile*. *Vlastnost* úsilí a *následek*

dosažení.

Studenti potom hodinu pokračovali v diskuzi o slovu „*jakmile*.“ Probrali různé

možné významy, kladli otázky a označovali jevy, ale nic z toho údajům nevnuco-

vali. To znamená, že nikdo neřikal, že kterýkoliv z možných významů odhalených

v této hodině nutně platí pro tohoto konkrétního invalidu a nebo tuto konkrétní

činnost. Toto cvičení poskytl naši studentce pouze možný rozsah významů, které

by se mohly spojovat se slovem „*jakmile*,“ a tím zvýšilo její citlivost vůči tomu, co

mohla analyzou zjistit z tohoto a dalších rozhovorů.

Opět si všimněte, jak jedno slovo může zahrnovat mnoho významů. Všimněte

si také, že jsme se příliš nevzdálili od zkoumané situace a udržovali jsme analýzu

slova „*jakmile*“ ve vztahu k činnosti. Ale i v tomto případě vedlo přemýšlení o

jedním slově k úvahám o průběhu, podmínkách, následcích, změnách atd., které může studentka použít ve svých dalších úvahách o činnosti a invalidích.

Abychom se nepochakovali, použít této techniky na větné úseky nebo věty zde na příkladu předvádět nebudeme. Stačí říci, že je možné urazit pořádný kus analytické cesty použitím stejného postupu na větné úseky nebo věty. Věta jako: „První série způsobů léčby rakoviny nebyla účinná,“ má v sobě obrovský potenciál. Clověk by se mohl začít ptát, jaké možné významy by se mohly spojit s každým samotným slovem a pak s celou větou: rakovina, léčba, léčba rakoviny a slovní spojení „první série.“ Protože se nyní soustředíme na tato slova (a možné kategorie odvozené z naší analýzy) budeme se pravděpodobně ptát našich respondentů, pokud nám to sami neřeknou, jaký přesně pro ně mají tato slova význam. To se velmi liší od běžného způsobu, kdy jsou významy slov v rozhovorech odbyty tak, že tazatel bez váhání usuzuje na významy slov, ještě když respondent mluví. Pokud si možné významy během interakce neověřujeme s mluvčím nebo pokud se nenaučíme ptát, jaké významy mají pro naše respondenty různé, z analytického hlediska významné, termíny, omezujeme tím potenciální rozvoj své teorie.

Další analýza pomoci porovnávání

V kapitole o otevřeném kódování jsme řekli, že porovnávání je pro určování a kategorizování pojmů nezbytné. Nyní se budeme porovnáváním zabývat dále, ale tentokrát jako činnosti podléhající teoretickou citlivosti.

Účel porovnávání, o němž zde mluvíme, je podobný jako u ostatních technik, o nichž jsme mluvili. Měly by vám pomoci prolomit vaše předsudky a také odhalit určité dimenze. Všimněte si ovšem, že abychom mohli tato porovnání učinit, musíme využít své osobní a profesní znalosti, a také odbornou literaturu.

Technika protikladů

Dejme tomu, že zkoumáte počítačový průmysl. Přčtete si několik prvních stran svých terénních poznámek a všimnete si, že IBM je gigantem tohoto oboru. Těto oblasti v podstatě dominuje. Nyní by vás mohlo zajímat, co tato dominance znamená pro toto průmyslové odvětví jako celek, jaký má vliv na cenovou a obchodní politiku konkurence, na jejích obranné manévry a organizaci jejích výro-

! v originále *Flip-Top Technique* (pozn. př.)

Když se vám stane tohle, mohli byste zkusit překonat toto mentální ztrnutí pomocí techniky protikladů. To znamená převrácením pojmu dominance vzhůru nohama a představováním si jeho úplného opaku: průmyslové odvětví, jemuž nedominuje jediná společnost, ale kde jsou tržní podíly rovnoměrně rozděleny (jako v odvětvím nebo stavebním průmyslu). Porovnávejte zde vlastně *extrém* *jedné dimenze* tohoto průmyslového oboru: *rysovací a vibec* *ne*.

Když se teď vrátíte do terénu nebo se podíváte na publikované materiály, budete zamyšlenější a spíše si všimnete vlastností a dimenzí, které jste mohli přehlédnout, když jste si tohle malé cvičení neudělali. Toto cvičení by vám také mělo pomoci myslet o údajích spíše analyticky než popisně, vytvářet provizorní kategorie a jejich vlastností a přemýšlet o tvořivých otázkách.

Na dalším příkladu vám ukážeme tuto techniku v praxi. V tomto případě je objektem našeho zájmu tělo. Rozhodli jsme se, že se o těle něco dozvíme prozkoumáním oblasti kulturnistických. Tuto oblast jsme si vybrali, protože už máme s posilováním nějaké zkušenosti a máme snadný přístup na místa, kde je můžeme pozorovat a kde jsou také potenciaální respondenti. V neznámých oblastech je totiž někdy obtížné získat subjekty a přístup na některá místa. Musíme si však uvědomit, že naše zkušenost s touto oblastí může brzdit naši analýzu tím, že bude udržovat naši pozornost na pozorovatelné realitě jako takové.

Začneme tím, že strávíme několik hodin pozorováním v tělocvičně a zapíševáním poznámek o tom, co vidíme. Později, při analyzování, zvolíme tyto kategorie: tělesná síla, tvarování těla, sledování těla, cvičení těla a pohyb těla. To jsou všechno subkategorie jedné větší kategorie, kterou v této fázi nazveme „budování těla.“ Nyní se rozhodneme vzít jednu ze subkategorií, tělesnou sílu, a podrobněji se na ni podívat, abychom zjistili potenciaální vlastnosti a dimenze, které by ji mohly náležet. Prozkoumáme své údaje, ale nic nenalezáme. Uvázli jsme. Rozhodneme se tedy podívat na sport, v němž tělesná síla hraje minimální nebo vůbec žádnou roli, například rybářství. Porovnáme posilování a rybářství.

Co nás tedy napadá o rybářství? Prakticky kdokoliiv, jakéhokoliiv věku, může chytat ryby, od čtyřletého dítěte až po pětasedmdesátiletého starce. Při posuzování kulturnistů z hlediska síly by tedy mohli hrát roli věk. Co ještě nás napadá o rybaření? Odehrává se v přírodě, místo. To je další faktor zkoumání. Může se týkat kulturnistů obecně, ne však nutně také síly. Pojďme dále. Ryby se většinou nechytají rukama, potřebujete speciální nářadí. To pro kulturnistiku potřebujete také. Ale musíme se zeptat, jaký je vztah mezi silou a tímto nářadím. Používá se to

druhé nářadí ke zvyšování síly? Jak? Čím více síly máte, tím více zátěž (prostřednictvím tohoto nářadí) zvednete. Rybaření obvykle není nebezpečné, pokud ne spadnete do vody a neumíte plavat. Může být příliš mnoho nebo příliš málo síly nebezpečné při používání nářadí? Jak? Co se stane, když máte méně síly, než si myslíte? Rybaření obvykle probíhá ráno nebo během dne, čas. A co kulturistika? Existují různé doby během dne, týdne nebo měsíce, kdy tělesná síla člověka vrcholí nebo klesá, a pokud ano, pak z jakého důvodu?

Místo porovnávání s úplně jiným sportem jsme také mohli použít následující protiklad. Mohli jsme porovnat stovacetkilového kulturistu s padesátkilovou kulturistkou. Podívejme se, co nám dá toto porovnání. Muž má více síly než žena, což dokazuje hmotnost zvednuté zátěže. Kde se bere jeho síla? Má více svalů, svalové hmoty. To je pravda, ale proč? Něco síly pochází z rozdílu ve vnitřní tělesné regulaci, hormonálních rozdílu mezi muži a ženami. Mohou muži brát hormony, aby zvětšili svou sílu? Mohou ženy? Protože jsou to mužské hormony, jaké *následky* by mělo brání steroidů pro ženu? Jaké jsou následky u mužů? Je legální brát steroidy? Pokud ne, proč? Jak se získávají?

Kromě brání hormonů, jak ještě by mohly ženy zvěštovat svou sílu? Zpočátku jim může stovacetkilový muž pomáhat zvedat těžká závaží. Po čase tréninku si mohou vyvinout takovou sílu, aby dokázaly zvednout těžší závaží samy, pokud to ovšem nepřekračuje jejich *tělesné možnosti*. Nechávejí si i muži někdy pomoci od ostatních mužů nebo žen? Pokud ano, znamená to, že kulturistika má i *interakční složku*. Vždy, někdy, kdy? Jaké další strategie mohou muži a ženy použít ke zvěšení své síly – koncentraci, psychické nabuzení, pobídky ostatních?

I na této stručné analýze je možné vidět, jak jsme svou analýzu nastartovali tím, že jsme vzali subkategorii *tělesná síla* a porovnávali pomocí techniky protikladu. Kladii jsme otázky, které budeme sledovat v dalších pozorováních a rozhovorech. Také jsme rozvinuli možné subkategorie tělesné síly a k nim příslušné dimenze, které zase vedly ke strategickým používáním ke zvěšení tělesné síly. Také jsme k těmto strategickým vztahům potenciální následky jejich užívání. S tím vším v hlavě se můžeme vrátit ke svým terénním poznámkám a pozorováním, teď již otestovat své hypotézy. K otevření dalších kategorií (tvarování těla, cvičení těla, sledování těla atd.) bychom mohli použít tuto nebo kteroukoliv jinou ze zde pro-

bitraných technik.

Systematické porovnávání dvou nebo více jevů

Zamysleme se nyní nad jiným problémem. Dejme tomu, že jsme svou analýzu těla již našli v literatuře. Velmi nás zaujalo pár studií o „tělovém schématu.“ Aniž bychom si to uvědomili, nechali jsme tyto studie, aby ovlivnily náš přístup k analýze údajů. Ačkoli my jsme si toho nevěšili, naši kolegové nebo členové komise posuzující diplomové práce si této předpokladosti mohou všimnout. Když se o tom zmíní, jsme ohromeni a zmateni. Vezměme si jinou situaci. Jsme tak zvyklí dívat se na situaci určitým způsobem, že když tento způsob při hledání příčin problémů sežije, pokousíme se o to stejně dál a dál a zdá se, že to nikdy nedokážeme překonat.

Co dělat, abychom dokázali překonat vzorce svého myšlení, a přesto si zachovat vše důležité ze svých zkušeností a znalostí z literatury? *Jedním ze způsobů je systematické porovnávání v počátcích analýzy.* Funguje to následovně.

Vezměme to, co známe o tělovém schématu z literatury a z vlastní zkušenosti, a začneme tento jev velmi systematicky kódovat, tak, jak jsme se to až doposud učili. Měli bychom získat nějaké pojmy, kategorie a vlastnosti.

Nyní vezměme jednu z těchto kategorií, řekněme hmotnost. Výzkumná literatura říká, že nadávaha nebo příliš nízká hmotnost je jednou z podmínek, které negativně ovlivňují tělesné schéma. Můžeme začít něčím, čemu říkáme zaměřené porovnávání. Řekněme, že budeme porovnávat ženu s nadáhou s jinou ženou, která má normální hmotnost, a také je fyzicky atraktivní. Chceme klást takové otázky, které budou systematicky vynášet na světlo podobnosti a rozdíly mezi těmito dvěma ženami. Například: Co se stane, když jde fyzicky atraktivní žena po ulici, zvláště když má na sobě obtažené šaty? Lidé by se za ni mohli s uznáním ohlížet. Všichni lidé? No, asi někteří muži a možná několik žen. Jak jinak se za ni ještě mohou ohlížet? Někteří muži by se za ni mohli ohlížet chlipně nebo s uznáním. Některé ženy by se za ni mohly ohlížet s obdivem nebo s odporem.

Vníma žena jdoucí po chodníku tyto názory? To jest, jak se dozví, co si okolí lidé myslí nebo jaký mají pocit? Jak by to mohlo ovlivnit její tělové schéma, kdyby si uvědomovala, že se za ni muž obdivně ohlíží? A co když se ohlíží chlipně? Je pro ni důležitě, jestli ji obdivuje muž nebo žena? (Tyto otázky nám pomohou začít přemýšlet o tom, „za jakých podmínek“ se tělové schéma rozvíjí, a také o interakční složce tohoto rozvoje.)

A nyní bychom si mohli položit otázku: „Jak se lidé dívají na ženu s nadáhou, která jde po chodníku a má na sobě obtažené šaty? Dívají se na ni uznale nebo znechuceně? Za jakých podmínek by se na ni mohli dívat obdivně? Jakými způso-

by by jí své pocity mohli dát najevo? Jaké následky by měl každý ze těchto způsobů na její tělové schéma? Kdyby věděla, co si lidé myslí, byla by pravděpodobnost toho, že si na sebe vezme obtažené šaty opakovaně, vyšší nebo nižší? Mohlo by to, že má na sobě obtažené šaty, znamenat, že jí nezajímá, co si o ni lidé myslí, tedy vlastně, že je se svým tělem spokojena? Proč by to tato žena mohla počítovat tímto způsobem, když jí lidé s nadáhou to tak nepocítují? "Tyto otázky vás přivedou k myšlence, že možná ne všechny ženy s nadáhou mají špatně tělové schéma. S tímto náhledem můžete vyrazit znovu do terénu a vyptávat se žen, abyste zjistili proč. Pak můžete jejich odpovědi systematicky porovnávat s odpověďmi žen s dobrým tělovým schématem a žen se špatným tělovým schématem.

Kdybyste se měli na ulici zeptat jedné z žen na to, jak se někdy dostanete, kterou byste si spíše vybrali? Proč? Co by vaše chut' či nechut' znamenala? Na jakou část(i) těla by se mohl člověk, který se ptá na cestu, zaměřovat, zatímco se ptá? Vyzkoušejte různé možnosti a sestavte seznam možných následků pro tělové schéma. Také, jak byste se mohli cítit, kdyby atraktivní žena vaši otázku odbýla jako zbytečnou, zatímco žena s nadáhou by vám cestu podrobně popsala? Jak byste to dali těmto ženám najevo. Tyto otázky vám umožní uvědomit si všechny možné následky nadáhy s tím, že ne všechny musí být nutné negativní. A tyto následky samozřejmě také zpětně ovlivňují vaše úvahy při rozvíjení kategorie tělového schématu.

Nyní použijeme svou tvorivost k vyčarování situace, v níž se budou vyskytovat tyto dvě ženy, které však budou opakem toho, co bychom čekali, a ptáme se na tuto situaci. Situace se odehrává v televizní seznámovací hře. Muž za plentou k závěru, že si chce vyrazit na rande s dívkou jménem Annie. Joan pustí k vodě. Diváci ve studiu se pochichávají a doprovází jeho volbu bučením. Když uvidí Joan, pozná proč dívka takto reagovala. Joan je fyzicky atraktivní. No teda! Ale vzpomene si, že její odpovědi byly hloupé a nezdalo se, že by s ní mohla být zaba-va. Na druhou stranu Annie má zase nějaké to kilo navíc. Po počátečním šoku se však náš muž zda být se svou volbou spokojen. Annie se za sebe rozhodně nestydí, má vynikající povahu a ráda tancuje. Rozhodně neodpovídá našemu stereo- typu ženy, která má špatně tělové schéma.

Nyní se musíme zastavit a zeptat se proč. Kde se berou naše stereotypy? Je to naše schéma nebo jejich schéma, co jim připisujeme? A může i atraktivní žena mít špatně tělové schéma? Proč? Souvisí to s velikostí těla? Jak je tělové schéma

! Něco jako Rande na TV Nova (pozn. př.).

sdělováno ostatním? Kládní takových otázek, spolu s následným shrmažďováním a analýzou údajů, vás brzy odvede od odborné literatury o tělovém schématu a otevře pro vás nové možnosti zkoumání. I když nakonec můžete dojít ke stejnému závěru, jako jsou v literatuře, vaše teoretická vysvětlení budou mnohem hutnější, protože vaše otázky vás vyvedly ze standardních způsobů myšlení, umožnily vám prozkoumání jiných myšlenkových cest a snad vám zprostředkova-ly hlubší pochopení problému.

Porovnávání se vzdálenými jevy

Jesté než uzavřeme tuto kapitulu, chtěli bychom se krátce zmínit o *porovná-vání se vzdálenými jevy*. Analyticky se při porovnávání většinou snaží zjistit co možná nejbližší svým empirickým oblastem, protože se obávají, že porovnáváním se vzdálenějšími jevy se nedozví nic, co by bylo pro jejich oblast užitečné. Tato domněnka není správná. Vratme se k našemu výzkumu kulturistů. Tentokrát se budeme zamýšlet nad budováním těla v souvislosti s náradím. Abychom našli nějaké otázky a kategorie o vztahu mezi náradím a budováním těla, rozhodli jsme se porovnat kulturistiku s hrou na housle. Co nám může hra na housle říci o vztahu náradí a budování těla? Podívejme se.

Houslista potřebuje náradí (housle). Kulturisté také potřebují náradí. Houslis-té si své náradí mohou nosit s sebou. Některé náradí, které používají kulturisté, je také přenosné, ale některé je na přenášení příliš těžké, vlastnost přenosnost. A co posilovny samotné? Jsou všechny posilovny stacionární nebo existují také stěho-vací posilovny? Kdo tyto posilovny používá? Housle mají struny, které mohou prasknout. Posilovací nástroje se také mohou pokazit, vlastnost poruchovost. Co se stane, když je v posilovně večer nabit a některý ze strojů se pokazí? Chodili byste do posilovny, kde je stále něco pokazené? Existují podniky, které vyrábějí a opravují housle. Určité také existují podniky, které vyrábějí a opravují posilovací náradí. Zde se již dostáváme k makroskopickým podmínkám, k průmyslovým oborům, které vyrábí a poskytuje servis náradí. Které to jsou? A co příslušný stav majetkem. Kulturista může také vlastnit své náradí, ale může také používat ná-řadí někoho jiného. Z toho vyplývá nejen vlastnost vlastnictví, ale i další otázky technologie výroby a podobně? Náradí, na které houslista hraje, je obvykle jeho majetkem. Kulturista může také vlastnit své náradí, ale může také používat ná-řadí někoho jiného. Co to znamená pro to, kde dochází k posilování? Jaké druhy posilovacího náradí může jedinec vlastnit? Za jakých podmínek je může používat doma? Za jakých podmínek může jít člověk do posilovny a používat tam jejich náradí? Houslisté mají většinou učitele. Mají kulturisté také své učitele, kteří by jim ukazovali, jak používat posilovací náradí? Mají posilovací instruktory. Kdo jsou tyto instruktory? Jakou mají kvalifikaci? Za jakých podmínek můžete mít

instruktora? Potřebuje každý instruktora k tomu, aby se naučil posilovat? Jakou mají instruktorů ještě roli, kromě toho, že ukazují, jak používat posilovací nářadí?

Jak vidíte, možnosti, které se nám vynořují díky porovnávání, jsou nekonečné. Nemusíme ovšem porovnávat celé hodiny. Stačí jen do té doby, než se osvoobdíme od všeho, co nás blokuje, nebo dokud nemáme seznam vlastností a dimenzí, které hodláme zkoumat. Pak se můžeme vrátit zpět ke svým údajům, teď však již připraveni činit objevy, protože již máme představu o tom, co „na papíru opravdu je,“ nebo co by tam být mělo.

Mávání červeným praporkem

Existuje ještě jedna technika, kterou bychom vám chtěli popsat, ještě než užavíme tuto kapitolu. Nazývá se mávání červeným praporkem. Cílem této techniky je opět pomoci analytikovi vidět v údajích více než jen to, co je zřejmé. Domněnký, které jsou kulturně podmíněné, se zvláště obtížně odhalují, protože všichni okolo mají stejné kulturní pozadí a – alespoň z většíny – přemýšlejí stejným způsobem, takže vás nikdo na tyto sdílené domněnky neupozorní.

Například jedna naše studentka zkoumala využití asijských překladačů na klinice. Při popisování jednoho případu nám vysvětlila, že někdy jsou překladačové mužského pohlaví přivoláni tlumočit pacientům ženského pohlaví. Použití mužů je v takovém případě problematické, protože některé problémy, jako sexuální a gynekologické, jsou považovány za velmi citlivé oblasti a nikdy se o nich nediskutuje za přítomnosti obou pohlaví. Vyučující se zeptal: „Nikdy se o nich nediskutuje?“ Studentka odpověděla: „Nikdy.“ Vyučující začal měnit podmínky. „V situaci, kdy by byl život ženy ohrožen, mluvílo by se o těchto oblastech?“ „Ne!“ odpověděla studentka, „jsou tabu.“ Pak vzal vyučující v úvahu svou zkušenost, že všechny kultury mají své citlivé oblasti, ale že také mají způsoby, jak s nimi nakládat, a za určitých podmínek je možné tuto tabu ignorovat nebo obejít. Ve skutečnosti to věděla i ta studentka, ale byla tak ponorena do svých údajů, že ji vůbec nenapadlo zpochybňovat tuto záležitost. Kdyby studentka i nadále přijímala to zřejmé, aniž by to zpochybňovala, unikl by jí celý jeden problém – jak jsou různé citlivé situace zvládnány v různých asijských kulturách – což by jistě byla důležitá část její analýzy.

Pointa je: Měli byste získat velkou citlivost na určitá slova a fráze. Takové jako „nikdy,“ „vždycky,“ „tak to nemůže být,“ „každý ví, že se to tak dělá“ a „o tom není třeba diskutovat.“ Pokaždé, když slyšíte taková slova nebo fráze, měli byste zamávat červeným praporkem – imaginárním praporkem, samozřejmě.

Tato slova a fráze jsou signály k tomu, abyste se na tu záležitost podívali podrobněji. O co tu jde? Co myslíte tím *nikdy*? Nebo vždycky? Proč to tak je? Nikdy, za jakých podmínek? Jak je toto *nikdy* udržováno? Jaké jsou jeho následky? Co se stane, když *nikdy* nebude dodrženo? To znamená, co když nějaká uboha neznala osobu udeřila něco, co nikdy dělat neměla? Existují způsoby, jak toto *nikdy* obejít? Jak jsou lidé, kteří se neptají, nebo lidé důvěřiví, kulturou vedeni k tomu, aby věřili takovému *nikdy*? Chovájí se lidé podle něj i tehdy, když v něj nevěří? Nebo věří, ale nechovají se podle něj?

Chceme zde říci, že při analýze je dobré nikdy nepovažovat nic za samozřejmé. V okamžiku, kdy budete něco považovat za samozřejmé, zavíráte si před sebou mnoho možností, které by mohly být klíčem k vyřešení vašeho výzkumného problému.

Problémy a obavy

Behem let jsem si všiml, že studenti mají někdy obavy ohledně použití těchto technik. Bylo by dobré se zde o nich zmínit, protože to mohou být i vaše starosti.

(1) Studenti jsou často ohromeni, když nás vidí tyto techniky předvádět na seminářích. Domnívají se, že vyučující má nějakou kouzelnou moc, kterou oni nikdy nedokážou napodobit. Asi tak, jako když kouzelník přeměňuje slámu (údaje) ne zlato (teorie).

(2) Studenti se často zaberou do údajů – údaje jsou tak fascinující – že se od nich nedokážou odpoutat. Zda se, že zapomínají, že se kdy učili tyto techniky, a později se diví, že v údajích nevidí nic jiného než staré známé věci. Nakonec přijdou k nám, abychom jim pomohli dostat se z jejich vyjetých analytických kolejí.

(3) Někdy se studenti obávají použít tyto techniky systematicky, protože si myslí, že by tím na údaje naroubovali něco, co v nich není. Obávají se, že když se od údajů příliš vzdálí, nic se nedozví o oblasti empirické reality, kterou zkoumají.

(4) Studenti si často nejsou jisti, jak a kdy užít těchto technik. Obávají se, že je budou muset použít při každém rozhovoru a během každé analýzy.

Rádi bychom se zde k těmto otázkám vyjádřili. Za prvé, věřte nám, že schopnost používat tyto techniky nemá s magií nic společného. Poté, co se tyto techniky naučíte používat, můžete i vy z trochy údajů udeřat efektivně teoretické myšlenky. Je k tomu třeba jen trpělivost, spousta cvičení a důvěry ve svou schopnost učit se. Za druhé, tyto techniky je třeba užít tehdy, když chcete „otevřít“ údaje a

uvolnit tvorivost a teoretickou citlivost, kterou máte. Pokud je nebudete používat, vaše objevy budou minimální a teorie pojmově chudé a nedostatečně ověřené.

Za třetí, nikdy na údaje nic neroubujte. To znamená, že zpočátku je třeba považovat všechny pojmy, kategorie nebo hypotézy, které se vynoří při užití těchto tvůrčích postupů, za provizorní. Jejich funkcí je zvýšit citlivost badatele, aby věděl, co má hledat. Jsou navrženy tak, aby osvozovaly myšlení a probouzely citlivost. Myšlenky, které vzniknou při užití těchto technik, by nikdy neměly být zaměňovány s údaji, jsou to jen hypotetické možnosti, které musí vždy odpovídat skutečným údajům.

Za čtvrté, tyto techniky se používají jako pomůcky pro analýzu, neužívají se tedy na každou terénní poznámku nebo rozhovor. Jsou zvláště užitečné při analýze několika prvních rozhovorů, pozorování nebo dokumentu, protože pomáhají „vidět“, co v údajích vlastně je. A dokonce ani zde se nepoužívají u každého slova, fráze nebo odstavce. V pozdějších fázích analýzy jsou tyto techniky užitečné také tehdy, když se dostanete do rozpaků, cítíte se zablokovaní nebo si nejste jisti, kterým směrem pokračovat ve své analýze nebo sběru údajů. Jsou to efektivní nástroje. Jako u všech nástrojů se budete muset naučit, kdy a jak je používat. Ale používejte je! Experimentujte s nimi a nalezněte své vlastní způsoby jejich efektivního využití pro své konkrétní účely. Nezapomenejte také, že ačkoli tyto techniky uvádíme ve spojení s otevřeným kódováním, jejich použití je stejně důležité, když se analyticky zadrhnete v axiálním a dokonce i v selektivním kódování.

I když je vaším cílem seriózní analytické použití těchto technik a ačkoli jejich dokonale zvládnutí vyžaduje tvrdou práci, neexistuje důvod, proč by to nemohla být zábava. Říci „uvolněte se a užitě si to“ by se vám mohlo zdát nemístné, ale spoň však nezaměňujte serióznost této práce s potěšením, které z ní můžete mít.

Souhrn

Každý z nás vnáší do analýzy údajů svou předpojatost, své domněnky, vzorce myšlení a znalosti získané zkušeností a z literatury. Ty vám mohou zabráňovat, abyste v údajích viděli to, co je důležité, nebo abyste se dostali z popisné úrovně analýzy na úroveň teoretickou. Existují různé techniky, které mohou těmto problémům předjet nebo je napravit. Mezi ně patří: kládení otázek, technika protikladu, porovnávání podobných i vzdálených jevů a mávání červeným praporkem. Jedně, co potřebujete, je cvičení – čím více, tím lépe – a fantazii.

Je pravděpodobné, že vytvářením cvičením těchto technik se vaše fantazie ještě více rozvine. Zpočátku můžete cvičit na cizích údajích nebo jakémkoliv dokumen-

tu – dokonce i na článku v časopise – což vám může připadnout psychicky snazší, než čelit svým vlastním údajům. Ale pamatujte si, že tyto techniky je nutné cvičit tak dlouho, dokud vám nebudou připadat více méně automatické.

Při učení by vám také mohlo pomoci, kdybyste na konci každé analýzy zpětně posoudili analytické kroky, které jste během sezení učinili. Budete si lépe uvědomat, jak tyto postupy užíváte a s jakými výsledky. Takové občasné ohlžení časem vede paradoxně k jejich zautomatizovanějšímu, přirozenějšímu používání.

Otevřené kódování (popsané v kapitole 5) udaje rozděluje určit některé kategorie, jejich vlastnosti a umístění na dimenzionálních škálách. Axialní kódování tyto udaje zase novým způsobem skládá dohromady vytvářejícím spojením *mezi kategorií a jejími subkategoriemi*. Nemluvíme zde o vzájemném uspořádání několika hlavních kategorií, s cílem vytvořit souhrnné teoretické formulace (viz. kapitola 8), ale o vytvoření něčeho, co se časem stane jednou z několika hlavních kategorií. Jinými slovy, stále ještě se budeme zabývat rozvíjením kategorií, ovšem rozvíjením přesahujícím vlastnosti a dimenze.

V axialním kódování se budeme soustředit na bližší určení kategorie (*levu*) pomocí podmínek, které [ej] zapřičiňují, *kontextu* (jeho konkrétního souboru vlastností), v němž je *zasazen*, *strategie* jednání a interakce, pomocí kterých je zvládán, ovládán, vykonáván, a *následku* těchto strategií. Tyto bližší určující charakteristiky kategorie upřesňují, proto je nazýváme *subkategoríe*. V podstatě jsou to také kategorie, ale protože je uvádíme do určitého vztahu k nějaké kategorii, přidáváme k nim předponu „sub.“

Vzpomeňte si, že v kapitole o technikách zvyšování teoretické citlivosti (kapitola 6) jsme v některých příkladech analyzy použili termíny jako „podmínky“, „strategie“, „následky.“ Během kódování se tyto termíny vynořily a ukázaly nám, že jakmile udaje při otevřeném kódování rozebereme, okamžitě je zase sami od sebe začneme skládat dohromady pomocí vztahů. Ačkoli otevřené a axialní kódování jsou odlišné analytické postupy, badatel se při reálné analýze neustále pohybuje mezi oběma typy kódování.

Jesté než začneme popisovat, jak probíhá specifikace kategorií pomocí axialního kódování, rádi bychom vám předložili k úvaze následující myšlenky.

(1) Během otevřeného kódování je určeno mnoho různých kategorií. Některé z nich naleží určitým jevům jako třeba bolest, zvládání bolesti, tělesná síla, tělový obraz. Jiné kategorie poukazují na podmínky, které mají k těmto jevům nějaký vztah. Další kategorie budou označovat strategie jednání nebo interakce použité k zvládnutí, ovládnutí nebo reakci na tento jev. Konečně to budou také kategorie, které budou poukazovat na následky jednání nebo interakce, opět ve vztahu k určitému jevu.

(2) Skutečná konceptuální označení přirazená kategoriím nemusí nutně naznačovat, jestli kategorie označuje podmínku, strategii nebo následek. Musíte je jako takové identifikovat. Například, pojem *potlačení bolesti* ve svém označení nikde neobsahuje termín *následek*. Přesto však v některých případech (v závislosti na zaměření výzkumu) může být potlačení bolesti následkem nějakého jednání,

Následky: Následky nebo výsledky jednání a interakce

Jednání/interakce: Strategie vyvinuté ke zvládání, ovládání, vykonávání nebo reagování na jev za určitého souboru percipovaných podmínek.

použité v určitém kontextu.

Intervenující podmínky: Strukturní podmínky související se strategiemi jednání nebo interakce, které jevu náleží. Usmadňují nebo naopak znemesnadňují strategie,

soubor podmínek, za nichž jsou uplatňovány strategie jednání nebo interakce.

Kontext: Konkrétní soubor vlastností, které jevu náleží, tj. umístění události nebo případů tohoto jevu na dimenzionálních škálách. Kontext představuje konkrétní

jednání nějaký vztah.

Jev: Ustřední myšlenka, událost, dění, případ, na který se zaměřuje soubor zvládajících nebo ovládajících jednání nebo interakci nebo k němuž má tento soubor

nějakého jevu.

Příčné podmínky: Události, případy, dění, které vede k výskytu nebo vzniku

hující vlivy, kontext, strategie jednání a interakce a následky.

Axialní kódování: Soubor postupů, pomocí nichž jsou udaje po otevřeném kódování znova uspořádány novým způsobem, prostřednictvím vytváření spojení mezi kategoriemi. To se činí v duchu kódovacího paradigmatu, které zahrnuje podmi-

Definice termínů

Axialní kódování

jehož cílem bylo potlačit bolest. Stejně tak nejsou podmínky, strategie ani následky výslovně uvedeny jako takové v rozhovorech nebo dokumentech, které analyzujeme, ačkoli to některé případy nebo události mohou implicitně naznačovat. Vezmeme si třeba následující věty: „Když trpím (podmínky) artritickou bolestí (jev), vezmu si aspirin (strategie). Po chvíli se cítím lépe (následek).“ Všimněte si, že jsme prvky paradigmatického modelu výslovně uvedli.

(3) Každá kategorie, ať již kategorie identifikující nějaký jev nebo některá z jejích určujících subkategorí, bude mít nějaké vlastnosti. Těmto vlastnostem mohou být přiřazeny nějaké dimenze, což kategorie určuje ještě blíže. Například, subkategorie potlačení bolesti (následek) má obecně vlastnosti jako trvání, míra, potenciální vedlejší účinky, atd., které se budou v každém konkrétním případě lišit. Jev artritická bolest má obecně vlastnosti jako rozsah, trvání a intenzita, tyto jsou opět v každém případě specifické. Při kódování dokumentu o bolesti (nebo jakémkoliv jiném jevu), je každé události možné přiřadit konkrétní umístění na dimenzionálních škálách ve smyslu těchto vlastností. Toto dimenzionální umístění je významné při integraci teorie (viz. kapitola 8 o selektivním kódování).

(4) V axiálním kódování jsou subkategorie vzahovány ke svým kategoriím pomocí něčeho, čemu říkáme *paradigmatický model*. Tento model a způsob jeho použití při vzahování subkategorí k určité kategorii při axiálním kódování je popsán na následujících řádcích.

Paradigmatický model

V zakotvené teorii spojujeme subkategorie s kategoriemi do souboru vzahů určujícího příčinné podmínky, jev, intervenující podmínky, strategie jednání a interakce a následky. Velmi zjednodušeně tento model vypadá takto:

(A) *PŘÍČINNÉ PODMÍNKY* → (B) *JEV* → (C) *KONTEXT* →
(D) *INTERVENUJÍCÍ PODMÍNKY* → (E) *STRATEGIE JEDNÁNÍ A INTERAKCE* → (F) *NÁSLEDKY*

Použití tohoto modelu vám umožní o údajích systematicky přemýšlet a vzahemné je mezi sebou vzahovat složitými způsoby. Stejně tak nyní, když se ocitnete v určité životní situaci a snažíte se sobě nebo ostatním vysvětlit, proč se to mohlo přihodit, spoeháte na příčný model (něco se stalo z nějaké příčiny nebo podmínky). Neustálým cvičením se můžete snadno naučit řídit se při myšlení

poněkud složitějším paradigmatickým modelem. Pokud tento model nepoužijete, vaši teorii se bude nedostávat hutnosti a přesnosti.

Ještě než se budeme zabývat tím, jak lze kategorie vzájemně uvádět do vzahů pomocí tohoto paradigmatického modelu, popíšeme podrobně každý z jeho prvků.

Jev

Jev je ústřední myšlenka, událost, dění, případ, na který se zaměřuje soubor zvládajících nebo ovládačích jednání nebo interakcí, nebo k němuž má tento soubor jednání nějaký vztah. Jev identifikujeme kladením otázek jako: Čeho se udáje týká? O čem je vlastně toto jednání nebo interakce? (podrobnější popis viz. kapitola 5)

Příčinné podmínky

Tento termín odkazuje na události nebo případy, které vedou k výskytu nebo vzniku jevu. Například, pokud se zajímáme o jev bolest, můžeme zjistit, že zlomení nohy nebo artritida mohou vést k bolesti. Takovéto případy zapřičinují nebo vyvolávají pocit bolesti. S použitím paradigmatického modelu by mohla být situace bolesti schematicky zapsána takto:

Příčina podmínka → *Jev*
Zlomení nohy nebo artritida → bolest

Ve skutečnosti je velmi vzácné, že by jediná *příčina podmínka* vyvolávala jev. Vzpomeňte si, že se bavíme o bolesti spojené se zlomenou nohou. Tím, co vede k bolesti, jsou vlastnosti zlomené nohy (a osoby, které ta noha patří) a jejích kombinace. Nyní musíme popsat zlomeninu poněkud blížeji, tj. určit její vlastnosti a umístění těchto vlastností na dimenzionálních škálách. Můžeme třeba říci, že došlo k více než jedné zlomenině – ke dvěma (počet zlomenin), a že jedna z nich je mnohčetná (typ zlomeniny). Dále, že osoba, která zlomeninu utrpěla, není ani v bezvědomí ani paraplégik, takže nervový systém je nedotčený a funkční (rozsah vnímání). Podíváme se také na bolest a její konkrétní vlastnosti a dimenze. Ty by měly být vysvětlitelné pomocí konkrétních dimenzí příčinných podmínek. Mohli bychom například předpokládat, že při mnoha zlomeninách, z nichž některé jsou mnohčetné, a při vysoké úrovni vnímání nohy bude *intenzita* bolesti vysoká. O *trvání* bolesti bychom mohli říci, že bolest je stála. Nyní naše schéma vypadá takhle:

Příčina podrnka		→	
Zlomenná noha	bolest	jev	bolest
Vlastnosti zlomené nohy	Konkrétní dimenze bolesti	intenzita	vyšoká
Mnoho zlomenin		trvání	stále
Mnohonásobná zlomenina		umístění	noha od kolene dolů
Vnímání			

Mohli byste si myslet, že zlomení nohy nebo onemocnění artritidou jsou jevy samy o sobě. To je svým způsobem pravda. Ale pamatujte si, že se zaměřujeme na bolest, nikoliv na artritidu nebo zlomeninu. O ně se zajímáme pouze jako o podmínky bolesti, z nichž jsme schopni usuzovat na intenzitu, typ, trvání bolesti atd., a to tak, že se díváme na konkrétní vlastnosti příčinné podmínky. Je důležité zde zdůraznit, že příčinnou podmínkou může být jakákoliv událost (třeba určité chování, něčí výrok, něčí činnost) včetně události nahodné. Vše závisí na situaci.

Na příčinné podmínky někdy v údajích ukazují slova jako: „když“, „zatímco“, „od té doby“, „protože“, „kvůli“ nebo „následkem.“ I když však tyto napovědi chybí, můžete často najít příčinné podmínky tak, že se zaměříte na jev a budete systematicky vyhledávat v údajích takové události, situace nebo případy, které jej předcházejí.

Kontext

Kontext je konkrétní soubor vlastností, které jevu náležejí, tj. umístění události nebo případu tohoto jevu na dimenzionálních škálách. (Pokud vám něco není jasné přetčete si znovu kapitulu 5.) Kontext je zároveň určitým souborem podmínek, za nichž jsou uplatňovány strategie jednání nebo interakce určené ke zvládnutí, ovládnutí, vykonávání nebo reagování na určitý jev. Je to právě kontext, co popisujeme, když říkáme: „Při dlouhotrvající intenzivní bolesti se uchýlíme k takovému a takovému opatření, abychom ji dostali pod kontrolu.“

Abychom to vyjasnili, vráťme se k našemu příkladu se zlomenou nohou. Zlomenná noha způsobuje bolest. Jestliže víme jenom tohle, je těžké ji nalézt a ošetřit. O zlomené noze bychom chtěli vědět, kdy byla zlomena, jak, počet zlomenin, typy zlomenin, jestli je noha vnímána a podobně. U bolesti bychom chtěli vědět něco o její časové trajektorii neboli vývoji během času, jejím trvání, konkrétnímu umístění, intenzitě a tak dále.

¹ Autor zde uvádí, že se používá také termín *antecedent conditions*, jelikož však v češtině nemá slovo „antecedentní“ příčinné konotace (tak jako je tomu v angličtině), ponechávám v této knize pouze termín *příčinné podmínky*. (pozn. př.)

Nyní můžeme říci: Opatření na zmírnění bolesti použijeme za následujících podmínek: (a) bolest je na počátku své časové trajektorie, (b) bolest je intenzivní, (c) trvá poměrně krátce, (d) její centrum je někde podél holenní kosti.

Naše schéma bolesti nyní vypadá následovně:

Příčina podrnka		→	
Zlomenná noha	bolest	jev	bolest
Vlastnosti zlomené nohy	Konkrétní dimenze bolesti	intenzita	vyšoká
Mnoho zlomenin		trvání	stále
Mnohonásobná zlomenina		umístění	noha od kolene dolů
Vnímání		časová trajektorie	na počátku
Ke zlomenině došlo před dvěma hodinami		pomoc	přišla brzy
Pád na zledovatělé ulici			
Kontext zvládnutí bolesti			
Za podmínek, kdy je bolest:			
neustálá, vysoké intenzity, umístěná pod kolennem, na počátku své časové trajektorie, pak:			

Intervenující podmínky

Nyní se přesuneme k dalšímu souboru podmínek, které se vztahují ke zkoumanému jevu (kategorií). Nejdříve jsme se zabývali příčinnými podmínkami, pak jsme mluvili o kontextu, který obsahuje jak konkrétní vlastnosti jevu, tak soubor podmínek ovlivňujících jednání nebo interakci. Nyní se bavíme o *intervenujících podmínkách*. Co to je? Mohli byste si je představit jako *širší strukturální kontext* jevu. Tyto podmínky bud usnadňují nebo naopak znepesňují použití strategie jednání nebo interakce v určitém kontextu. Je třeba je také zvládnout. Příklad intervenujících podmínek je možné vidět v následující větě. Jste nemocní a potřebujete pro své léčení určitou lékařskou techniku, ale ta je k dispozici pouze ve vzdáleném zdravotnickém zařízení. Abyste se mohli léčit, budete muset nějakým způsobem cestovat. Jinými slovy nemůžete okamžitě jednat a nechat se takto ošetřit, protože vám v tom brání ona vzdálenost.

Intervenující podmínky jsou široké a obecné podmínky, které ovlivňují strategii jednání nebo interakce. Tyto podmínky zahrnují: čas, prostor, kulturu, ekonomický status, stav techniky, zaměstnání, historii a individuální biografii. (V kapitole 10 se dozvíte více o nich samotných i o tom, jak je včlenit do analýzy.) Pohybují se od těch, které jsou situací nejvzdálenější až po ty, které jsou zkouma-

né situaci nejlíší. Vratme se k našemu příkladu se zlomenou nohou a podívejme se, jak tyto podmínky usnadňují jednání nebo interakci.

Představte si, že si někdo zlomil nohu během pobytu v lese (oproti tomu, kdyby byl ve městě), kde byl sám. Tyto podmínky by mohly ovlivnit dobu, která uplyne, než se mu dostane ošetření a potlačení bolesti. Také jsou důležité biografické údaje jako např. věk té osoby, jestli v současné době trpí nějakou další chorobou nebo obtíží, její zkušenosti s bolestí a názory a přesvědčení jak zraněné, tak ošetřujících osob týkající se zvládání bolesti. Pak jsou zde také vlivy technologie jako jsou dostupné léčebné postupy a léky na potlačování bolesti, znalosti jejich použití, dostupné přístroje a podobně.

Mohli bychom pokračovat v tomto seznamu intervenujících podmínek, ale to, co jsme již napsali, k objasnění tohoto pojmu stačí. Ne všechny podmínky budou platit pro všechny situace. Je na vás jako na analytikovi, abyste identifikovali, které z nich mají nějaký vliv a začlenili je do analýzy tím, že ukážete, jak usnadňují nebo znesnadňují jednání nebo interakci a, pokud to bude vhodné, i jak je jednání nebo interakce řízena.

Strategie jednání nebo interakce

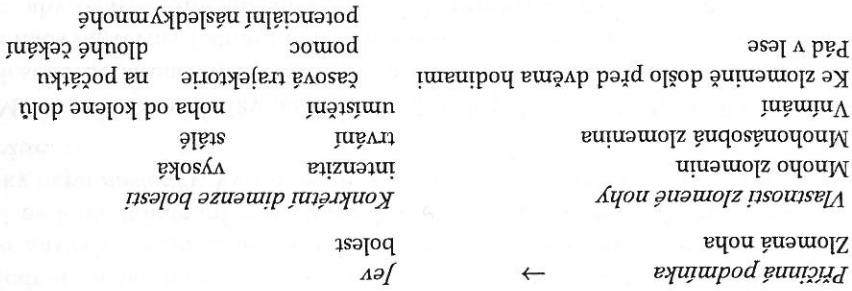
Zakořeněná teorie je *metoda budování teorie orientovaná na jednání a interakci*. At studujete jednotlivce, skupiny nebo kolektivy, vždy zde existuje jednání nebo interakce zaměřené na zvládání, ovládání, vykonávání nebo reagování na nějaký jev tak, jak se vyskytuje v určitém kontextu nebo v konkrétním souboju percipovaných podmínek. Interakční složka se vztahuje na já (self) i na ostatní interakci.

Jednání nebo interakce má určité vlastnosti. Za prvé je *procesuální*, jeho přirozenou vlastností je vývoj. Proto může být zkoumáno ve smyslu následnosti, pohybu nebo změn v čase. (Viz kapitola 9.) Za druhé, jednání nebo interakce, o kterém mluvíme, je *záměrné, zacílené, činěné z nějakého důvodu* – a je reakcí na jev nebo pokusem o jeho zvládnutí. Proto se vyskytuje ve formě *strategie* a taktik. Neda se však říci, že veškeré jednání nebo interakce je záměrné, v některých případech může být reflexivní. Účel tohoto jednání nebo interakce nemusí souviset se zkoumaným jevem, ale následky tohoto jednání mohou zkoumaný jev ovlivňovat. Řekněme, že studujete self-esteem u dětí. Dítě rozlije sklenici s mlékem na podlahu. Matka je unavená, protože zrovna vytírala podlahu, na dítě začne křičet. Self-esteem dítěte klesá, protože je u toho i několik jeho přátel. To

¹ V tomto okamžiku se mírně odchylujeme od významu termínu „jednání“ v české terminologii, kde se používá právě ve významu záměrného chování. (pozn. př.)

však záměrem matky nebylo. Za třetí: *neuskutečněného jednání nebo interakce je důležité si všimnat stejně jako jednání nebo interakce, které se uskutečnily*. Jinými slovy, pokud někdo měl něco za dané situace udělat, nebo by to obvykle udělal, ale neudělá to, pak se musíme ptát proč. Za čtvrté, jak jsme se již zmínili dříve, jsou zde vždy *intervenující podmínky*, které buď usnadňují nebo znesnadňují jednání nebo interakci. Tyto podmínky je také třeba objevit.

Jestliže jednou se vrátíme ke svému schématu o bolesti, v této fázi bude vypadat následovně:

Kontext zvládání bolesti

Za podmínek, kdy je bolest:

neustála, vysoké intenzity, umístěná pod kolennem, na počátku své časové trajektorie, když pomoc přišla po dlouhém čekání a možné následky jsou mnohé pak:

Strategie zvládání bolesti

Dát nohu do dlahy

Získat pomoc v nouzi

Držet zraněného v teple

Intervenující podmínky

Nedostatečné znalosti první pomoci

Není k dispozici žádná příkrývka

Pomoc je velmi daleko

Stejně jako je tomu s podmínkami, i na strategii ukazují v údajích určité náhledy. Jsou to slovesa nebo přechodníky orientované na činnost. Sděluji vám, že někdo něco dělá nebo říká v reakci na jev. Například kdyby někdo studoval chod práce na oddělení v nemocnici a roli vrchní sestry jako udržovatelky tohoto chodu, mohl by ve svých údajích vidět následující:

Jestliže při noční službě dojde mezi personálem k velikým konfliktům a tyto konflikty začínají ovlivňovat výkon oddělení, pak tam ještě v noci přijedu a chvíli s touto směnou pracuji, abych zjistila, co se děje.

Zde máme jev (chod práce), který je narušován konfliktem (kontext) a vrchní sestru, která přichází pracovat s noční směnou, aby zjistila, co se tam děje (strategické jednání, které je reakcí na narušený chod práce).

Následky

Jednání nebo interakce reagující na jev nebo jev zvládající má určité *výsledky* nebo *následky*. Tyto následky nebyvají vždy předpověditelné nebo zamýšlené. I když nedorazí k jednání nebo interakci (nebo dojde k selhání), má to nějaké výsledky nebo *následky*. Vystopování těchto následků je pro zakotvenou teorii velmi důležité.

Mohou to být následky na lidech, místech nebo věcech. Následky mohou být události nebo situace, jako je zhoršení nemoci kvůli nedodržování diety. Mohou také nabývat formy jednání nebo interakce jako reakce. Když po vás třeba někdo chce, abyste něco udělali, může být vaší proti-strategií to, že to uděláte bídě nebo vůbec. Následky mohou být skutečně nebo potenciální, dochází k nim v současnosti nebo v budoucnosti. Následky jednoho souboru jednání se mohou stát součástí podminěk (stejně jako kontextu nebo intervenujících podmínek), které ovlivňují sekvenci následujících souborů jednání nebo interakcí – nebo dokonce i částí podmínek, které následují v dalších krocích. To znamená, že to, co je v jednom okamžiku *následek* jednání nebo interakce, se může v jiném okamžiku stát součástí podmínek dalšího jednání.

Nyní dokončíme náš příklad s bolestí zlomené nohy. Můžeme říci, že jedním z následků jednání zaměřeného na potlačení bolesti je úleva (subkategorie). Jak jsme již dříve řekli, úleva má určité vlastnosti a my můžeme určit jejich dimenzionální umístění pro tento konkrétní případ. Takže kdybychom byli v lese s přáteli a ti – díky absolvování kursu první pomoci – by nohu dokázali srovnat, umístit do dlahy a vydat se pro pomoc, pak by následkem těchto strategií zvládání bolesti mohla být úleva. Pokud by ale byla tato osoba v lese sama a musela čekat až někdo náhodou půjde okolo, nemusela by přijít vůbec žádná úleva. Vlastně, kdyby dlouho nešel, zraněný by mohl upadnout do šoku způsobeného bolestí a fyzickou zátěží. Zvýšení intenzity bolesti anebo upadnutí do šoku může ovlivnit strategie zvládání bolesti, které budou uplatněny později, řekněme v době, kdy bude osoba nalezena.

Spojování a rozvíjení kategorií podle paradigmatu

Spojování kategorií a jejich rozvoj se děje prostřednictvím základních analytických postupů popsaných v kapitole 5, zvláště prostřednictvím kladení otázek a porovnávání. Samotný proces axiálního kódování pomocí těchto postupů je poměrně složitý. Analytik vlastně provádí čtyři různé analytické kroky téměř zároveň. Jsou to: (a) *hypotetické uvádění subkategorií do vztahů k jiné kategorii*, a to veš. Jsou to: (a) *hypotetické uvádění subkategorií do vztahů k jiné kategorii*, a to pomocí výroků udávajících podstatu vztahu mezi nimi a jevem – jsou-li to příčin-
né podmínky, kontext, intervenující podmínky, strategie jednání a interakce nebo následky, (b) *ověřování* těchto hypotéz podle skutečných údajů, (c) *pokračující hledání vlastností* kategorií a subkategorií a umístění údajů, které je vymezují, na *dimenzionálních škálách* (události, situaci, atd.), (d) počáteční zkoumání umístění různých údajů. Při axiálním kódování se veškerá porovnávání a otázky týkají výše uvedených kroků.

Uvádění subkategorií do vztahu ke kategorii

Otázky, které si klademe při axiálním kódování, mají charakter otázek zjišťujících typ vztahu. Například, když mezi sebou porovnáváme dvě kategorie, můžeme si položit následující otázku: „Má vztah kategorie Potlačení bolesti ke kategoriím *Bolest* charakter následků strategií užitých k potlačování bolesti?“ Všimněte si, že zde nemluvíme o konkrétních případech nebo událostech, které jsou kódovány, ani o konkrétních vlastnostech nebo dimenzích. Spíše se ptáme na pojmová označení samotná a na to, v jakém vztahu může být jedna kategorie vůči jiné. Když zjistíme, že lidé trpící artritidou užívají určité strategie, aby si ulevili od bolesti, mohli bychom se ptát: „Jaké strategie zvládání bolesti používají?“ Tím bychom tyto dvě kategorie uvedli do vztahu.

Overování výroků podle údajů

S takovými otázkami (uvádějícími kategorie do vztahu) na mysli se pak vrátíme zpět k údajům a hledáme důkazy, případy a události, které podporují nebo vyvracejí naše otázky. Prohlížíme každý rozhovor, dokument apod. a sledujeme, co dělají lidé trpící artritidou tehdy, když mají bolesti. Pokud budou údaje naši otázkou potvrzovat, pak ji můžeme zménit na výrok o vztahu (druh hypotézy) a říci: „Při bolestech se lidé trpící artritidou uchylují ke strategickým zvládání bolesti.“

A: „Když lidé trpí artitidou pouíí strategii zvládání bolesti dostaví se úleva od bolesti.“ Všimnete si, že v těchto výroích není nic konkrétního, protože jsou to jen široce pojatá obecná tvrzení.

Ve stejném okamíku, kdy hledáme důkazy v údajích, abychom ověřili své vý-
roky o vztazích, hledáme také případy, kdy by naše výroky platit nemusely. Při
zkoumání každého rozhovoru nebo dokumentu bychom předpokládali, že pokud
si v něm někdo stěžuje na artitické bolesti, tak také něco dělá, aby si od nich
ulevil, a že tato činnost mu úlevu přináší. Ale *dělat něco a dosáhnout úlevy*, to
nejso bezpodmínečně výroky. Jinými slovy, některým osobám se úleva, i když
nebudou dělat nic. Někteří chvíli čekají, jní jednájí již v předtuše bolesti. Někteří
čekají tak dlouho, než něco udělají, že když to pak udělají, tak už to k úlevě od
bolesti nevede. Všechny tyto případy blíže určíí naše původní otázky a výroky o
vztazích. Nedá se říci, že by je nutné *negovaly* nebo je vyvracely, spíše jim *doda-
vají variabilitu a hloubku porozumění*. Při výzkumech podle zakotvené teorie je
hledání důkazů rozdílu a odlišných variant stejně důležité jako hledání důkazů, na
které naše otázky a výroky podporují. Opacně nebo alternativní případy nám
sdělují, že je na nich něco jiného a že se na ně tedy budeme muset podívat po-
drobněji a zjistit, co to je. Pečlivě prozkoumávání těchto rozdílu *dodává naši teorii
hutnost a variabilitu*.

Další rozvíjení kategorií a subkategorií ve smyslu jejich vlastnosti a dimenzionálního umístění

Zatímco prozkoumáváme své údaje a hledáme důkazy pro své otázky a výroky
o vztazích a jejich alternativy, nepřestáváme si všimnat důkazů jiných vlastností
kategorií a umístění každého kódovaného případu na dimenzionálních škálách.
Například u kategorie potlačení bolesti bychom chtěli vědět, jaké další vlastnosti
zde existují kromě těch, které jsme objevili během otevřeného kódování. A zatím-
co porovnáváme každý případ, chtěli bychom vědět, kam na dimenzionální škály
je možné umístit každou vlastnost. Opět se snažíme o bližší určení, snažíme se
polohu každého případu na dimenzionálních škálách co nejpřesněji určit. To
dodává naši teorii pojmovou hutnost a pomáhá nám nalézt co nejvíce rozdílu.
Pozor! Badatel je zodpovědný za udržování rovnováhy mezi zhuňovaním teorie i
za přehánání takových pokusů o zvýšení hutnosti. (Viz. kapitola 11 o pořizování
vzorů vycházejících z budované teorie.) Tento analytický proces se dá opakovat
do nekonečna. Jde zde o získání teorie, která je pojmově hutná a konkrétní, a
zároveň natolik teoreticky variabilní, aby ji bylo možné aplikovat na mnoho růz-
ných případů daného jevu.

Spojování kategorií na úrovni dimenzií

Později, až se budeme zabývat selektivním kódováním (kapitola 8), si ukážeme
jak se všechny hlavní kategorie spojují dohromady (vzpomeňte si, že máme pět
nebo šest kategorií, každou rozvítenou svými subkategoriemi). Ovšem tento spo-
vací proces ve skutečnosti začíná již zde, při axiálním kódování. Při analýze si
udalosti a případů, které náleží k vlastnostem jevu. Jinými slovy, všimáme si
rozdílu ve zvládání bolesti mezi osobami, které mají dlouhodobě intenzivní bolesti
a těmi, jejichž bolesti jsou mírné a trvají jen krátce. Nebo také rozdílu v úlevě od
bolesti mezi lidmi, kteří uplatňují své strategie již v předtuše bolesti nebo na po-
čátku trajektorie bolesti, a těmi, kteří je uplatňují později, až když bolest chvíli
trvá. Hledání a zaznamenání těchto pravidelností je velmi důležité, poskytuje
totiž základ pro selektivní kódování.

Abychom to ještě více zkomplikovali, dodáváme následující. Při práci s údaji
uvidíte, jak shluky konkrétních vlastností podmněk, strategií a následků náležejí
jich jevu mezi sebou interagují a vytváří tak další rozdíly. Například jste si mohli
všimnout, že když je bolest intenzivní a dlouhotrvající, pak opatření na potlačení
bolesti neúčinkují, a že když na to pacient po čase přijdou, mohou se naučit
uplatňovat tyto strategie dřív, aby dosáhli uspokojivějších výsledků. Takové zmé-
ny v údajích naznačují proces nebo změnu. Ačkoli se procesem budeme zabývat
později, v kapitole 9, je důležité si těchto změn začít všimnat co nejdříve.

Složitost

Pokud se vám tyto postupy, techniky a kroky zdají být příliš složité, uvědomte
si, že realita je také složitá. Kromě toho se mnoho z toho, co jsme zde popsali, děje
při skutečném kódování automaticky. Je důležité rozeznat, co děláte procedurál-
ně, abyste to mohli dělat účelně. Při tvoreni zakotvené teorie se snažíme zachytit
složitost a změny probíhající v reálném světě v co možná největší míře, i když
víme, že nikdy nebudeme schopni zachytit veškerou tuto složitost. Vzpomeňte si,
že nepočítáme žádná čísla, ačkoli v hledáme důkazy podporující a blíže určující
naše výroky o vztazích týkající se údajů. Objevování a specifikace rozdílu mezi
kategoriemi a uvnitř kategorií je pro zakotvenou teorii kriticky důležité, stejně
jako objevování a specifikace podobností.

¹ dimenzionální umístění = umístění na dimenzionálním kontinuu (pozn. př.).

Strídání indukčního a deduktivního myšlení

Jak jste si již asi všimli, při kódování neustále přecházíme mezi indukčním a deduktivním myšlením. To znamená, že při práci s údaji deduktivně navrhuujeme výrok o vztazích nebo navrhuujeme možné vlastnosti a jejich dimenze a pak se porovnáváme s případem mezi sebou snažíme ověřit to, co jsme vydedukovali. Je zde neustálá souhra navrhování a ověřování. Toto kombinování indukce a dedukce je to, co činí teorii zakotvenou!

Například, když uvidíme při kódování případ zvládnutí bolesti, můžeme navrhnout, že intenzivní bolesti budou následovány opatřeními o potlačení bolesti. Pak zkoumáme každý případ intenzivní bolesti, který v údajích nalezneme a zjišťujeme, jestli je tomu tak. Tím induktivně ověřujeme to, co jsme deduktivně navrhli. Nebo můžeme při čtení rozhovoru přijít na výrok typu „když ráno vstáváte (podmínka) a mě klouby jsou ztuhlé a bolí (jev), tak, ještě než vstanu, si sednu na kraj postele a pečlivě pohybují každým kloubem (strategie). Když pak vstanu, pohybují se snadněji a tolik to nebolí“ (následky). Zde jsou pro nás podmínky, strategie a následky vypsané. Poznámene-li jsme si je přímo do údajů. Ovšem jeden případ na ověření souboru vztahů, vlastností nebo dimenzí nestací. Námí navrhované vztahy je třeba podle údajů ověřovat neustále, ačkoli jednotlivosti se mohou lišit. To znamená, že někdo by mohl říci: „Předtím jsem nakupovat a hodně toho nachodím“ – místo toho, aby řekl „Když ráno vstávám.“ Nebo než by řekl „pomalu pohybují klouby“ řekl „vezmu si aspirin, aby bolest ustoupila.“ Jít nakupovat je dalším příkladem podmínek, která vyvolává bolest, zatímco polýkání aspirinu je preventivní strategie jejího zvládnutí. Ovšem konkrétní příklady se liší.

Pojmy a vztahy, k nimž dojdeme dedukcí, je třeba neustále ověřovat podle skutečných údajů. Zpočátku je považujeme za provizorní, a pokud je údaj nepotvrdí, zavrhujeme je. Vaše konceptná teorie se omezuje jen na kategorie, dimenze a výrok o vztazích, které se skutečně vyskytují v údajích – nikoliv na to, co si myslíte, že existuje, ale ještě jste na to nenarazili. Vytváříme zakotvenou teorii, a právě ono cílené zakotvování a ověřování je to, co odlišuje tento způsob vytváření teorie od jiných. To neznamená, že byste nemohli své závěry otestovat také kvantitativně, později nebo dokonce nyní, znamená to, že při vytváření teorie shrmažďte dostatek údajů na opakované ověření svých kategorií a vztahů mezi nimi. To, co v údajích nenaleznete, se stává omezením vašeho výzkumu. To znamená, že jste buď nenashromáždili dostatek informací, nenavštívili ty správné osoby nebo místa apod. nebo vaše výrok o vztazích nejsou zcela správné a je třeba je opravit, aby odpovídaly údajům.

Sledování vztahů

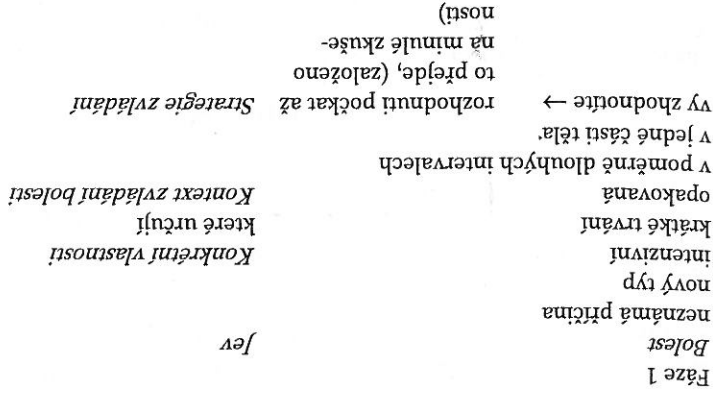
Někdy narazíte během kódování na něco, co vypadá jako strategie, podmínka nebo následek. Jestliže takto označíte nějaký případ, můžete jej v údajích sledovat, aby vás dovedl k jevu, k němuž náleží, a k dalším podmínkám, které jsou pro tuto situaci relevantní. Také můžete objevit, jaké strategie mimo této se používají a s jakými následky. Cílevědomě sledování vztahů místo pouhého čekání, než o ně zakopnete, dodá vaši analýzu na systematickosti, a také ji urychlí.

Použití dočasných teoretických rámců¹ a dalších způsobů

záznamu

Během čtení vás již určitě napadla následující otázka: „Jakým způsobem si lze udržet přehled o všech výsledcích analýzy?“ Aniž bychom zde zacházeli do podrobností o zánamech a diagramech (tění se budeme zabývat v kapitole 12), nabízneme vám nyní několik předběžných doporučení.

Jedním způsobem udržování přehledu o analýze je průběžně používání *dočasných teoretických rámců*. To jsou někdy velmi složité diagramy, v nichž si analytik znázorňuje spojnice neboli způsoby, jakými mezi sebou kategorie interagují, a kategorie, k nimž se vztahují. Příkladem by mohlo být následující:

Fáze 2
Bolest se vrací
 všechny výše uvedené vlastnosti
 přehodnotíte situaci a rozhodnete
 se vzít si aspirin

Fáze 3
Bolest se opět vrací
 měně intenzivní
 v delších intervalech
 zhodnotíte a vezmete si aspirin

Fáze 4
 Bolest se ještě jednou vrací
 velmi intenzivní
 rozšiřuje se i do ostatních částí těla
 dále trvá
 znovu zhodnotíte jдете k lékaři, aby to
 posoudil odborně
 (včetně vyšetření),
 operace!

Jev
Konkrétní vlastnosti
kteřé určují
Kontext zvládání bolesti
Strategie

Souhrn

Axiální kódování je proces uvádění subkategorií do vztahu k nějaké kategorii. Je to složitý indukčně-deduktivní proces o několik krocích, které jsou stejně jako při otevřeném kódování vykonávány prostřednictvím porovnávání a kladení otázek. Ovšem při axiálním kódování je použití těchto postupů zaměřenější a je zafocené na objevení a rozvinutí kategorií ve smyslu paradigmatického modelu. To znamená, že rozvíjíme každou kategorii (jev) ve smyslu jejích příčinných podmínek, které ji způsobují, a konkrétní dimenzionální umístění tohoto jevu ve smyslu jeho vlastnosti, kontextu, strategie jednání nebo interakce užitými ke zvládnutí,

Také je možné použít *logické diagramy*, jaké jsme používali v této kapitole, a během práce do nich průběžně doplňovat vztahy, vlastnosti a dimenzionální rozsahy. Další možnosti je výrok o vztahu si jednoduše zapsat, třeba velkým nebo tučným písmem, spolu s příklady z údajů (napsanými pod ním menším písmem), které vás buď k tomuto výroku přivedly nebo které jej potvrzují.

ovládnutí nebo reakci na tento jev v tomto kontextu a následků jednání nebo interakce. Kromě toho při axiálním kódování pokračujeme v hledání dalších vlastností každé vlastnosti a v zaznamenávání dimenzionálního umístění každého případu, situace nebo události.

Ti, kteří se pouze zajímají o tematickou analýzu nebo rozvoj pojmů, nebo ti, jejichž projekty zahrnují tyto oblasti, by na tomto místě mohli se čtením této knihy přestat. V tuto chvíli by již jejich znalosti postupů zakotvené teorie měly být pro tyto účely dostatečné. Pokud se zajímáte o tvorbu teorie, čtěte dál!

Selektivní kódování

Definice termínů

Příběh: Popisné vyprávění o ústředním jevu výzkumu.

Kostra příběhu: Konceptualizace příběhu. Tohle je centrální kategorie.

Selektivní kódování: Proces, kdy se vybere jedna centrální kategorie, která je pak systematicky uváděna do vztahu k ostatním kategoriím. Tyto vztahy se dále ověřují a kategorie, u nichž je to třeba, se dále zdokonaľují a rozvíjejí.

Centrální kategorie: Ústřední jev, kolem kterého se integrují všechny ostatní kategorie.

Po nějaké době (pravděpodobně měsících) strávené shromažďováním a analýzou údajů před vámi stojí úkol, kterým je integrace vašich kategorií do zakotvené teorie! Tuto větu jsme zakončili vyklíčnickem, abychom vyjádřili rozpak, které pocítují mnozí badatelé, když se ve svém výzkumu dopravují do tohoto bodu. Integrace materiálů je úkol obtížný i pro zkušené badatele. Jak v dopise napsal Paul Atkinson, spolunátor vynikající učebnice o terénním výzkumu (Hammersley, Atkinson, 1983):

Tato stránka – sladění všeho dohromady – je jednou z nejobtížnějších věcí, že? Po-
necháme-li stranou vlastní dosažení tohoto cíle, je obtížné vložit do toho správný
poměr (a) vřvy v to, že je možné jej dosáhnout a že dosažen také bude (b) vědomí

Jak naznačuje Atkinson, závěrečná integrace je složitá, nicméně proveditelný proces. V této kapitole vám nabídneme několik pravidel, která by vám měla pomoci udebat onen závěrečný krok od seznamu pojmů k vytvoření teorie. Integrace se příliš neliší od axiálního kódování. Provádí se pouze na vyšší – abstraktnější úrovni analýzy.

Pomocí axiálního kódování jste si vytvořili základ pro kódování selektivní. Nyní již máte kategorie propracované ve smyslu jejich charakteristických vlastností, dimenzí a s nimi spojených paradigmatických vztahů, které jim dodávají bohatost a hutnost. Spolu s vlastnostmi a dimenzemi jste si již také měli začít všimnat možných vztahů mezi hlavními kategoriemi. Dále jste si již pravděpodobně začali vytvářet představu toho, o čem váš výzkum vlastně je. Konec konců, vzdýt se vás již měsíce líde ptát, co to vlastně zkoumáte a co jste zjistili. Jistě již máte nějaké závěry v hlavě, ne-li na papíře. Problémem je zde následující: „Jak vzít to, co je doufáme v hrubém stavu ve vašich diagramech a záznamech (viz. kapitola 12), a systematicky to rozvinout do takového obrazu reality, který bude pojmový, srozumitelný a hlavně zakotvený?“

Abychom vám usnadnili porozumění procesu integrace, budeme pro ilustraci jednotlivých kroků používat údaje pocházející z výzkumu Juliet Corbinové. Jak uvidíte, jedná se o výzkum poměrně jednoduchý a přímocárý. Jeho tématem jsou způsoby, jakými 20 žen trpících chronickým onemocněním zvládalo své těhotenství. Výzkumnými osobami se staly na konci prvního nebo na začátku druhého trimestru a byly jimi až do konce šestinedělí. S každou zkoumanou ženou bylo naplánováno čtyři až pět rozhovorů, a to po jednom rozhovoru na každý trimestr těhotenství, jeden na týden před porodem a poslední šest týdnů po porodu. Kro-

výkladu. V praxi přeskakujeme od jednoho k druhému.

jsou tak přesně vymezeny či ohraničeny. Rozlišujeme je pouze z důvodu snazšího
tyto kroky za sebou nemuseli následovat přesně v tomto pořadí a že v praxi ne-
gorů, které je třeba dále upřesnit anebo rozvinout. Je důležité zde pochopit, že
tyto vztahy ověřovány podle údajů. Pátým a posledním krokem je *doplnění kate-*

kategorie vzájemně vztahovány na dimenzionální úrovni. Čtvrtým krokem jsou
gorů do vztahu k centrální kategorii podle paradigmatu. Ve třetím kroku jsou
podrobně vyloužit *kostru příběhu.* Druhým krokem je *uvedení pomocných kate-*

mě toho badatelka ještě prováděla pozorování při návštěvách během těhotenství a dělala s ženami neformální rozhovory. Pokud byli při pozorování nebo rozhovorech přítomni manželé, byli také pozorováni a účastnili se rozhovoru. Kdyžkoliv to bylo možné, doprovázela badatelka těhotné ženy na speciální těhotenská vyšetření. Chronická onemocnění, kterými ženy trpěly, byla např. cukrovka, srdeční onemocnění, lupénka, onemocnění ledvin nebo hypertenze. U některých žen se jednalo dokonce o kombinaci několika chronických onemocnění jako třeba cukrovky a onemocnění ledvin. Jedna žena měla transplantovanou ledvinu. Měli bychom ještě dodat, že badatelku k tomuto výzkumu přivedl zájem o to, jaký vliv mají tato chronická onemocnění na zvyšování rizikovitosti těhotenství. Neměla ani ponětí o tom, jak velkou a aktivní roli hrály při zvládání rizik takových těhotenství samotné ženy. V okamžiku, kdy to začala chápat, se její pohled na věc postupně změnil z lékařsky-klinického na pohled otevřenějšího a méně zaujatého badatele (Corbinová, 1987).

Vyložení kostry příběhu

Abychom dosáhli integrace, je nejprve třeba formulovat kostru příběhu a podřítit se jí. To znamená (viz. definice ↑) konceptualizaci popisného příběhu o ústředním jevu výzkumu. (Po analýze se ústřední jev stává centrální kategorií.) Podřítit se kostře příběhu je někdy obtížné, protože když jsme pomoreni do údajů, zda se být všechno velmi důležité, nebo se zda by významných více jeví než pouze jeden. Níže popíšeme postupy, jejichž prostřednictvím dosáhnete tohoto podřzení. Vzpomeňte si na základní techniky – porovnávání a kladení otázek o údajích.

Identifikace příběhu

Jedním způsobem, jak začít s integrací, je sednout si k textovému editoru, psacímu stroji nebo papíru a tužce a v několika větách napsat základ svého *příběhu*. Zeptejte se sami sebe, co je na zkoumané oblasti nejvíce překvapující. Co si myslíte, že je hlavním problémem. Omezení vaší odpovědi na pouhých několik vět je důležité, protože podobnost by zde jen máty. Cílem je získat obecný pohled příběhu. Když došlo na integraci kategorií v našem příkladu s chronickým nemocnými těhotnými ženami, badatelka si učinila následující znám:

Zdá se, že hlavní příběh je o tom, jak ženy, jejichž těhotenství je komplikováno chronickým onemocněním, zvládají rizika, která vnímají ve spojitosti se svým těho-

tenstvím. O každém těhotenství nebo onemocnění lze říci, že je „pod kontrolou“, když jsou rizika pod kontrolou, a že „není pod kontrolou“, pokud nejsou. Ženy se snaží zvládnout rizika, která vnímají, aby měly zdravé děti. Tento záduci cíl se zdá být hlavní silou, která je motivuje tomu, aby dělaly, cokoliv je třeba, aby snížily rizika na minimum. Ovšem tyto ženy nejsou pouhými pasivními příjemci péče, ale hrají v procesu zvládání velmi důležitou roli. Jsou nejen zodpovědné za sledování své nemoci a těhotenství, když jsou doma, ale také se aktivně rozhodují ohledně léčebných režimů, které mají dodržovat. V tom druhém případě zvažují, jak by mohly ublížit dítěti léčebné procedury jako je odebrání vzorku plodové vody nebo užívání vysokých dávek určitých léků během těhotenství. Pechlivě zvažují tato rizika a rozhodují se, co je správné udělat. Pokud si myslí, že je správné.

V tomto případě bylo primárním tématem zvládání „rizikových faktorů“ spojených s těhotenstvím či chorobou. Motivací této aktivně zvládající role byla vroucná touha po zdravém dítěti. Důvodem, proč se badatelka rozhodla zaměřit na zvládání rizik, bylo to, že tento jev byl velmi výrazný ve všech rozhovorech a pozorováních. Každá z žen mluvila o tom, že chce mít zdravé dítě navzdory všem rizikům, a o odhodlání udělat pro to, cokoliv bude nutné.

Přechod od popisu ke konceptualizaci kostry příběhu

Použití k sepsání svých myšlenek popisnou formu („příběh“) je užitečné a asi i nutné. Ovšem jakmile se příběhu podřítíte, je nutné přejít od popisu ke konceptualizaci, tj. ke *kostře příběhu*. Je čas vyloužit příběh analyticky. To znamená, stejné jako u otevřeného a axiálního kódování, že ústřední jev je třeba nějak pojmenovat (a jakožto kategorii uvést do vztahu k ostatním kategoriím). Zde byste se mohli nejdříve podívat do svého seznamu kategorií, jestli tam nenajdete nějakou, která by byla dostatečně abstraktní, aby pojala vše, co bylo v příběhu popsáno. Někdy již takovou kategorií budete mít. Ta se nyní stává *centrální kategorií*. Jindy se stane, že žádná ze stávajících kategorií není dostatečně široká, aby pojala vše. Co dělat v takovém případě? Musíte ústřední jev pojmenovat.

Ve zmíněném příkladu měla badatelka mnoho kategorií, ale žádná z nich nebyla dostatečně široká, aby pojala celou myšlenku zvládání rizik za účelem ochrany plodu. Zdálo se, že každá kategorie popisuje pouze část tohoto jevu. Po dlouhém přemýšlení byl pro ústřední jev vybrán termín „Ochrana regulace“ (Protective Governance). Regulace: znamená jednání matek směřující k získání kontrol nad riziky spojenými s jejich těhotenstvím. Ochrana: naznačuje, že podstatou jejich jednání byla ochrana plodu. (Bylo by zajímavé nalézt opačné

případy – ženy, které nevyvíjely ochranné aktivity – ale žádná taková se v tomto výzkumu nevykysyla.) Z jazykového hlediska je možné zvolit různé slovní druhy a jejich kombinace. Mohou to být podstatná jména jako trajektorie, práce, vědomí nebo umírání. Může to být spojení přídavného jména jako ochranná regulace nebo dvou podstatných jmen jako stěvání se matkou nebo život s artritidou. Konkrétní volba závisí na analytíkovi. Jedním požadavkem je to, aby pojmové označení vystihovalo příběh, který zastupuje.

Rozhodování se mezi dvěma významnými jevy

Někdy se stane, že badatelé připadají dva jevy stejně důležité a zajímavé. Je však nezbytné nutně se mezi nimi rozhodnout, aby mohlo být dosaženo těsné integrace a hutného rozvoje kategorií, což jsou požadavky kladené na zakotvenou teorii. Plně rozvinout dvě kategorie, pak je sjednotit a psát o nich jasně a přesně, je velmi obtížné, a to i pro zkušeného badatele. (V podstatě by musel rozvíjet a psát o dvou samostatných teoriích, mezi nimiž existuje nějaký vztah.) Tento problém se řeší tak, že se vybere jeden jev, k němu se ta druhá kategorie vztáhne jako pomocná, a pak se píše jediná teorie. V další práci nebo monografii pak můžete vybrat ten druhý jev a učinit s ním totéž.

Co když se mi nedají určit kostru příběhu?

Příkladem může být situace, kdy se autorem této knihy v jednom z jejích výzkumů vynořily jako významné dva jevy. Každý z nich by bývalo bylo zajímavé probádat a napsat o něm. Jedním byl průběh chronického onemocnění a jeho zvládnutí partnerem nemocného. Druhým byl vliv tělesného selhání na jejích biografie. Když došlo na integraci výzkumu, rozhodli jsme se pro průběh onemocnění a jeho zvládnutí. Biografii jsme měli jako druhotný pojem, který na jednu stranu zvládnutí ovlivňoval a na druhou jím sám byl ovlivňován. V nějaké budoucí publikaci bude pro změnu hlavním bodem tělesné selhání a jeho vliv na biografii. Pak bude na chronické onemocnění a jeho zvládnutí pohledeno jako na soubor podmínek ovlivňujících míru tělesného selhání a zvládnutí biografie ve vztahu k tomuto selhání.

Někdy jsou badatelé také profesionály, kteří dělají výzkum v oblasti, která je jejich povoláním. Pro ty je obtížné získat si takový odstup od svých materiálů, který by umožnil dostatečný popis a konceptualizaci kostry příběhu a tím i výběr centrální kategorie. Zde pomáhá poradit se se zkušenějším badatelem, učitelem nebo kolegou, s někým, kdo umí naslouchat a pomůže vám udelat si v tom pořá-

dek. Konzultant se může ptát třeba takto: „Jaké jevy se neustále ukazují ve vašich údajích? Shrněte své závěry. Jakou důležitou informaci o této zkoumané oblasti chcete sdělit ostatním? Co v této oblasti považujete za důležité a proč?“ (Jako příklad zde může sloužit konzultace mezi učitelem a studentem, viz. Strauss, 1987, str. 166.)

Určení vlastností a dimenzí centrální kategorie

Centrální kategorií je třeba stejně jako všechny ostatní kategorie rozvinout ve smyslu jejích vlastností. Pokud příběh zformulujete správně, tak vám nejen ukáže centrální kategorií, ale také její vlastnosti. Vratme se k našemu příkladu s těhotenstvím. Identifikovali jsme dvě hlavní vlastnosti, spolu s jejich dimenzemi. Byla to „vnímání rizika“ pohybuji se od nízkých po vysoká. Byly zde dva zdroje rizik, těhotenství a onemocnění, z nichž každý komplikuje ten druhý a každý má svůj průběh. O těhotenství nebo onemocnění jsme mohli říci, že je pod kontrolou a že se tedy vyvíjí tak, jak by se vyvíjet mělo, protože rizika jsou pod kontrolou, nebo že není pod kontrolou, což indikovalo, že něco není v pořádku, protože rizikové faktory pod kontrolou nejsou. Schematicky lze tyto vlastnosti a dimenzionální rozsah zaznamenat takto:

Vlastnost	
vnímání rizika	nízká
průběh těhotenství/onemocnění	pod kontrolou
	není pod kontrolou
Dimenzionální rozsah	
	vysoká

Jakmile jsou určeny vlastnosti centrální kategorie, dalším krokem je uvést ostatních kategorií do vztahu k centrální kategorií, čímž se z nich stanou *pomocné kategorie*. Ještě než však budeme pokračovat, máme zde dvě otázky týkající se centrální kategorie, které je třeba zodpovědět.

První otázkou je, jestli centrální kategorie musí být „základním psychosociálním procesem“ (Glaser, 1978, str. 100, viz. také kapitola 9, která se zabývá „procesy“ podrobněji) nebo nemusí. Odpověď je záporná. Nemusí. Zakotvená teorie je model orientovaný na jednání, a proto se teorie musí nějakým způsobem týkat jednání a změn, nebo příčin malé popř. minimální změny. Procesem ovšem sama centrální kategorie být nemusí, natožpak procesem psychosociálním, i když jím samozřejmě být může. (Viz. kapitola 11 o „procesu.“)

Vzpomeňte si z výkladu o kostře příběhu, že rozhodnutí o ústředním jevu je pro výzkum extrémně důležité. Ústřední jev je srdcem procesu integrace. Je mal-

určíme a pojmenujeme jako centrální kategorii, pak můžeme pokračovat podle zbyvajících kroků popsaných v této kapitole. Ovšem v analýze je badatelovou centrální kategorií jev, na který se zaměřuje.

Například pojem "povědomí" (awareness, Glasner a Strauss, 1965) je podstatně jmenem, které označuje určitý jev, tj. povědomí v čí o nějaké situaci. V knize, v níž je tento jev analyzován, se vyskytuje jednání, změna, proces, stejně jako prvky paradigmatu. Zabývá se tím, jak různé typy povědomí (kontext) vznikají (podmínky jednání nebo interakce), jak jsou udržovány (strategie), jak se mění (proces) a co to znamená pro zúčastněné osoby (následky). Ovšem celá kniha je zorganizována okolo pojmu povědomí.

Druhým problémem jsou kritéria pro výběr centrální kategorie. Tato kritéria by měla odpovídat zkoumanému jevu a dobře jej popisovat. Také by měla být dostatečně široká, aby pojala a vztáhla k sobě – ve formě pomocných kategorií – ostatní kategorie. Centrální kategorie musí být jako slunce, v uspořádaném systematickém vztahu ke svým planetám.

Uvádění kategorií do vztahu k centrální kategorii

Uvádění ostatních kategorií do vztahu k centrální kategorii se opět provádí pomocí paradigmatu – podmíněně vlivy, kontext, strategie, následky. Jak jsme se již dříve zmínili, pojmenování kategorií nemusí obsahovat tyto paradigmatické termíny. Je třeba tedy určit, které kategorie označují které části paradigmatu. Toto určení kategorie v podstatě uspořádá do subkategorií pod-paradigmatického vztahu. Jednoduše řečeno, analytické uspořádání vypadá asi takto: A (podmínky) vedou k B (jevu), který vede k C (kontextu), který vede k D (jednání nebo interakcím včetně strategie), které pak vedou k E (následkům). Opět na chvíli pomineme podrobnosti spojení s každou pomocnou kategorií a omezíme se na práci s kategoriemi samotnými. Pamatujte si, že skutečný vztahový vztah mezi kategoriemi je mnohem složitější než prostá příčinnost způsobující nějaké následky, a to vzhledem k souboru intervenujících podmínek, které situaci ovlivňují v různých okamžicích (intervenujících podmínek viz. kapitoly 7 a 10). Právě tyto intervenující podmínky nám vysvětlují, proč jedna osoba dosáhla určitých výsledků nebo se rozhodla pro určitě strategie, zatímco jiná osoba nikoliv. Proto je důležité intervenující podmínky identifikovat a určit jejich vztah k ostatním kategoriím.

Návrat k příběhu

Jak je třeba uspořádat a přeuspořádat kategorie ve smyslu jejich paradigmatických vztahů, aby adekvátně odpovídaly kostře příběhu? Abychom vám to ukázali, vrátíme se opět ke svému příběhu. Tentokrát však do něj vložíme více popisných podrobností. Náš příběh o těhotných ženách s chronickým onemocněním nyní nyní vypadá následovně:

Chronické onemocnění zcela změnilo povahu těhotenství a připojí k němu rizika, která by v něm jinak nebyla. Interakcí mezi onemocněním a těhotenstvím vznikají rizikové faktory. Před dvaceti nebo třiceti lety měly ženy trpící cukrovkou, onemocněním ledvin nebo lupenkou jen zřídka kdy to štěstí, že se jim narodilo živé dítě. V době, kdy dosáhly reprodukčního věku, byl jejich vlastní zdravotní stav natolik vážný, že pro ně bylo velmi obtížné vůbec otěhotnět a posleze nepotratit. Dnes je mnoho chronických onemocněním léčeno a udržováno pod kontrolou tak, že zdraví žen je během jejich reprodukčního věku mnohem lepší než tomu bylo dříve. I dnes je třeba brát na taková těhotenství zvláštní ohledy, moderní věda však zmnouhá sobla šance těchto žen na živé a zdravé dítě a poskytlá způsoby, jak zvládat potíže novorozenců, které se mohou po porodu vyskytnout. Přirozeně, čím těžší je onemocnění, tím je obtížnější udržet symptomy pod kontrolou a tím jsou také vyšší rizika s nimi spojená. Také jsou zde určitá krizová období v průběhu těhotenství, která se zdají zdravotnickému personálu nebezpečnější než jiná. Například třicátý sedmý týden je zřejmě kritickým bodem u diabetiček, takže sledování jejich stavu je od tohoto okamžiku intenzivnější.

Je zajímavé si všimnout, jak tyto ženy určují úroveň rizika. Shromažďují údaje z mnoha zdrojů. Všimají si například od lékařů a sester, ale také společně na své vlastní zkušenosti s těhotenstvím a onemocněním, i na zkušenosti ostatních. Dávají také pozor na plod samotný a vykládají si jeho pohyby a přírůstky tak, jak je vnímají ve spojitosti se svými vlastními přírůstky na váze. Sledují, jak se fyzicky cítí. To vše jim poskytuje údaje, z nichž odhadují úroveň rizika.

Dalším momentem je, že ženy, stejně jako zdravotnický personál, zvažují rizika spojená s různými navrhovanými léčebnými postupy. Zvažují nejen rizika hrozící dítěti, ale také jim samotným i ostatním (zvažování). Pokud si ženy myslí, že určitá dávka nějakého léku je příliš vysoká nebo nízká a ohrožuje jejich dítě, pak žádají lékaře, aby ji změnil, nebo si ji změni samy. Když se domnívají, že léčebná metoda, kterou podstupují, není vhodná, snaží se dosáhnout změny léčebného postupu. Pokud se jim to nedáří, jsou schopny dokonce opustit nemocnici, a to i proti zákazu lékaře, jen aby své dítě a sebe zachránily. Ženy také zvažují rizika různých diet a léčebných postupů pro fungování jejich rodin. Pro ženu s dvěma

dalšími malými dětmi je velmi obtížné každé odpovědné si odpovědět. Pokud nemá nikoho, kdo by se o její děti staral, pak nemůže odpovídat.

Zvládání je společná funkce žen a zdravotnického týmu. Tím, že tyto ženy vstoupí do zdravotnického systému, předávají část funkcí zvládání svým lékařům, a to část týkající se diagnózy a určeni léčby. Vlastní aplikování léčby už opět dělají ženy (a jejich partneři) doma, pokud ovšem nepotřebují hospitalizaci. Jejich strategie zvládání, podobně jako strategie jejich lékařů, se zaměřují na získání kontroly nad riziky. Některé z těchto strategií jsou určeny ke kontrole fyzických rizik ublížení dítěti a sobě samé, jiné ke zvládání psychologického strachu spojeného s fyzickými riziky. I otec dítěte hraje velmi významnou, byť ne tak přímou roli v procesu zvládání. Jeho úkolem je spíše podpora. Kdykoliv je to možné, přichází zejí otcově k těhotenskému prohlídce spolu se svými ženami. Pokud se mohou uvolnit z práce, je téměř jisté, že tam budou, stejně tak tehdy, když žena podstupuje nějaké speciální vyšetření, potřebuje hospitalizaci nebo je třeba učinit nějaká závažná rozhodnutí. Výsledky strategií zvládání jsou různé. Pokud je omezené i těhotenství udrženo pod kontrolou a rizika jsou tedy omezena, pak je cíl – narození zdravého dítěte – dosažen. Někdy není možné dosáhnout omezení rizik. Stalo se, že přes všechnu snahu ženy a týmu zdravotnické omezení de-stabilizovalo těhotenství nebo způsobilo porodní komplikace. Jedno dítě kvůli komplikacím zemřelo krátce po porodu. Jiné musely být na čas umístěny do porodnice s intenzivní péčí, ale nakonec byly propuštěny v dobrém zdravotním stavu. Všechny ženy věřily, že jejich dítě je výjimečné, protože toho tolik podstoupily, aby je získaly. A některé páry cílily, že je tato společná zkušenost více sblížila, protože toho spolu tolik podstoupily.

S použitím příběhu jako vodítka může analytik začít uspořádat a přeuspořádat kategorie podle paradigmatu, dokud se mu nezda, že příběhu odpovídají, a tak vytvořit analytickou verzi příběhu. Jinak by kategorie zůstaly pouhým seznamem. Zde je příklad takového uspořádání. Ve výzkumu o těhotenství se vynořily následující kategorie: Rizikové faktory (zdroje rizik), Kontext rizika, Touha po zdravém dítěti, Hodnocení, Zvažování, Kontrola (společný proces zvládání) a Výsledek (omezení rizik). Byly zde další dvě významné kategorie. Ty se staly vlastnostmi centrálního pojmu, **Ochranná regulace**, jakmile byly identifikovány. Byly to: **vnímaná úroveň rizika a průběh těhotenství a omezení**.

Nakonec jsou Rizikové faktory (výslednice vlivu těhotenství a omezení) nazírány jako rizikové *podmínky*, které vedou k nutnosti užít zvláštní typ zvládání pojmenovaný Ochranná regulace. Kontext rizika byl určen jako *kontext* vedoucí k jednání. Označoval, kde na dimenzionální škále rizika se žena umísťovala a jestli se domnívala, že se její těhotenství nebo omezení vyvíjí tak, jak by mělo. Zde,

stejně jako při axiálním kódování, byl Kontext rizika vytvořen pomocí interakcí mezi vlastnostmi Ochranné regulace. Tento kontext se mění podle rozsahu *dimenzi* nebo podle možné kombinace vnímané úrovně rizika a průběhu těhotenství/omezení. Hodnocení (jednání) se považuje za intervenující podmínku mezi jevem Ochranná regulace a Kontextem rizika. To proto, že zhodnocení napovídá se stalo prostředkem, jímž ženy definují úroveň rizika svého těhotenství. Musely shromáždit informace o svých specifických rizikových faktorech, přičemž přesnost shromážděných informací závisela na úrovni znalosti, předchozích zkušenostech s těhotenstvím, interpretací udalostí, které se staly během těhotenstvích vyšetření, apod.

Kontrola se stala termínem pro strategie, které ženy používaly pro zvládání jak fyzických, tak psychologických rizik, které si spojovaly se svým těhotenstvím. (Ačkoli kontrola je proces zvládání, na němž se podílí jak tým zdravotníků, tak ženy, v několika nadcházejících odstavcích budeme mít na mysli pouze jednání žen.) Motivace a zvažování jsme považovali za významné intervenující podmínky mezi kontextem rizika a kontrolou, protože možnost léčby byly vždy zvažovány spolu s touhou po zdravém dítěti. (Do tohoto zvažování byly samozřejmě zařazeny pouze použitelné možnosti. To znamená dostupná technologie, znalosti lékařů o ni, plus mnoho intervenujících podmínek jako třeba zkušenosti s omezením.) Kontrolující jednání bylo v podstatě výsledkem tohoto procesu zvažování. Kategorie Výsledek omezení rizika je ekvivalentem *následků*, neboli konečných výsledků těchto strategií kontroly. To znamená udržení rizikových faktorů těhotenství a omezení na minimální úrovni, což vede ke zdravému dítěti. Názorně by se toto analytické schéma dalo vyjádřit takto:

Rizikové faktory spojené s těhotenstvím + Chronické omezení →
vede k Potřebě Ochranné regulace

Jak je Ochranná regulace vykonávána:

Zhodnocení vede k určeni Kontextu rizika, který je ovlivňován: Motivací, Zvažováním + Dalšími intervenujícími podmínkami → vede k F: Strategie kontroly rizik →
výsledkem čehož je nakonec Omezení rizika.

Toto uspořádání kategorií by nevzniklo bez pořádné dávky přemýšlení. Umístění některých prvků bylo zřejmé, například kontrola je bezpochyby strategií. Umístění hodnocení a zvažování již bylo obtížnější. Označují jednání, které však není tou strategií, která výsledek řídí, přestože jej ovlivňuje. Hodnocení, zvažování a kontrola mohou být společně považovány za prostředky, jímž je ochranná regulace vykonávána, za jakýsi proces o třech stádiích.

Vyprávění příběhu a sekvencí uspořádání tohoto vyprávění jsou klíčem k jasnému uspořádání kategorií. Pokud je příběh vyprávěn přesně a logicky, nemelo by být uspořádání kategorií příliš obtížné.

Obtíže při uspořádávání kategorií

Pokud máte v tomto stadiu výzkumu stále problémy s uspořádáním svých kategorií, pak byste se měli pokusit o převyprávění svého příběhu. Poté se integraci většínu indikují, že v logice vašeho příběhu není něco v pořádku nebo tam něco chybí. Možná je budete muset převyprávět několikrát, než bude úplně správný. Teprve pak vám umístění kategorií bude dávat smysl.

Overování vztahů

Nyní bychom mohli vyslovit hypotetický výrok o vztazích mezi kategoriemi. Výrok o zvládnutí těchto kategorií by mohl, možná dosti komplikovaně, znít takto: „Je-li těchto kategorií komplikovaně chronickým onemocněním, ženy se uchylují k ochrannému jednání, aby snížily jimi vnímané riziko, a to tak, že zhodnotí úroveň rizika, zvaží možnosti léčby a užijí společného procesu zvládnutí nazvaného 'kontrola' – tak, aby minimalizovaly riziko a měly zdravé dítě.“ Vyzbrojení takovým výrokem se můžeme vrátit k údajům nebo do terénu a ověřit je. Platí tento výrok v širším kontextu pro každou zkoumanou osobu? V našem skutečném výzkumu jsme to u dělali a výrok platil pro každý případ. Ovšem všimněte si, že tento výrok je velmi statický a nevytváří nic ze složitosti a odchylek, které badatel viděl. Co teď? Abychom mohli zodpovědět tuto otázku, budeme muset přikročit k následujícímu kroku procesu integrace.

Odhaltování pravidelnosti

Během axiálního kódování si badatel začne všimnat určitých „pravidelností“ (opakujících se vztahů mezi vlastnostmi a dimenzemi kategorií). Například badatelům ve výzkumu těhotenství bylo zřejmé, že ženino vnímání rizik mělo během průběhu těhotenství tendenci kolísat spolu se stavem těhotenství a onemocnění a že jakmile se změnilo její vnímání, změnil se i strategické, které používala. Při vytváření kategorií během axiálního kódování dochází v určité míře k integraci. Vezměme si jako příklad kategorii Hodnocení. Když se zeptáme, proč ženy neustále hodnotí, automaticky odpovídáme „kvůli riziku, které je výsledkem

‘ v originále patterns (pozn. př.)

Jinými slovy, síť konceptuálních vazeb již existuje, ačkoli ve volné a poněkud zamotané podobě, a badatel ji pomocí selektivního kódování musí jen uspořádat a zdokonalit. Je velmi důležité identifikovat tyto pravidelnosti a podle nich uspořádat údaje, protože právě to teorii dodává na určitosti. Pak můžeme říci: Za těchto podmínek (jejich výčet) se stane to a to, zatímco za jiných podmínek zase něco jiného.

Systematizace a upevňování spojení

K systematizaci a upevnění spojení používáme kombinaci indukce a dedukce, kdy neustále klademe otázky, vytváříme hypotézy a porovnáváme.

Z našeho dosavadního výkladu o kódování již víte, že kontext je konkrétním soubor vlastností jevu – podminek – do něhož je jednáni zasazeno. Také víte, že kontext je v podstatě uspořádáním. Uspořádáním čeho? Vlastností obecného jevu, uspořádaných v různých kombinacích na dimenzionálních škálách do vzorců – pravidelnosti. (Tento výrok je pouze zpracováním původní definice předložené v kapitole 7.)

Abyste si dokázali představit, jak to funguje, vrátíme se nyní k našemu příkladu o Ochranné regulaci. Její vlastnosti jsme určili jako: „vnímání rizika“, které se může pohybovat od nízkého až po vysoké, a „průběhu“ těhotenství a onemocnění, který je nebo není pod kontrolou. Tyto dvě kategorie se různým způsobem kombinují do vzorců (pravidelnosti), které vytvářejí kontext jednání. V našem výzkumu o těhotenství jsme identifikovali čtyři kontexty. Byly to:

- (1) Pod kontrolou, riziko nízké.
- (2) Pod kontrolou, riziko vysoké.
- (3) Není pod kontrolou, situace není kritická.
- (4) Není pod kontrolou, kritická situace.

Způsoby objevování těchto kombinací

Existuje několik způsobů objevování těchto pravidelností. Kombinace se někdy jednoduše vynoří během analýzy. Po několika měsících, kdy jste ponořeni v údaje, si nemůžete nevšimnout rozdílů a postupně se vynořující pravidelnosti. Možná, že okamžitě nerozpoznáte všechny detaily těchto pravidelností, ale

jsite si vědomi odlišnosti. V našem výzkumu těhotenství si badatelka všimla, že vnímání rizika se během času měnilo podle stavu těhotenství a onemocnění. Jakmile se stala teoreticky citlivou vůči těmto změnám, začala v údajích pátrat po dalších důkazech této pravdivosti, stejně jako po konkrétních odpovědích na otázky proč, jak apod.

Jakmile znáte vlastnosti ústředního jevu, můžete různé kombinace odvodit. K tomu dobře slouží čtyřpolní tabulka.

Někdy na pravdivosti v odlišnostech narazíte náhodou. Při kódování si všimnete nějaké odlišnosti a vysledujete ji zpět, abyste tento objev objasnili. Nebo vás to náhle napadne během pozorování; nápad uspišený předchozím pozorováními nebo něčím, co jste slyšeli v rozhovoru. Vztahy, o nichž jste celé týdny přemítali se najednou vyjasní. Totéž se vám může stát, když se bavíte s kolegou, čtete příspěvek v literatuře nebo třeba i při řízení auta. Tento vhled a radost, která je doprovází, často badatele užívající zakotvenou teorii nazývají „radost z objevu.“ (Je zdědky dobře mít s sebou tužku a papír, abyste si tyto blasky analytické bouřky mohli poznamenat. Glasner, 1978, str. 58). (Tento postup jsme probírali v kapitole 7 o axiálním kódování.)

Seskupování kategorií

Pokud jste již identifikovali rozdíly v kontextu, můžete začít systematicky seskupovat kategorie. Seskupují se podle dimenzionálních rozsahů svých vlastností, v souladu s objevenými pravdivostmi. Toto seskupování se opět děje pomocí kladení otázek a porovnávání. Vratme se k našemu výzkumu těhotných žen a zamysleme se nad kategorií Hodnocení. Jednou z vlastností Hodnocení je to, že je založeno na Návoděch. To znamená, že ženy hledaly návodě o podstatě rizikových faktorů tak, jak je ony samy viděly. Návodě měly zase svou vlastnost: typ (návodě). Typ byl rozdělen na fyzické, interakční, časové a cílové návodě. Otázka, na kterou jsme nyní hledali v údajích odpověď, byla následující: Jak se návodě měnily v různých kontextech? Jinými slovy: Jak se fyzické, interakční, časové a cílové návodě měnily v kontextu, když je riziko nízké a těhotenství a onemocnění jsou pod kontrolou, liší od návodě v kontextu, když je oproti předchozímu kontextu riziko nízké? A jak se návodě měnily v kontextu, když je těhotenství a onemocnění nejsou pod kontrolou, ale situace není kritická, liší od návodě v kontextu, když situace kritická je? Všimněte si, že skutečně porovnáváme podle potenciálních dimenzionálních rozsahů. To znamená, že interakční, časové, fyzické a cílové návodě by se měly lišit svým typem, intenzitou apod. Tyto rozdíly nám umožňují přiřadit tyto návodě různým kontextům.

Ve svém výzkumu těhotenství jsme analyzovali tímto způsobem nejen Hodnocení, ale i Rizikové faktory, Zvažování, Kontrolu a Výsledky. Při analýze si badatelka pomáhala následujícími otázkami: Jak se lišily rizikové faktory těhotenství a onemocnění v různých kontextech? Jaké možnosti zvažovaly ženy v různých kontextech a jak touha po zdravém dítěti ovlivňovala jejich rozhodnutí? Jaké formy, co se týče strategie kontroly, nabývalo společně zvládání v různých kontextech? Jak se lišily výsledky těchto strategií? Pomocí takového systematického zkoumání údajů začnou kousky analytické skládanky, kterým musí badatel nevyhnutelně čelit, zapadat do sebe. Nyní jsou údaje pro každou hlavní kategorii spojeny nejen na široké úrovni pojmů, ale také na úrovni vlastností a dimenzí. Tím jsme získali základ teorie!

Zakotvení teorie

Ověření teorie podle údajů dokončí proces jejího zakotvení. Děla se to tak, že pomocí schémat nebo narativně se vytvoří návrh teorie. Pak se vysloví výroky o vztazích mezi kategoriemi v různých kontextech a tyto výroky se nakonec ověřují podle údajů. Tyto postupy opět nejlépe osvětlíme na našem příkladu s výzkumem těhotenství.

Návrh teorie

Narativně podaný návrh teorie Ochranné regulace by v tomto okamžiku vy-
padal asi následovně. (Mnoho podrobností jsme vypustili.)

Ochranná regulace v kontextu s nízkým rizikem a těhotenstvím i onemocněním pod kontrolou

Riziko je hodnoceno jako relativně nízké a stav těhotenství i onemocnění je vnímán jako „pod kontrolou“, protože průběh rizikových faktorů – onemocnění a těhotenství – je stabilizovaný. Mezi fyzické, interakční, časové a cílové návodě, které vedly ženy k tomuto Hodnocení, patří: malé množství a mírná forma fyzických symptomů onemocnění, výsledky lékařských vyšetření jsou „normální“, tlukot srdce a růst plodu je normální, plod se pohybuje. Ženy se cítily být „zdravé“ a věřily, že mají „onemocnění pod kontrolou.“ Většina byla v počátečních fázích těhotenství. Díky tomuto hodnocení ženy usuzovaly, že jejich nejnějším úkolem je udržet riziko na nízké úrovni, tedy udržet onemocnění i těhotenství pod kontrolou.

Co se týče **Zvažování**, ženy se domnívaly, že ohledně možnosti léčby mají na výběr. Některé si mohly dovolit po tuto dobu přestat užívat rizikové léky, jiné mohly alespoň snížit jejich dávky. Ostatní způsoby léčby – dietu a odpočinek – vnímaly jako přízvisitelné. Tyto ženy dělaly vše, co bylo třeba, v mezích svých vlastních možností a fungování rodiny.

Společné zvládání by se v tomto kontextu dalo označit jako Doplnující kontrolu, tj. zodpovědnost sdílená ženou a týmem zdravotníků. Samy ženy vnímaly roli týmu zdravotníků jako **Podporu**. Nejdůležitějšími intervenujícími podmínkami, které umožňovaly tento způsob zvládání, zde byla stabilita onemocnění a těhotenství a ženino sebevědomí ohledně schopnosti obojí zvládat. Strategie kontroly, které užíval tým zdravotníků, by se daly nazvat **Dohlížení nad celkovou pohodou ženy a plodu**. Toto dohlížení bylo vykonáváno v **omezeném** čase, protože lékaři mají nabitý program a tato těhotenství nevyžadovala mnoho času a energie zdravotnického personálu. Strategie kontroly užívané ženami by se daly nazvat **Investice do zdravého dítěte a sebe samotné**. Tento typ kontroly byl vykonáván pomocí několika taktik. Například některé ženy začaly svůj léčebný režim dodržovat pečlivěji než před těhotenstvím. Protože již užívaly nějaké léky kvůli svému onemocnění, zvláště pečlivě se vyhýbaly látkám nepříznivě ovlivňujícím vývoj plodu jako je káva nebo alkohol. Přestaly užívat volně prodejně léky jako aspirin a snížila bilkovin. To vše vyžadovalo určité změny v domácnosti, naštěstí však většina ly se nepřijemně bolesti hlavy vydržet. Zlepšily svou výživu a jedly více zeleniny a rodin spolupracovala. Ženy začaly být velmi opatrné a často žádaly lékaře o snížení dávek léků s tím, že budou více odpovídat apod., pokud to podle názoru lékaře může pomoci. Strategie kontroly užívané partnerky žen jsme zde nazvali **Dohlížení nad svými investicemi**. Mezi taktiky partnerů patřilo připomínání ženám, aby dodržovaly svůj režim, chválení úsilí a pomoc při shromažďování informací o zvláštních potřebách týkajících se těhotenství.

Pokud bylo riziko nízké a těhotenství i onemocnění bylo pod kontrolou, ženy měly jen málo psychologických obav týkajících se výsledku – **Obav o následky**. Navštěvovaly kurzy pro své dítě jméno, představovaly si, jak bude vypadat, nakupovaly pro něj oblečení a vybíraly nábytek. Aby si ulevily od potenciálních obav, užívaly pozitivního myšlení a představitvosti. Byly okamžiky, kdy se mezi ženami a týmem zdravotníků **vnímání rizika** lisilo, kdy ženy vnímaly riziko jako větší nebo menší, než jak jej hodnotil tým zdravotníků. V takové situaci používaly obě strany strategie a obranné strategie ve snaze ze přesvědčit druhou stranu. Někdy se jim to povedlo, jindy ne (z analyticky specifických důvodů). Nicméně jednání každé ze stran se řídilo jejich vlastním vnímáním rizika, ať již druhá strana souhlasila nebo ne.

Když byly pokusy o kontrolu úspěšné, pak byla rizika minimalizována a těhotenství a onemocnění bylo pod kontrolou. Odplatou zúčastněným za jejich úsilí bylo Omezení rizika a Výsledek „zdravé“ dítě a matka. Ženy rodily běžnou cestou, v což všechny doufaly. Také byly ochotny uvažovat o dalším těhotenství. Prmo po porodu i po šesti týdnech byla vidět jejich pevná vazba na dítě. Tento kontext, v němž je riziko nízké a těhotenství i onemocnění je pod kontrolou, je protikladem jiného, který nyní popíšeme a analyticky ukážeme na rozdílly.

Kontext, kdy těhotenství i onemocnění nejsou pod kontrolou, avšak situace není kritická

Riziko je hodnoceno jako vysoké a těhotenství a onemocnění není pod kontrolou, protože se s nimi děje něco špatného, již nejsou stabilizované. Lékařské nebo porodnické komplikace ohrožují výsledek, ale ještě nedosáhly kritických rozměrů. Například, které ženy vedly k tomu? Hodnocení byly následující: intenzifikace symptomů onemocnění, jako jsou dýchací obtíže nebo únava ztěžující i rutinní činnosti. Další bylo objevení se porodnických komplikací jako předčasné porodu bolesti, krvácení nebo eklampsie. Například jedna žena se dozvěděla, že růst jejího plodu je nedostatečný, že plod je „na svůj gestační věk příliš malý.“ U jiné ženy, když přišel třetí týden, tým zdravotníků zintenzivnil své úsilí včetně ne použití doplňkových porodnických vyšetření. Přesto zde však byly příznaky, které ženu ujistovaly, že má stále šanci, že porodí zdravé dítě. Silný tep srdce plodu a jeho normální pohyblivost byly některé z těchto ujišťujících napovědí. Jejich **Úkolem**, jak jej samy vnímaly, nyní bylo dostat onemocnění a těhotenství pod kontrolu, vrátit je do normálního stavu a omezit rizika.

Ženy byly stále vysoce motivované svou touhou po zdravém dítěti. **Zvažování** bylo v tomto kontextu komplikovanější, protože ženy měly méně možnosti na výběr. Musely dělat kompromisy. Někdy bylo možné těhotenství udržet jen za cenu vyšších dávek léků s potenciálními vedlejšími účinky. Bylo třeba vybrat nejmenší rizikový lék. Hospitalizace často znamenala také ohrožení pracovního místa, přípravu dětí do školy a podobně. Zde se ženy musely rozhodovat mezi očekávaným zdravím dítěte a pohodou v práci a rodině. I když dítě bylo na prvním místě, samo rozhodnutí zatáhat jej na toto první místo bylo často těžké. Společné zvládání za těchto podmínek jsme nazvali **Světelná kontrola**. Intervenujícími podmínkami umožňujícími tento způsob kontroly byly: nestabilita onemocnění nebo těhotenství a ženina víra ve schopnosti týmu zdravotníků omezit rizika. Tým zdravotníků na to reagoval **Zvýšením** úsilí s taktikami jako jsou čas-

těži návštěvy ženy, konzultace s dalšími lékaři, zmožení porodnických a lékařských vyšetření, změny léčebných postupů a často také hospitalizace, z důvodu větších kontrol nad situací. Strategie kontroly užívané v tomto kontextu ženami jsme nazvali *Činění nezbytných opatření*. Pacientky sledovaly své symptomy a všechny změny hlásily lékařům. Udělaly nutné změny ve svém programu, byť to měla být docasná hospitalizace, třeba i se členy rodiny, kteří se o ně starali. Přísně dodržovaly léčebný režim. Jejich situace doma často omezovala jejich úsilí. Pokud žena nemohla najít nikoho, kdo by ji pohlídl její ostatní děti, nemohla být hospitalizována, musela zůstat doma a léčit se co možná nejlépe tam. Z pohledu lékaře je hospitalizace žádoucí, ale za těchto podmínek by narušila chod domácnosti. Ke komunikaci mezi nemocnicí a domácností ženy používaly telefon.

Ve třech případech se ženy domnívaly, že léčba, kterou v nemocnici podstupují, dokonce zvyšuje riziko, které jim a jejich dětem hrozilo. Když se jim nepodařilo vymoci si změnu léčebného postupu, uchýlily se ke strategii *Odebrání svěcené kontroly*, a to tím, že opustily nemocnici, aby tak „zachránily své dítě“ a sebe sama.

Úsilí partnerů v tomto kontextu jsme nazvali *Dočasný pečovatel*. Nejenže mu seli ještě více podporovat své těhotné partnerky, ale také byli nuceni převzít všechny domácí práce, které jinak dělá jejich žena. Obavy o následky byly tomto kontextu čtenější. V obavě, že nebudou mít zdravé dítě, se ženy uchýlovaly k ochranné strategii *Pozdržení* příprav na dítě, dokud nebudou rizika omezena.

Když bylo jejich úsilí úspěšné, těhotenství a onemocnění se dostaly zpět pod kontrolu a rizika byla minimalizována, což ženám umožňovalo dosáhnout kýmž-ného *Výsledku*. Narození zdravého dítěte bylo pocítováno jako *Obrovská úleva*. Byly zde jak běžné porody, tak porody císařským řezem. Dvě děti byly na svuj gestační věk příliš malé. Některé ženy byly ochotny uvažovat o dalším těhotenství a jiné usoudily, že rizika jsou příliš vysoká. Ačkoliv se ženy zdržovaly emocionálních a fyzických příprav na dítě, všechny si po porodu k dítěti vytvořily pevný vztah.

Formulace a ověřování výroků o vztazích

Jakmile máme návrh různých stránek teorie před sebou ve formě záznamu, a to názorného nebo narativního, jsme připravovali výroky o vztazích a ověřovat tyto výroky podle údajů. Tyto výroky by měly popisovat vztahy mezi všemi výše zmíněnými kategoriemi tak, jak se mezi sebou v každém kontextu liší. Vztahy mohou být porovnány s údaji, čímž se ověřuje jak výrok, tak i rozdíly mezi kontexty na úrovni dimenzí.

Například bychom mohli formulovat takovýto výrok: *Když* jsou tyto ... interakční, časové, časové a fyzické napovědi přítomny, pak budou ženy hodnotit své těhotenství jako méně rizikové a pod kontrolou. *V případě*, že žena vnímá své těhotenství jako méně rizikové a pod kontrolou a je zároveň výsoce motivována mít zdravé dítě, pak použije formu společného zvládnutí nazvanou *Doplňující kontrola*. *Jestliže* je doplňující kontrola úspěšná, pak žena porodi zdravé dítě.

Mohli bychom formulovat také tyto výroky: *Když* žena vnímá své těhotenství jako méně rizikové a pod kontrolou, pak se začne na dítě připravovat. Nebo *když* žena vnímá, že její těhotenství není pod kontrolou, ačkoli situace není kritická, pak odloží přípravu na dítě, než budou rizika omezena.

Takové výroky jsou potom porovnávány s každým případem a zjišťuje se, jestli mu odpovídají nebo ne. Opět sledujeme, jestli odpovídají v obecném smyslu a ve většině případů, nikoliv nutně přesně v každém případě. Tyto výroky je možné neustále upravovat, dokud není na obecné úrovni dosaženo shody.

Co když nějaký případ teorii neodpovídá?

Občas narazíme na typický případ, který přesně odpovídá pravidelnostem. Ovšem obvykle se dokonalá shoda nevyskytuje. Je třeba umístit případy do nejvhodnějšího kontextu a použít kritéria co nejlépejší shoda spíše než dokonalá shoda. Shodu si však nemůžeme vynutit. Vyskytují se případy, které jakoby nikam nepatřily. A existují pro to příčiny.

Některé případy představují stav přechodu, protože některé ze základních podmínek vedoucích k ústřednímu jevu se změnily nebo se právě mění. Tato změna podmínek zase změnila dimenzionální umístění vlastností a kontext vedoucí k jedné. Případy ve stavu změny nebo přechodu vykazují rysy dvou různých kontextů. Leží někde mezi a ani do jednoho z nich nepasují. Jedním způsobem, jak tuto situaci vyřešit, je vnést do teorie proces. (Tím se budeme zabývat v kapitole 10.)

Dalším vysvětlením případu, který nikam nepasuje, je častý vliv *intervenujících podmínek*. Například je možné, že žena cítí, že prolezeť deset měsíců v posteli je více, než je ochotna pro zdravé dítě udělat. Mohla by si vybrat méně omezující způsob regulace, který bude méně ochranný pro plod a více ochranný pro její vlastní zájmy. To teorii ochranné regulace ani výroky o vztazích mezi kategoriemi nutně nepopírá. Spíše to ukazuje na odchylku. Analytik nyní musí *vysledovat a určit podmínky*, které tuto konkrétní odchylku způsobují. Jakmile to udělá, může je včlenit do teorie.

Podívejte se ještě jednou na příklad kontextu s nízkým rizikem a téhotenstvím **mání rizika lišilo**. V kontextu s vysokým rizikem, kdy situace není kritická, je zase **kategorie Odebrání svěcené kontroly**. Tyto kategorie tam jsou, aby vysvětlily odchylky ve společném zvládnutí. Když žena v kontextu s nízkým rizikem a téhotenstvím a onemocněním pod kontrolou hodnotila úroveň rizika níže než zdravotníci, pak nedodržovala předepsaný režim. Místo toho se sama rozhodovala, co je nebo není třeba dělat. V kontextu s vysokým rizikem, kdy situace není kritická, užívaly ženy určitou formu společného zvládnutí – svěcenou kontrolu – což znamenalo, že většinu zvládnutí nechaly na zdravotníkům, aby se nechal hospitalizovat. Ovšem když si myslely, že léčba v nemocnici jim ve skutečnosti škodí, vzaly si kontrolu zpět, obvykle tím, že nemocnici opustily.

Dále je ještě třeba říci, že **jednotlivé rozhovory, pozorování, apod. je třeba rozdělit na příslušné části**. To platí zvláště tehdy, když jsou údaje shromažďovány v sériích nebo během času, a ještě více, když jsou rozloženy do několika rozhovorů a pozorování. V našem výzkumu téhotenství se někdy úroveň rizika drasticky změnila i během několika dnů, v reakci na změny ve stavu onemocnění a téhotenství, a tak jeden rozhovor mohl obsahovat údaje vztahující se ke dvěma nebo více kontextům. V jednom okamžiku nastávající matka mluvila o svěťování kontroly, zatímco v následujícím již mluvila o tom, jak si ji vzala zpět, a ve zbytku rozhovoru pak přeskakovala z jedné situace do druhé. Analytik si musí tyto příslušné střípky uspořádat a nenakládat s jedním pozorováním nebo rozhovorem jako s jednou entitou. Pamatujte si, že analyzujeme případy, události, situace, nikoliv rozhovory, pozorování, apod. jako takové.

Doplňování nedostatků kategorií

Ted, když máme radost, že naše teoretická konstrukce obstála při pečlivém zkoumání a že procesy a podmínky jsou v ní včleněny a zohledněny, se můžeme vrátit ke kategoriím a doplnit jakékoliv chybějící podrobnosti. To dodává teorii *pojmovou hutnost*, a také zvyšuje *pojmovou určitost*. Toto doplňování pokračuje i v té fázi projektu, kdy se připravuje publikace výsledků, protože právě při psaní se objevují drobné nedostatky v teoretických formulacích. (Tímto se budeme dále zabývat v kapitole 13.)

Vezměme si za příklad opět náš výzkum téhotenství. Dejme tomu, že badatel poté, co rozřídil údaje podle určitých pravdělností v rizikovém kontextu, zjistí, že kategorie a dimenze patří do kontextu, kdy riziko je nízké a onemocnění i téhotenství je pod kontrolou, jsou době rozvinuté. Oproti tomu však kategorie a dimenze patří do kontextu, kdy riziko je vysoké a onemocnění a téhotenství

Souhrn

Integrace všech výsledků interpretace získaných během celého výzkumu je možná nejobtížnější fází vývoje zakotvené teorie. I zkušební badatelé s ní mají potíže. Postupy zakotvené teorie nám však s integrací podstatně pomáhají. V této kapitole jsme si vysvětlili důvody vyjasnění příběhu, vytvoření jasně kostyří příběhu a jejich převezení do *analytického* příběhu. Hlavním z těchto postupů je výběr centrální kategorie a uvedení všech hlavních kategorií do vztahu jak k této centrální kategorii, tak do vzájemných vztahů mezi sebou. Vše jsme předvedli na rozsáhlém ilustrativním příkladu.

nejou pod kontrolou, dobře rozvinuté nejsou. V takové situaci se analytik může vrátit do terénu a shromáždit specifické údaje, které mu pomohou tyto nedostatky odstranit. Takto je možné doplnit jakoukoliv kategorii, která se nám zda nedostatečně zpracována.

Tohle uzavírá naše pojednání o selektivním kódování. Připomínáme opět, že oněch pět postupů, podle nichž je tato kapitola uspořádána, není nutné používat v uvedeném pořadí. My jsme o nich v tomto sledu psát museli, abyste každému souboru analytických postupů snadněji porozuměli. Až se je naučíte rutinně používat, těžko si vůbec všimnete, jak se pohybujete od jednoho k druhému.

Ačkoliv je to pro začínajícího analytika obtížně pochopitelné, proces je velmi mocným analytickým pojmem. To proto, že konceptualizace události zachycená termínem proces vysvětluje, proč rutinní jednání nebo interakce přestává fungovat, proč se během životních událostí objevují problémy a proč, když se podíváme zpět do minulosti, vidíme růst, vývoj a pohyb na jedné straně a zakrnění, pokles a stagnaci na straně druhé. (Ten druhý extrém odpovídá chybějící reakci na změnu podmínek, které je třeba porozumět stejně dobře, jako reakci adekvátní.)

Proces v zakotvené teorii

Zakotvená teorie, která vznikne po začlenění procesu do analýzy, je dynamická. Proces je způsob jak oživit údaje tím, že vezmeme jednání nebo interakci v určitých okamžicích a spojíme je do sekvence nebo řady (obr 9.1).

Abychom proces analyticky zachytili, musíme ukázat, že události jsou ve své podstatě vyvíjející se, a to tak, že si budeme všimnat, proč a jak se jednání nebo interakce – ve formě události, činnosti nebo situací – mění, zůstává stejně nebo vrací zpět, proč se události vyvíjejí nebo co umožňuje spojitost řady jednání nebo interakce za měnících se podmínek, a s jakými následky.

Otázka, která by vám nyní mohla přijít na mysl, je: „Pokud někdo dělá analýzu podle zakotvené teorie tak, jak se to naučil podle předchozích kapitol – vysledovat podmínky, jednání, následky – neměl by se proces vynořit sám od sebe?“ Odpověď na tuto otázku zní: Ano měl! Ale pokud si při analýze dostatečně neuvědomujeme potřebu identifikovat proces a včlenit jej do analýzy, často na proces zapomeneme nebo jej pojme velmi zúženě a omezeně. Analytikové mluví o krocích nebo stádiích jevu, aniž by zohlednili nebo vysvětlili variabilitu rychlosti změn, nebo proč se postup na další stádium může zvrátit nebo být interpretován a s jakými následky.

Abychom ukázali, co vše myslíme procesem, kromě obvyklého významu, který má ve výzkumu, uvádíme následující příklady.

9

Proces

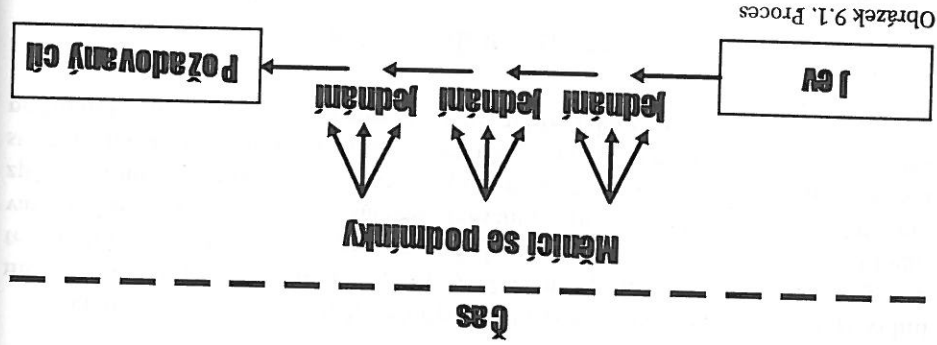
Definice termínu

Proces: Spojení několika sekvencí jednání nebo interakcí.

Nahodilost: Nepředpokládaný a neplánovaný jev, který způsobuje změnu podmínek.

Důležitou součástí každého výzkumu podle zakotvené teorie je začlenění procesu do analýzy. Procesem myslíme spojení několika sekvencí jednání nebo interakcí týkajících se zvládání jevu, ovládání jevu nebo reakce na jev. Spojování těchto sekvencí se děje tak, že si všimáme: (a) změn podmínek ovlivňujících jednání nebo interakci během času, (b) reakcí (ve formě jednání nebo interakce) na tyto změny (c) následky těchto reakcí a konečně (d) tím, že popíšeme, jak se tyto následky stávají součástí podmínek ovlivňujících následující sekvenci jednání nebo interakci. Ke změně může dojít v důsledku plánovaného jednání nebo interakce nebo v důsledku *nahodilosti*, nepředpokládané a neplánované události, která způsobí změnu podmínek.

„Proces“ je prchavý termín, který se nesnadno vysvětluje. Jako takový nemusí v údajích vůbec vystupovat. Ani jeho objevení nevyžaduje specifický soubor postupů jaké jsou popsány v kapitolách 5, 6, 7 a 8. Přesto je proces v údajích přítomen, je vždy součástí empirické reality. Přestože jej nemůžeme vidět, můžeme vědět, že tam je, a můžeme pocítovat jeho přítomnost ve změnách jednání nebo interakce.

Situace první

Máte volně odpoledne a rozhodnete se, že si přečtete odborné časopisy, které jste doposud přecít nestihli. Přijdete na článek, který upoutá vaši pozornost. Výzkumná zpráva se týká stylů řízení. Tvrdí se zde, že existují tři základní typy manažerů: zapojený manažer, oddělený manažer a ovládač. Detailně se zde popisují podmínky, ve kterých se vyskytuje ten který typ manažera, interakční strategie, které manažeri používají, a následky každého ze stylů řízení pro situaci na pracovišti. Článek dále pokračuje tvrzením, že styl řízení nejsou fixní a že lidé svůj styl často mění podle toho, co se jim v danou chvíli zdá nejvhodnější.

Analýza. Tento článek naznačuje proces. Říká, že manažeri mění své styly. Ale dále již nepokračuje a netřká nám, co se musí stát, aby se z ovládačského manažera stal zapojený manažer. Nebo co vede zapojeného manažera k tomu, aby změnil svůj styl na odděleného manažera? Nebo jak si může ovládačský manažer udržet svůj postoj za měnící se situace na pracovišti? A co udělá ovládačský manažer v případě, že narazí na někoho, kdo se nechce nechat ovládat, a on jej však potřebuje, protože je to jediný dostupný člověk, který má určité dovednosti, takže jej nelze propustit?

Situace druhá

Narazíte na další zprávu, která vás zaujme. Tato se jmenuje "Pohyb vzhůru po podnikovém žebříčku." Podrobně popisuje stádia, jimiž prochází manažer při přechodu z nižších sfér řízení organizace do vyšších, některé vlivy organizace a osobní vlivy, které tento postup podporují, strategie užívané k postupu a některé následky.

Analýza. Tento článek již vykazuje proti předchozímu jistě zlepšení v zapojení procesu co souhrnného obrazu. Ukazuje postup, pokrok a vysvětluje, co jej způsobuje. Ptáte se, co chybí? Není to úplně, protože se nezabývá odchylkami. Nesmyslně implikuje, že stádia se vyskytují s železnou pravidelností, že podmínky se nemění, čímž zmrazuje to, co mělo být procesem. Nebo předkládá model ideálního postupu, aniž by ukázal, jak se tento ideál mění podle kontextu. Mohli bychom se třeba v této situaci zeptat: Postupují všichni stejně rychle? Nejsou někteří pomalejší a jiní rychlejší? Proč? Dostane se každý, kdo začne pracovat v řídicí funkci v podniku, na vrchol? Pokud ne, proč? Kdy se jejich postup zastaví nebo dokonce obrátí a proč? Jaké kritické faktory jsou zde ve hře a kdy je třeba zabránit, omezit nebo zastavit jejich rozvoj? Jak změna v kontextu týkající se času a místa ovlivňuje rychlost a míru postupu?

Situace třetí

Nakonec se dostanete ke třetímu článku. Třetí se práce v organizacích a dělení práce, které je této práci vlastní. Protože vy sami se zabýváte prací, pokračujete ve čtení. Článek vysvětluje mnoho typů práce, které bylo třeba ve zkoumané organizaci vykonávat, podrobnosti o tom, kdo jakou práci vykonává, jakým způsobem a s jakými následky.

Analýza. Dostí statistický obraz práce v organizaci, že. Abychom jej oživil, museli bychom do něj vnést proces. Co bychom mohli chtít vědět? Je rozdělení práce pevně stanovené nebo přizpůsobivé? Překrývají se někdy povinnosti několika lidí? Existují podmínky, za kterých jedna osoba nebo skupina přebírá práci jiné? Co z toho vyplývá? Může například sestra pracující na první pomoci nebo na jednotce intenzivní péče vykonávat činnosti, které jsou obvykle v kompetenci lékařů, pokud se jedná o jednodušší případ? Může vrchní sestra nebo administrativní pracovníce během stávky převzít práci běžných sester?

Proces – je otázkou míry

Jak jste si již asi všimli, nevznámáme proces pouze jako lehkou zmínku o změně nebo pouhý popis stádií nebo fází. Proces zahrnuje pečlivě prozkoumání a začlenění změny v jednání nebo interakci do analýzy tak, jak k těmto změnám dochází v čase v reakci na změnu podmínek.

Do jaké míry je třeba se ve svém výzkumu procesem zabývat? To závisí na výzkumné situaci a také na tom, kolik máte času, energie a výzkumných zkušeností. Ve skutečnosti nikdy nemůžete zachytit veškeré změny a pohyby, k nimž dochází.

Bylo by to příliš zahlcovat. Na druhou stranu je třeba vysvětlit proces do té míry, aby si čtenář uvědomoval plynutí události během času.

Indukce a dedukce

Stejně jako u všech aspektů analýzy popisovaných v této knize jsou induktivní a deduktivní myšlení podstatnou částí analytického procesu. Stává se, že analytik ve svých údajích nenašle důkazy změny okamžitě. Bud tam jsou, ale ještě nebyly jako takové rozoznány, nebo údaje nedostačují pro práci s procesy. V této situaci se analytik může uchýlit k dedukci a vytvořit hypotézy o potenciálních situacích, v nichž může docházet ke změnám, a pak se vrátit k údajům a hledat důkazy potvrzující, vyvracející nebo upravující tuto hypotézu.

Vratme se k našemu příkladu s manažery. Badatel, který dělá takovýto výzkum, může k odhalení procesu v údajích vytvořit třeba následující hypotézu. Aby si ovládalíci manažer udržel nadvládu za měnících se pracovních podmínek, musí proměňovat nebo stupňovat své jednání nebo interakce, jinak by se jeho nadvláda mohla zhroutit. Badatel by potom udělal rozhovory a pozorování ovládalích manažerů v různých situacích a sledoval by, jak se mění nebo stupňuje jejich chování. Tuto hypotézu pak může přijmout, zavrhnout nebo pozměnit tak, aby odpovídala důkazům z terénu.

Je mnohem pravděpodobnější, že uslyšíte slova podobná těm v následující ukázkě, která řekl vedoucí montážní linky.

Když dělníci začnou blbnout, produktivita klesá a výrobky nejsou včas hotové, tak si koho nenechám odejít dřív z práce, ruším dovolené. Pokud někdo přijde pozdě, nemusím dupnout a zptísanit jim režim, dokud se nevzpamatují. Dělam třeba to, že mi chám ho to nadělat, a odkládám všechna povyšení a zvýšení platu. Když mi pak

dělníci dokážou, že umí tvrdě pracovat a dodržovat termíny, zase jim trochu povolí.

Analýza. Analytik vnímavý vůči procesům, který uvidí takovou pasáž, si ihned představí proces, změnu stylu řízení v reakci na změnu podmínek. Všimne si, že vedoucí považuje posun k více ovládalícním metodám za nutný, aby se dodržely plánované termíny. Pak může režim zase trochu povolit.

Fungování procesu

Protože tím, co proces rozbílá, je změna podmínek, je k porozumění fungování procesu odhaleního nutně vědět něco o změně samotné. Co je změna? Jakých forem nabývá? Jak a kde ji hledat?

Co je změna?

Změna se odráží v události, která ukazuje na nějaký rozdíl. Jaký? Pro nás, uživatele zakotvené teorie, je to změna podmínek v takové míře, že způsobí odpověď změnu strategie jednání nebo interakce, které jsou užívány k udržení, získání nebo dosažení nějakého výsledku ve vztahu ke zkoumanému jevu. Představa měnících se podmínek vnaší do analýzy čas a pohyb. To proto, že analytik místo toho, aby zmrzlí jednání nebo interakci v čase a prostoru, raději ukáže, jak se jednání nebo interakce mění, postupuje a reaguje na změny podmínek, které se během času nevyhnutelně vyskytnou. Čas, který uplyne mezi každou změnou podmínek a odpovědí změnou jednání nebo interakce, tvoří část sekvence nebo řady a může to být okamžik, týden nebo i déle. Časové intervaly mezi jednotlivými částmi sekvence nejsou tak důležité jako pojem plynutí nebo postupu těchto částí.

Tvar a forma změny

Změna, stejně jako kterýkoliv jiný jev, může nabývat různých forem. Může být plánovaná nebo neplánovaná, velká nebo malá, udát se rychle nebo pomalu. Změna má vlastnosti a tyto vlastnosti jí dávají formu, tvar a charakter. Některé její vlastnosti a dimenzionální rozsahy, v nichž se tyto vlastnosti mění, jsou popsány níže.

Tento seznam není vyčerpávající, a jakmile začnete o změnách přemýšlet, jistě budete schopni přidat k seznamu pár dalších vlastností.

Dimenzionální rozsah			
Vlastnost	rychlost	velká	→
	výskyt	plánovaný	→
charakter		uspořádaný	→
		nahodlý	→
		neprogresivní	→
směr	vpřed	vzad	→
	nahoru	dolů	→
rozsah	široký	malý	→
	velký	malý	→
rozsah účinku		malý	→
schopnost řízení	vyšoká	nizká	→

Jestliže tedy hledáte nebo jste si již všimli ve svých údajích změn, pak je možné analyzovat ve smyslu výše popsaných vlastností a dalších, které vás napadnou. Například, byl jejich vliv malý nebo velký, staly se rychle nebo pomalu, co způsobily?

Jak a kde hledat změny ukazující na proces?

Abychom pochopili jak a kde hledat změny, musíme se vrátit k paradigmatu popsanému v kapitole 7 a zjistit, na kterém místě paradigmatického řetězce se může vyskytnout změna podmínek a co se v jejím důsledku stane.

(1) Změna se může přihodit v *souboru podmínek*, které vedou ke zkoumanému jevu nebo jej způsobují. Když se tohle stane, může to spustit řetězovou reakci vedoucí ke změně kontextu, odpovídající změně jednání nebo interakci užítých ke zvládání, ovládání nebo manipulaci jevu v tomto změněném kontextu.

Jako příklad užijeme opět výzkum těchto žen s chronickým onemocněním, který jsme použili v kapitole 8. Pokud onemocnění (kauzální podmínka rizika) v průběhu těhotenství přestane být stabilní, pak se míra rizika, které žena vnímá jako spojené s těhotenstvím, změní, čímž přesune ženu z kontextu s nízkým rizikem do kontextu s rizikem vysokým. A podle toho se také změní její jednání nebo interakce.

(2) Změny mohou nastat také v *intervenujících podmínkách*, které ovlivňují jednání nebo interakci. Ty také mohou vyvolat potřebu změny nebo úpravy jednání tak, aby byla minimalizována přidružená rizika. Například, čím více důvěry měla těhotná žena ve schopnost lékaře omezit rizika, tím ochotněji mu předávala zodpovědnost za její zvládání, zvláště když její těhotenství a onemocnění nebylo pod kontrolou. Ovšem, když se tato důvěra vytrátila, v důsledku něčeho, co žena považovala za lékařský omyl představující nebezpečí pro ni a její dítě, pak si

Popis procesu

žena vzala, alespoň dočasně, část zodpovědnosti za zvládání, kterou světila lékařů zpět. (3) Také *následky* v sekvenční předcházejícího jednání nebo interakce mohou přidat nové podmínky nebo (b) změnit vztahy mezi již existujícími podmínkami. To znamená, že následek jedné sekvence jednání nebo interakce v řadě sekvencí se může stát podmínkou ovlivňující příbuzné jednání nebo interakci užité v následující sekvenční nebo v pozdějším čase. Z následujícího příkladu to je zřejmé. Řekněme, že zkoumaným jevem je „zvládání krizi.“ Když někdo úspěšně zvládne krizi, pak se dá předpokládat, že zkušenosti, které při tom nabyt, ovlivní jeho způsob zvládání krizi v budoucnosti.

Proces pojatý do stadií nebo fází

Abys ukázal změnu nebo pohyb v čase, může analytik pojmut udáje do kroků, fází nebo stadií. Pohyb může směřovat vpřed, vzad, vzhůru nebo dolů. Toto pojetí procesu je zvláště výhodné, když se zabýváme výzkumem oblastí jako: vývoj, socializace, transformace, sociální mobilita, migrace nebo historické události.

Jestliže analytik pojme proces tímto způsobem, bude muset vyměnovat podmínky a odpovídající jednání, které posunují proces vpřed, identifikovat body zvratu a ukázat, jaké následky má dosažení nebo naopak nedosažení tohoto bodu pro podmínky ovlivňující následující sekvenční jednání posouvající proces vpřed. K tomuto popisu by měl analytik ještě zohlednit odchylky v postupu těmito stadii nebo fázemi. To znamená vysvětlit proč některé lidi, osoby apod. zůstávají pozadu, některé postupují ze stadia na stadiu rychleji a jimi se dosáhnu jen do určitého stadia a pak stagnují, proč u některých lidí nebo skupin je tento proces spíše zpětný nebo k němu vůbec nedochází.

Upozornění. I když se ve jménu centrální kategorie vyskytuje podstatné jméno slovesné, které proces nebo pohyb implikuje (jako „zvládání průběhu choroby“

lení je stručné. Abyste tomu hlouběji porozuměli, doporučujeme vám prostudovat výzkumné monografie, na něž se v následujícím popisu odkazujeme.

Proces pojatý jako neprogresivní pohyb

Některé jevy nelze pojmut do uspořádaných postupných stádií a fází, přesto však je proces jejich podstatnou součástí. Příkladem je chronické onemocnění na jeho zvládání. Ačkoliv je možné rozdělit průběh chronického onemocnění na jednotlivá stadia, nemusí jimi pacient procházet postupně. Vždyť cílem zvládání chronického onemocnění je v podstatě udržet jej co nejstabilnější a zpomalit, zabránit nebo obrátit jeho nepříznivý průběh. Stabilizování chronického onemocnění za neustále se měnících životních podmínek vyžaduje neustálé přizpůsobování (Corbinová a Strauss, 1988). Toto neustálé přizpůsobování se (jednání) měnícím se životním podmínkám vnáší do zvládání proces.

Dalším příkladem konceptualizace procesu ne-vývojevným způsobem lze nalézt v knize *The Social Organization of Medical Work* (Strauss a kol., 1985). Centrální kategorií jsou „Typy práce“ a výzkum se týká toho, jak jsou různé typy práce zorganizovány a rozděleny v nemocnicích. Autoři ukazují, že tato práce probíhá většinou ve velmi rozmanitých a měnících podmínkách. I zabývané rutinní činnosti – „standardní postupy“ – jsou denně, nebo dokonce i po hodinách, ovlivňovány nepředvídatelnými událostmi. Takže plynutí a pravdivost práce v nemocnicích nelze přesně popsat ani analyzovat bez procesu.

Souhrn

Proces je spojením sekvencí jednání nebo interakce v průběhu času. Začlenění procesu do analýzy je základním rysem analýzy podle zakotvené teorie. Aby bádatel mohl do analýzy vnést proces, musí v údajích pečlivě hledat změny podmínek a vysledovat k jakému odpovídajícímu jednání nebo interakci vedou. Jakmile je identifikuje, jsou dva způsoby, jak ve výzkumu podle zakotvené teorie proces pojmut. Jedním je pohlízet na proces jako na stadia nebo fáze nějakého průběhu spolu s vysvětlením, co tento průběh pohání, zastavuje nebo obrátí. Druhým způsobem konceptualizace procesu je pohlízet na něj jako na neprogresivní pohyb, tj. jednání nebo interakci které je přizpůsobivé, plynulé, reagující a měnící se podle měnících se podmínek.

Matice podmiňujících vlivů

Definice termínů

Transakční systém: Systém analýzy, který zkoumá jednání nebo interakci ve vztahu k jejích podmiňujícím vlivům a následkům.

Interakce: Lidé, kteří něco dělají spolu nebo se vzájemným ohledem na sebe – a jednání, mluvení a myšlenkové procesy, které to doprovází.

Matice podmiňujících vlivů: Analytická pomůcka, schéma sloužící k posuzování velkého rozsahu podmiňujících vlivů (podmínek) a následků vztahujících se ke zkoumanému jevu. Tato matice umožňuje bádatelům jak rozpoznat, tak spojovat jednotlivé úrovně podmínek a následků.

Podmiňující trajektorie: Vysledování události, případu nebo výskytu od jednání nebo interakce přes všechny úrovně podmínek a následků, a naopak za účelem jejich přímého spojení s jevem.

Téma této kapitoly je složité, znáte-li však techniky popsané v předchozích kapitolách, měli byste být schopni náš výklad sledovat. Cílem je poskytnout vám rámec shrnující a integrující vše, co jsme zde doposud vložili, a zároveň vysvětlující, jak do analýzy pevně vtělit různé druhy podmiňujících vlivů (kauzální, kontextuální, intervenující) a následky, jimiž jsme se poprvé zabývali v kapitole 7. Děla se to jejich členěním přímým spojením s jednáním nebo interakcí. V podstatě jsme o tomto mluvili celou dobu a zvláště v kapitolách 7, 8 a 9. Ale zde tato spojení budou explicitní a budou svazovat naši metodu analýzy dohromady tak, aby se vytvořil vysvětlující rámec.

Po přectení této kapitoly se můžete rozhodnout, že ještě nejste připraveni zcela zvládnout zde popsané jmené techniky. Pokud je tohle váš první nebo i druhý výzkum podle zakotvené teorie, možná ještě nejste pro integraci dostatečně připraveni. Ovšem až si tuto metodu postupně osvojíte prací s údaji, zjistíte, že všechny části analýzy do sebe zapadají.

Právě integrující podrobnost, postupy a operační logika, s jejíž pomocí se tohoto dosahujete, jsou punce výzkumu podle zakotvené teorie, který ji odlišuje od volnější integrovaných a méně propracovaných kvalitaivních metod. Takže vás vybízíme k zaměření se (samozřejmě, pokud jste připraveni) na nejvyšší úroveň analýzy, kterou tato metoda umožňuje. Ujistíme vás, že plody vaší analýzy pak budou stát za všemno to úsilí.

Zakotvená teorie jako transakční systém

O zakotvené teorii často přemýšlíme jako o transakčním systému, metodě analýzy, která umožňuje prozkoumat interaktivní podstatu události. Všechny prvky paradigmatu, jednání a interakce jsou srdecem zakotvené teorie. Každý je vyjádřen pomocí cílených a vzájemně vztažených sekvencí jednání/interakce. A to bez ohledu na to, jestli se jedná o pojem tak abstraktní jako je „profesní domnane“, nebo tak konkrétní jako „zvládání nemoci.“ Všechny jevy a s nimi spojené jednání nebo interakce jsou zakotveny v souborech podmínek. Jednání nebo interakce také vedou ke specifickým následkům. A tyto se zase mohou stát součástí relevantních podmínek, které způsobují následující sekvenci jednání nebo interakci.

Vlastnosti transakčního systému

Transakční systém má určité vlastnosti:

(1) Tvoří jej interaktivní a vzájemně propojené úrovně podmínek. Tyto úrovně se pohybují od nejširších neboli nejobecnějších znaků světa jako celku až po ty specifickéjší, bližší zkoumanému jevu.

(2) Podmínky na jakékoli úrovni nalezající jevu mohou být (a) příčiny vedoucí k tomuto jevu, (b) kontext, v němž se jednání nebo interakce odehrává nebo (c) intervenující podmínky stojící mezi kontextem a jednáním nebo interakcí, které jednání nebo interakci usnadňují, nebo naopak znesnadňují. (Tím jsme se podrobněji zabývali v kapitole 7.)

(3) Ustředním pojmem a součástí rozsahu podmínek transakčního systému je jednání nebo interakce.

(4) Jednání nebo interakce se uskutečňuje ve spojených sekvencích, a je tedy ve své podstatě procesuální.

(5) Z jednání nebo interakce plynou určité následky. Ty mohou později významně ovlivnit podmínky na jiných úrovních. Proto se následky mohou v některých případech stát významnými podmínkami ovlivňujícími následující sekvenci jednání nebo interakce.

(6) Do podmínek je zabudována časovost. Jestliže analyticky pozastavíme jednání nebo interakci, abychom je mohli prozkoumat, vidíme je pouze průřezově. Vidíme je umělé, obrázně řečeno jako plátky času, spíše než v průběhu času s jejich odpovídající minulostí, přítomností a budoucností. Tohle jsme zkoumali v kapitole 9, když jsme se zabývali procesem a jeho významem pro analýzu.

(7) Podmínky usnadňují popř. brání jednání nebo interakci. Nahodilostí mění tyto podmínky představují problematické a nepředpokládané situace, které je třeba zvládnout.

(8) Transakční systém, o kterém zde mluvíme, nazýváme Matice podmíňujících vlivů. Termín matice označuje komplexní vztahovou síť vzájemně propojených podmíňujících vlivů, jednání nebo interakci a následků, která je zkoumanému jevu vlastní.

Důvody užít této matice

Jesté než začneme podrobně popisovat tento analytický nástroj, zde je seznam toho, co umí:

- (1) Zvyšuje teoretickou citlivost vůči souboru podmínek, které se týkají zkoumané interakce.
- (2) Zvyšuje teoretickou citlivost vůči souboru potenciaálních následků jednání nebo interakce.
- (3) Pomáhá vám systematicky uvádět podmínky, jednání nebo interakce a následky do vztahu k jevu.

Maticе podmíňujících vlivů

Matici podmíňujících vlivů si lze představit jako soustředné prstence (úrovně), z nichž každý odpovídá jiným stránkám světa kolem nás. Ve vnějších prstencích jsou podmíňující vlivy, které jsou jednání nebo interakci *ne vzdálenější*, zatímco vnitřní kruhy představují podmíňující vlivy, které se sekvence jednání nebo interakce dotýkají *nejblíže*.

Podmínky na všech úrovních mají význam pro jakýkoliv výzkum. I když zkoumáme jev, který je umístěn blízko středu matice – na úrovni jednání nebo interakce – vzdálenější úrovně podmínek jsou stále relevantní. Například účastníci jakékoliv interakce do ní vnášejí postoje a hodnoty svých národních a regionálních kultur a své vlastní zkušenosti.

Kvůli maximální zobecnitelnosti matice jako analytického nástroje je každá úroveň prezentována ve své nejabstraktnější formě. Badatel musí na každé úrovni doplnit specifické podmíňující vlivy patřící do zkoumané oblasti. Položky, které je třeba zahrnout, tedy závisí na typu a rozsahu zkoumaného jevu. Podmínky mohou být blíže určeny samotným výzkumem. Také mohou vyplynout z literatury nebo ze zkušenosti. V takovém případě je však nutné považovat je za provizorní až do té doby, než údaje potvrdí jejich vztah ke zkoumanému jevu.

Jak bylo řečeno, každá podmínka v matici má vlastnosti času (časovost) a umístění (umístění v matici). Jakýkoliv jev lze zkoumat na kterékoli úrovni matice. Lze například studovat hladomory ve světě nebo nedostatek potravin v určitém společenství, rozhodování na úrovni organizací, jednání mezi státy, chronická onemocnění jedinců, AIDS jako národní problém, profesionální sester (jako skupiny) a vztahy mezi okruhy témat diskuzí v určitém společenství. Je důležité si zapamatovat následující: Bez ohledu na úroveň, na které se jev nachází, bude tento jev v podmínkovém vztahu k nižším i vyšším úrovním stejně jako k úrovni, na níž se sám nachází.

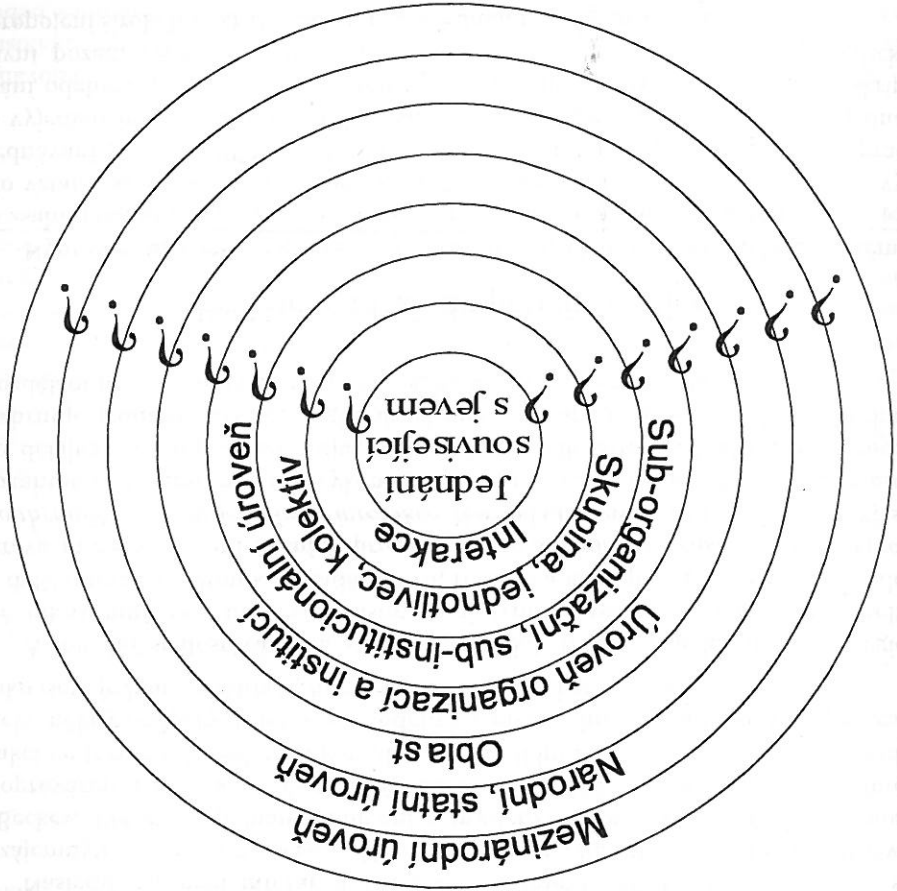
Obecné znaky úrovní matice

O nejvyšší úrovni můžeme přemýšlet jako o *mezinárodní úrovni*. Zahrnuje termíny jako: mezinárodní politika, vládní opatření, kultura, hodnoty, filozofie, ekonomie, mezinárodní problémy a otázky jako je životní prostředí.

Druhou úroveň označujeme jako *národní úroveň*. Jejími znaky jsou: národní politika, vládní opatření, kultura, hodnoty, ekonomie, problémy a otázky.

Dále následuje oblastní úroveň, která obsahuje všechny výše vyjmenované položky, ovšem ve smyslu v jakém jsou vlastní oblastí. Každá oblast má své vlastní demografické znaky, které ji dodávají jedinečnost.

Směrem ke středu nacházíme další úrovně – úrovně organizací a institucí. Každá má svou vlastní strukturu, pravidla, problémy, historii.

Obrázek 10.1. Maticе podmíňujících vlivů

Strukturální kontext se týká podniků, za nichž se vyjednávání v nejširším slova smyslu odehrává. Tyto podniky představují vnější prstence matice. V každém zkoumaném případě vyjednávání se tyto podniky budou lišit. Když budeme zkoumat tajná vyjednávání, kterých se účastní zkorumpovaní soudci, budou sem patřit podniky jako americký soudní systém a americký trh. Oproti tomu při výzkumu vyjednávání mezi organizacemi budeme tyto podniky hledat v oblasti narození a meziměstské konkurence, vládních opatření apod. (viz. také Strauss, 1982, str. 350-367).

Kontext vyjednávání představuje vnitřní úroveň matice. Tyto podnikniující vlivy naleží přímo jevu spojenému s úrovní jednání nebo interakce. Patří mezi ně:

- (1) Počet účastníků vyjednávání a jejich zkušenosti s vyjednáváním.
- (2) Charakter vyjednávání samotného, např. zda je jednorázové nebo se odehrává pravidelně, celé najednou nebo je rozděleno do několika fází.
- (3) Rozdělení moci, které dává jednatelivě strany na jevo.
- (4) Co má která strana v sázce.
- (5) Počet a složitost projednávaných otázek.
- (6) Jasnost a vymezení projednávaných otázek.
- (7) Alternativní možnosti tak, jak je vnímají účastníci vyjednávání.

Spojením těchto dvou kontextů (strukturálního a kontextu vyjednávání) může analytik mnohem komplexněji vysvětlit, proč která vyjednávání nabýváji form, jakých nabývají. Může určit podstatu jakýchkoliv vyjednávaných a konkrétní podmínky, které je způsobují, včetně toho, jak výsledky předchozích vyjednávaní ovlivňují ta přitomná a jak výsledky přitomných jednání ovlivní ta v budoucnosti tím, že zpětně působí na úroveň podmínek a mění je. Takovými zpracovaným podnikem a následků integruje Strauss kauzální, kontextuální a intervenující podmínky, o nichž jsme dříve mluvili, mnohem důmyslněji. Všechny již tam byly, ale nebyly explicitně vymezeny.

Sledování podnikniujících trajektorií

Matice podnikniujících vlivů je operačně nalizována prostřednictvím sledování *podnikniujících trajektorií*. Sledování trajektorií zahrnuje vystopování události nebo případu z úrovně jednání nebo interakce skrz různé úrovně podmínek nebo naopak s cílem zjistit, jaký je mezi nimi vztah. Účelem tohoto je bezprostředně propojit podnikniující vlivy a jejich následky s jedním a interakci.

Další prstенец představuje sub-organizační, sub-institucionální úroveň. Ta obsahuje příznačné rysy části města, oddělení nemocnice nebo pod-oblasti uvnitř nějaké větší oblasti, kde se odehrává výzkum.

Potom se dostáváme na úroveň kolektivů, skupin a jednotlivců. Tato úroveň zahrnuje životopisy, filozofie, znalosti a zkušenosti osob, rodin i různých skupin (zájmové, profesní, vědecké).

Následuje úroveň interakce. Interakci rozumíme lidi, kteří spolu – nebo se vzájemným ohledem na sebe – dělají něco, co se vztahuje ke zkoumanému jevu (Becker, 1986) – a jednání, mluvení a myšlenkové procesy, které tuto činnost doprovázejí. I věci, které člověk dělá sám (jako zvládání nemoci), vyžadují interakci ve formě sebereflexe a kontakt s jinými lidmi, za účelem získání léků, rady nebo někdy podpory. Interakce se odehrává prostřednictvím interakčních procesů jako jsou: jednání, ovládání, učení, diskutování, debatování a sebereflexivování.

A konečně se dostáváme do sítě matice, kde nalézáme jednání: jak strategické, tak rutinní. Tato úroveň představuje aktivní, expresivní, konající formu „self“ a další interakci užitou ke zvládání jevu, reakci na jev a podobně. Jednání se odehrává prostřednictvím akčních procesů. *Ty se spojují s interakčními procesy do souhrnného obrazu jednání a interakce.* Například termín „dělba práce“, který se vztahuje k akčnímu procesu vykonávání jevu práce, zahrnuje více než různé osobní směřující ke společnému cíli (Strauss, 1985). Tento proces zahrnuje jednání, diskuzi, legitimizaci omezení, apod., které se dějí za účelem rozdělení práce, udržení této dělby a splnění s tím spojených úkolů.

Praktické příklady použití matice

Nyní vám ukážeme, jak matice podnikniujících vlivů otevírá analýzu velkého rozsahu podmínek týkajících se daného jevu a jak tato matice umožňuje uvést jev do vztahu ke konkrétním podmínkám. Následující příklad pochází z knihy o vyjednávání (Strauss, 1978). V této knize autor říká (strany 77-103), že většina prací o vyjednávání nepopisuje detailně strukturální podmínky, za kterých se vyjednávání odehrává, a zabývá-li se těmito podmínkami, pak tyto pouze deskriptivně pozadí celého obrazu. To, co tedy v těchto pracích chybí, je specifické propojení širokého okruhu podmínek s jedním nebo interakci.

K vyřešení tohoto problému navrhuje Strauss použití „paradigmaticu vyjednávání“, které poskytuje způsob, jak všechny různé úrovně podmínek bezprostředně uvést do vztahu k vyjednávání (interakci). Strauss zde dělí podmínky na dva základní typy podnikniujících kontextů: strukturální kontext a kontext vyjednávání.

Proč je sledování podmíňujících trajektorií důležité

Zpráva o výzkumu často začíná i končí deskriptivními seznamy podmínek, které se týkají zkoumaného jevu. To znamená, že autor určí umístění jevu v souboru historických okolností a událostí, jaké podmínky se obecně jevu týkají. Tento popis vytváří základ, na němž stavíme své porozumění kontextu, do kterého je daný jev zasazen, nebo tomu, proč se jev vyskytuje. Přes- to je nám často předkládan pouze tento velmi obecný obraz, protože se nikdo nepokusil propojit konkrétní podmínky se zkoumaným jevem prostřednictvím jejich vlivu na jednání nebo interakci, nikdo se nepokusil systematicky zpětně propojit následky s následujícími sekvencí jednání nebo interakce.

Cílem metody zakotvené teorie je vytvořit teorii, nikoliv pouze popsat jev. To znamená, že pojmy musí být systematicky uvedeny do vzájemných vztahů. *Ne- stací* pouze konstatovat existenci určitých podmínek a žádat po čtenáři, aby sám přišel na to, v jakém vztahu k popisovanému jevu asi jsou. Například není neob- vyklé narazit na něco, jako je tohle: „Technika odosobnila zdravotní péči.“ Pokud však nemůžeme ukázat konkrétně jak, kdy, kde a s jakými následky technika (a jaká technika) odosobnila zdravotní péči a jaké strategie byly použity k boji s odosobněním, je tento výrok tak vágní, že téměř pozbývá smyslu. Každý ví, že technika někdy způsobuje odosobnění, ale co znamená odosobnění právě pro oblast, kterou zkoumáte vy? V analytické terminologii řečeno: Aby podmínky nabýly významu v kontextu daného výzkumu, je třeba je specifikovat, a to tak, že je určíme jako kauzální, kontextuální nebo intervenující. Výsledná forma, v níž jsou všechny vzájemně propojeny do teorie, závisí na badateli. Na příkladu s vy- jednávaním jsme vám ukázali pouze jeden ze způsobů, jak to lze udelat.

Sledování podmíňujících trajektorií pomáhá výzkum lépe vymezit. Je snadné odbočit a sledovat podmínky, které ve skutečnosti nejsou příliš relevantní pro daný výzkum. Systematickým sledováním trajektorie od jednání nebo interakce skrz jednotlivé úrovně podmínek a naopak se snižuje pravděpodobnost toho, že se budete zabývat nepodstatnostmi. Měli byste se zabývat pouze tím, co je podstat- né, co jev přímo ovlivňuje prostřednictvím jednání nebo interakce.

Při analyzování údajů musíte buď vidět účinek podmínek na jev prostřednic- tvím jednání nebo interakce a jejich následků, nebo musíte tento účinek odvodit z literatury nebo vlastní zkušenosti, pak ale musíte nalézt důkazy těchto účinků. Cokoliv se v údajích neukáže jako významné, nesmí být použito, dokud to není prokázáno nebo vyvráceno. Aby byla podmínka nebo následek relevantní, je třeba jí dát význam v kontextu daného výzkumu. To znamená, že se musí podle údajů ověřit, jestli má na zkoumaný jev **přímý** nebo **nepřímý** vliv.

Chirurgické vyústění tlustého střeva navenek (pozn. př.).

Jak se trajektorie sleduje

Sledování podmíňujících trajektorií začíná událostí, případem nebo situací. Nej- prve se pokusíte určit, proč k ní došlo, jaké podmínky účinkovaly, jak se tyto podmínky projevovaly a s jakými následky. Na tyto otázky odpovíte systemati- ckým sledováním účinků podmínek napříč matič. Jakými úrovněmi jste prošli?

S jakými účinky?

Popsaný postup můžeme demonstrovat na příkladu. Jednou při pozorování vchní sestry při práci na oddělení zaznamenal badatel následující situaci. Na oddělení přišla na vizitu lékařka a chtěla zkontrolovat kolostomii jednoho pacien- ta. Požádala tedy sestru, která ji při vizitách doprovázela, o pár sterilních rukavic velikosti šest, což je poměrně malá velikost. Sestra prohlédla sklad na oddělení, ale nejméně rukavice, jaké našla, byly velikosti sedm. Nabídlá tedy lékařce tyto rukavice, ale ta je odmítla. To znamenalo pro sestru problém. Nevěděla, co má dělat, a tak se obrátila na vchní sestru. Ta lékařce vysvětlila, že na oddělení menší rukavice nejsou, a doporučila ji, aby použila ty větší. To lékařka opět odmít- la. Nyní bylo získání rukavic číslu šest problémem i pro vchní sestru. Nejdřív zavolala na centrální sklad, ale tam jí řekli, že rukavice této velikosti je zrovna nedostatek, kvůli velké poptávce po rukavicích způsobené epidemií AIDS. Proto bylo sledování stavu rukavic světeno určitě osobě, která však v tomto okamžiku byla na nějaké schůzi. Vchní sestra by tedy na rukavice musela počkat, až schůze skončí. Mezitím už začala být lékařka velmi netrpělivá. Proto začala vchní sestra obvolávat ostatní oddělení a nakonec našla jeden pár na pooperačním. Šla a při- nesla je. Lékařka mohla konečně pokračovat se svým výkonem. To vše stálo vchní sestru asi 30 minut jejího drahocenného času.

Analýzou této události badatel zjistí, že práce je přerušena, protože něco chybí (pomůcka). Aby mohla práce pokračovat, musí vchní sestra sehnat pomůcku: pár rukavic. Badatel se musí ptát, proč je obstarání těchto konkrétních rukavic tak problematické. Vždyť rukavice nejsou kontrolovanou látkou, jako léky, aby bylo nutní je někde zamykat. Co se děje, že v této nemocnici a v tomto čase pod zá- kem jsou? Hledáním odpovědi na tuto otázku vysledoval badatel následující podmínkující trajektorii začínající přerušením činnosti. (Zkoumaným jevem byl „chod práce“ týkající se péče o pacienta na úrovni organizace.)

(a) Začínáme činností (jednáním), která byla přerušena kvůli chybějícímu po- třebnému předmetu. (b) Pak postupíme na interakční úroveň matice podmíňu- jících vlivů. Vchní sestra se neúspěšně pokusila přemluvit lékařku, aby použila

větší rukavice. Lékařka byla v tomto bodě neoblomná. Vrchní sestra se tedy spojila s centrálním skladem a zde se opět pokoušela přesvědčovat, opět neúspěšně. Nakonec se jí podařilo přesvědčit jedno z ostatních oddělení, aby jí rukavice půjčilo. (c) Nyní se přesuneme na individuální úroveň matice. Jiný lékař by se mohl spokojit s většími rukavicemi, ale tato to odmítla. Měla velmi malé ruce, takže její fyzická stránka v také hrají roli v jejím odmítnutí. (d) Dále se ocitáme na suborganizační úrovni oddělení nemocnice, kde je práce vykonávána. Na tomto oddělení byl nedostatek rukavic. Bylo tam jen několik velikostí. Proč? Protože se hodně používaly. Proč? Kvůli nově zavedeným celostátně platným předpisům o ochraně před infekcemi. Národní centrum přenosných nemocí (National Center of Communicable Diseases) požádalo zdravotníky, aby chránili sebe i ostatní používáním gumových rukavic, kdykoliv by při práci s pacientem mohli přijít do kontaktu s jejich tělesnými tekutinami (protože by mohli mít AIDS nebo jinou přenosnou chorobu).

(e) Pokračujeme na úrovni organizace. Zjistíme, že rukavice je nedostatek v celé nemocnici. Aby byl pro každé oddělení zajištěn počet rukavic, který odpovídá charakteru prací, které tam provádějí (chirurgie, pooperační, atd.), jsou rukavice zaměňovány ve skladu a jsou vydávány pouze podle skutečných potřeb. (f) Nyní přejdeme na oblastní úroveň a zjišťujeme, že i zde je k dispozici pouze omezené množství sterilních rukavic, jelikož v této oblasti je mnoho nemocnic a ošetřoven, které podléhají celostátně platným předpisům. To nás přivádí k výrobě, distribuci a zásobování oblastí sterilními rukavicemi. Regionální distributoři rukavic zjevně nebyli připraveni na zvýšenou poptávku. (g) Nyní se dostáváme na státní úroveň, odkud nové předpisy pocházejí, a ptáme se „proč“? Zde můžeme situaci vystopovat až k současnému vnímání epidemie AIDS. Nyní tedy můžeme ukázat vztah mezi AIDS a prací na nemocničním oddělení tak, že budeme postupovat vzhůru napříč jednotlivými úrovněmi podmiček. Každá úroveň je našemu problému vzdálenější, přesto však na něj má širším smyslu vliv.

Výsledování podmiček v tomto příkladu: Vidíme, že práce jak sestry, tak lékaři byla přerušena kvůli chybějícímu předmětu. Lékařka si nešla stěžovat na vedení nemocnice, že ztratila část své pracovní doby, ačkoli mohla. Přestože badatel se touto věcí dále nezabýval, dá se usuzovat, že zvýšená poptávka po rukavicích, způsobená celostátně platnými předpisy, způsobila zvýšený tlak na výrobce na úrovni oblasti a státní a zvýšení jejich produkce a distribuce, protože o několik měsíců později již bylo v nemocnici rukavic dostatek.

Výsledování podmiček vlivu tímto způsobem se poněkud liší od prostého konstatování, že „AIDS má vliv na práci v nemocnicích“, které ponechává na čtenáři, aby přišel na to, jakým způsobem k tomuto vlivu dochází. Protože my

zkoumáme, jak vrchní sestra udržuje plynulý chod práce, chceme ukázat, jak dostupné zdroje (ve formě zásob) významně ovlivňují jejich schopnost udržovat plynulý chod práce. V tomto případě byl dočasný nedostatek rukavic v důsledku zvýšené poptávky způsobené celostátně platnými předpisy, které byly reakcí na vnímání epidemie AIDS.

Tento příklad se týká bezvýznamné zaležitosti, jejíž podmiňující trajektorii nebylo obtížné vysledovat. Badatel samozřejmě nemusí vysledovat tímto způsobem všechny události, které si zaznamenal během výzkumného projektu. Vybrá si pouze ty, které se zdají být významné pro ústřední zkoumaný jev. Takže ve výzkumu chodu práce zaměřeném na organizaci úroveň může badatel sledovat pouze podmičky a následky opakujících se problémů, které zpomalují nebo přerušují plynulý chod práce, nebo naopak ty, které zajišťují plynulost tohoto chodu.

Zkoumání jevů na různých úrovních matice

V následující části se stručně a globálně zmíníme o tom, jak zkoumat jev zasažený v různých úrovních matice. Hlavní body, které je třeba si pamatovat jsou:

- (1) Je možné použít všechny úrovně, do analýzy je však možné je vnést pouze tak, že ukážeme, že jsou pro zkoumaný jev důležité. Toho lze dosáhnout výsledováním podmiňujících trajektorií. Podmičky a následky pak budou včleněny do analýzy prostřednictvím paradigmatu popsaného v kapitole 7.
- (2) Do analýzy je třeba vnést proces ve formě změny jednání, která nastala jako reakce na změnu podmiček.
- (3) Časovost ve formě minulosti, přítomnosti a budoucnosti je sama o sobě podmičkou na každé úrovni matice. Každá interakce, organizace, národ nebo jámová skupina má svou historii. Tato historie ovlivňuje současně jednání nebo interakci, zatímco minulost a přítomnost se dohromady stávají částí budoucnosti.
- (4) Existují ještě speciální charakteristiky, které je třeba si zapamatovat. Ty jsou vloženy níže.

Interakce

Při studiu interakce nám jde o zachycení neustále se vyvíjející podstaty události a toho, co interakci udržuje v chodu a co ji rozvrací. Prvním krokem je zjistit umístění interakce v okamžitém souboru podmiček, které na ni působí, a to položením otázek: Čeho všeho se týká? Jaký má smysl? Jakou má formu – tj. co lidé říkají, dělají, myslí? Jaké podmičky ji mění, brzdi nebo ukončují? Co se během

interakce příhodilo? Jsou účastníci interakce správně nastaveni – tj. jsou vnímají vůči ostatním, zapadají do sebe jejich činy a slova nebo je mezi nimi rozpor? Jaké jsou výsledky každé sekvence a jak ovlivňují výsledky jedné sekvence sekvenci následující?

Potom byste měli do analýzy interakce zapojit širší okruh podmínek. Je důležité si zapamatovat, že během interakční sekvence jsou reakce jejich účastníků ovlivněny nejen tím, co se během interakce přihodí, ale také širším okruhem podmíňujících vlivů, které současnou situaci ovlivňují. Nestačí jednoduché říci, že širší okruh podmínek (jako společenský status, pohlaví nebo víra a hodnoty) podstatně ovlivňuje interakci. Musíte konkrétně ukázat, jak tyto podmínky ovlivňují reakce a jednání během současně interakce. V podstatě se snažte umístit užší kontext interakce do širšího strukturálního kontextu a oba kontexty propojit.

Organizace

Při výzkumu jevu spojeného s úrovní organizací bude jakýkoliv jev ležet ve středních úrovních matice a podmínky její budou ovlivňovat jak shora, tak zdola. I při studiu tak abstraktních věcí, jako je tok informací nebo rozhodování v organizaci, je třeba nalézt je nejdříve v jednání nebo interakci. To proto, že jednání nebo interakce představuje expresivní formu informací, rozhodnutí. Například, kdybychom zkoumali rozhodování, chtěli bychom vědět, jaká rozhodnutí byla učiněna, kým, v reakci na jaká jednání nebo interakce, a s jakými potenciálními a skutečnými následky. Chtěli bychom vědět něco o minulých rozhodnutích organizace ve smyslu kdo, kdy a s jakými výsledky. Nesmíme pak také zapomenout na jednotlivce v organizaci, kteří tato rozhodnutí dělají a jejichž kariéry jsou často v sázce. Chtěli bychom zjistit, jaký vliv mají na rozhodování ještě širší podmínky, jako ekonomické a politické vlivy, vládní nařízení a podobně. Pokud nebudou vzaty v úvahu žádné z těchto podmínek na každé úrovni matice, není možné získat správný obraz rozhodování na úrovni organizace.

Biografické a historické procesy

Matice podmíňujících vlivů platí pro biografie jedinců, stejně jako pro historie národů nebo organizací. Opět nám jde o zakotvení biografických a historických procesů v jednání nebo interakci, ať již minulé či přítomné. Potom jen ukážeme, jak podmínky, které byly v daném čase aktuální, ovlivňovaly toto jednání nebo interakci spolu s kritickými situacemi, které facilitovaly nebo naopak brzdily jeho postup nebo změnu v čase.

Teorie vycházející z empirického základu (substantivní) versus formální teorie

Úrovně a typy teorie jsou někdy zaměňovány. Proto bychom zde rádi tyto rozdíly vysvětlili. Teorii o daném jevu (například teorii o organizacím nebo biografickém jevu) můžeme mít umístěnou na jakémkoliv úrovni matice. Ovšem úroveň nebo umístění v matici není to, co by určovalo, do jaké míry je teorie abstraktní (obecná). Teorie ležící na některé z vnějších úrovní matice stále mohou vycházet z empirického základu (tj. substantivní teorie). Pokud se třeba zabýváte o „status“, mohli byste zkoumat status členů výkonného vedení organizace. V tomto případě bude jev ležet na organizačním úrovni matice. Ačkoli v jev uprostřed mezi širšími úrovněmi, přesto to stále bude výzkum pouze jedné úrovně situace: členové výkonného vedení organizace. Všimněte si, že jakákoliv substantivní teorie se vyvíjí z výzkumu jevu v jednom konkrétním situacním kontextu.

Formální teorie na druhé straně vycházejí ze zkoumání jevu v mnoha různých typech situací. Při tvorbě formální teorie byste například mohli zkoumat status v několika typech situací, řekněme: status politiků na úrovni státu, status prominentů v daném městě a status různých profesních okruhů v rámci akademických institucí. Všimněte si, že i kdybyste zvolili velmi široký vzorek pro svůj výzkum – řekněme, status členů výkonného vedení náhodně vybraných organizací z různých oblastí státu – měli byste stále substantivní teorii. Ovšem mohli byste mnohem bezpečněji zobecňovat své výsledky na status členů výkonného vedení organizací v celém státě, než kdybyste zkoumali vedení pouze v jedné organizaci v jedné oblasti státu.

Badatelé se někdy mylně domnívají, že mohou přeskóčit ze substantivní teorie na formální, protože zobecnili jev zkoumaný v jedné situaci na různé typy situací. Byť by badatel navrhoval širší platnost své substantivní teorie sebecopaturněji, nemá žádnou jistotu, dokud nepřezkoumá i situace, na které chce zobecňovat. A to je právě způsob, jak rozvinout substantivní teorii do teorie formální (Glaser, 1978, str. 142-157; Glaser, Strauss, 1967; Strauss, 1987, str. 240-248). Stručně řečeno, rozdíl mezi substantivní a formální teorií netvoří úroveň podmínek, ale rozmanitost zkoumaných situací.

Souhrn

Matice podmiňujících vlivů popsaná v této kapitole je mocný analytický nástroj určený pro zachycení mnoha podmínek a následků, které se vážou k danému jevu. Vysledováním podmiňujících trajektorií a trajektorií následků napříč různými úrovněmi matice lze určit, které úrovně jsou významné, a pak je uvést do vztahu k jevu prostřednictvím jejich vlivu na jednání nebo interakci.

Pořizování vzorků vycházející z budované teorie

11

Definice termínů

Porizování vzorků vycházející z budované teorie: je pořizování vzorků vycházející z pojmů, u nichž byl prokázán teoretický význam pro vyvíjenou teorii.

Prokázany teoretický význam: znamená, že pojmy jsou považovány za významné, protože se opakovaně vyskytují anebo zjevně chybějí při postupném porovnávání všech případů a jsou natolik důležité, že jim byl přiznán status kategorií.

Ověřené pořizování vzorků: je spojeno s otevřeným kódováním. Při pořizování vzorků je vodítkem otevřenost (oproti specifitě). Ověřené pořizování vzorků je možné provádět účelově nebo systematicky nebo k němu může dojít náhodou. Zahnuje také pohotové pořizování vzorků v terénu.

Vztahové a variační pořizování vzorků: je spojeno s axiálním kódováním. Jeho cílem je maximálně podpořit hledání rozdílů na úrovni dimenzí. Je možné jej provádět úmyslně nebo systematicky.

Rozlišující pořizování vzorků: je spojeno se selektivním kódováním. Jeho cílem je maximálně podpořit ověřování kostry příběhu a vztahů mezi kategoriemi a doplnění nedostatečně rozvinutých kategorií.

V této kapitole se budeme zabývat významem *porizování vzorků vycházejícího z budované teorie* (teoretické porizování vzorků), která často mate ty, kteří dělají výzkumy podle zakotvené teorie nebo o těchto výkumech čtou. Mezi otázky, kterými se zde budeme zabývat, patří: Co je porizování vzorků vycházející z budované teorie? Proč porizovat výběry podle teorie místo použití jiného způsobu porizování vzorků? Jak postupovat? Jak zajistit, aby bylo porizování vzorků systematické a konzistentní, aniž by bylo rigidní? Jaké množství vzorků je třeba porizovat? Kdy? Jak poznat, že už to stačí? Jak se liší porizování vzorků vycházející z budované teorie od tradičních způsobů porizování výběrů?

Přehled

Vzpomeňte si, že pojmy jsou ve výzkumu podle zakotvené teorie základem analýzy. Všechny postupy zakotvené teorie směřují k identifikaci a rozvinutí pojmů a jejich uvedení do vzájemných vztahů. Porizování vzorků vycházející z budované teorie pak znamená, že vzorky jsou porizovány na základě pojmů, u nichž byl prokazán teoretický význam pro vyvíjenou teorii. Termín *prokazovaný teoretický význam*, znamená, že pojmy jsou považovány za významné, protože se (1) opakovaně vyskytují anebo zjevně chybějí při postupném porovnávání všech případů a (2) během kódování jim byl přiznan status kategorií. (Výklad o kategoriích, viz. kapitola 1.) Cílem porizování vzorků vycházejícího z budované teorie je porizovat takové vzorky událostí, případů apod., které jsou příznačné pro kategorii, jejíž vlastnosti a dimenze, abychom je mohli rozvinout a uvést je do konceptuálních vztahů.

Všimněte si, že jsme řekli, že porizujeme vzorky případů a nikoliv osob jako takových! Jde nám o shromáždění údajů o tom, co lidé dělají nebo nedělají ve smyslu jednání nebo interakce, o rozsahu podmínek, které k tomuto jednání nebo interakci vedou, a jeho odchylkách, o tom, jak se podmínky během času mění nebo zůstávají stejné a jaký to má vliv, a také o následky skutečného nebo neuskutečněného jednání nebo interakce nebo strategii, podle nichž se nikdy nejednalo. Vůdtkem porizování vzorků podle teorie jsou otázky a porovnávání, která vznikají během analýzy a která badatelé pomáhají objevovat a uvádět je do vztahu relevantní kategorie, jejích vlastností a dimenze. Kladení otázek a porovnávání slouží

Theoretical sampling je překládáno jako *teoretické porizování vzorků* nebo jako *porizování vzorků vycházející z (budované) teorie*, a to podle gramatických možností češtiny. Důležité je to, že tento způsob porizování výběrů/vzorků ze základního souboru oproti klasickým způsobům porizování vzorků založených na statistických pravidlech klade důraz na ty aspekty porizování vzorků, které vyplývají z potřeb *budované teorie*. Ze dvou možných slov pro anglické „sample“ (tedy výběr nebo vzorek) jsem kvůli idiosynkrickému charakteru tohoto pojmu zvolil termín *vzorek*. (pozn. př.)

Na počátku výzkumu podle zakotvené teorie je mnoho otázek ohledně porizování vzorků, které musí badatel promyslet. Tato počáteční rozhodnutí ohledně porizování vzorků se mohou změnit, jakmile začne realizace projektu, badatel však díky nim získá jakousi představu o směru a výchozím bodu výzkumu. To, co se stane, jakmile shromáždování údajů skutečně započne, závisí na tom, jak tato počáteční rozhodnutí odpovídají realitě údajů.

Obecné úvahy

Hlavní je, aby bylo teoretické porizování vzorků pečlivě promyšlené: plánované spíše než náhodné a zároveň aby si zachovalo určitou pružnost. Rigidita při porizování vzorků brzdí tvorbu teorie, která je vlastně hlavním cílem zakotvené teorie. Výběr vzorků a analýza jsou vzájemně provázané a analýza řídí shromáždování údajů. Jinak by badatel porušil jednu z nezákladnějších zásad metody zakotvené teorie: porizování vzorků musí vycházet z vyvíjejícího se teoretického významu pojmů.

Na počátku výzkumu podle zakotvené teorie je mnoho otázek ohledně porizování vzorků, které musí badatel promyslet. Tato počáteční rozhodnutí ohledně porizování vzorků se mohou změnit, jakmile začne realizace projektu, badatel však díky nim získá jakousi představu o směru a výchozím bodu výzkumu. To, co se stane, jakmile shromáždování údajů skutečně započne, závisí na tom, jak tato počáteční rozhodnutí odpovídají realitě údajů.

(1) Je třeba vybrat místo nebo skupinu, která bude zkoumána. To samozřejmě závisí na vaší hlavní výzkumné otázce. Pokud vás napříklád zajímá rozhodování členů výkonného vedení organizací, musíte jít tam, kde tyto lidé taková rozhodnutí dělají, abyste viděli, co dělají, a také získat na příslušných místech povolení k výzkumu na tomto místě.

(2) Je třeba se rozhodnout, jaké typy údajů chcete použít. Chcete použít pozorování, rozhovory, dokumenty, audio nebo video nahrávky nebo jejich kombinace? Zde je vhodné vybrat na základě shody takovou metodu shromažďování údajů, která nejlépe zachycuje informace požadovaného typu(-ů).

(3) Při zkoumání vyvíjejících se procesů je vhodné učinit počáteční rozhodnutí ohledně toho, jestli zkoumat po celou dobu stejně osoby nebo v různém čase různé osoby.

Zpočátku zavisí rozhodnutí ohledně počtu výzkumných stanovíšť a pozorování také na přístupnosti, dostupných zdrojích, cílech výzkumu a vašem času a energii. Později je možné tato rozhodnutí upravit v souladu s vyvíjející se teorií.

Vodítka pro rozhovory a pozorování

Jestliže již jsou tato počáteční rozhodnutí učiněna, může si badatel začít vytvářet seznam otázek pro rozhovory nebo oblastí pro pozorování. (Tento seznam musí také obvykle odpovídat požadavkům komisi pro zkoumání lidských subjektů, jejichž úkolem je chránit práva jednotlivců.) Počáteční otázky nebo oblasti pro pozorování jsou založeny na pojmech odvozených z literatury nebo zkušenosti. Protože však, jak již víte, u těchto pojmů ještě nebyl prokázán teoretický význam pro vyvíjenou teorii, je třeba je považovat za provizorní. Nicméně však poskytují počáteční zaměření, bod, z něhož může badatel vycházet.

Jakmile začne shromažďování údajů, první rozhovory nebo pozorování by neměly být ničím jiným, než jen počátečními vodítky. Úporně na nich lpět by předešlo vynucenému získání některých údajů, které jsou situací vlastní, omezilo by možnosti a typ získaných údajů a zabránilo by badateli dosáhnout hutnosti a variability pojmů tak nutné pro vytvoření zakotvené teorie. Vzpomeňte si, že objevování je cílem zakotvené teorie, a proto musí mít shromažďování údajů – a s ním spojené pořizování vzorků vycházející z teorie – takovou strukturu, která objevy umožní!

Postupy pořizování vzorků

Jak dále uvidíte, pořizování vzorků se v zakotvené teorii řídí logikou a cíli *tržní základních typů kódování*. Dále je bez ohledu na typ kódování úzce svázáno s *teoretickou citlivostí*. Čím jste citlivější vůči teoretickému významu určitých pojmů, tím je pravděpodobnější, že rozpoznáte jejich indikátory v terénu a v údajích. Tato citlivost obvykle v průběhu výzkumu roste a pomáhá vám rozhodovat se, které pojmy hledat, kde byste mohli najít jejich stopy a jak v nich rozpoznat indikátory.

Protože citlivost se s časem obvykle zvyšuje, je zajímavým rysem výzkumu podle zakotvené teorie to, že je možné pořizovat vzorky z již dříve shromážděných údajů stejně jako z údajů, které teprve shromážděny budou. Není neobvyklé, že v raných stádiích výzkumného projektu badatelé přehlednou nebo nedocení význam nebo smysl určitých událostí nebo epizod, právě kvůli nedostatku teoretické citlivosti. Později, když získají více vhledu, se mohou oprávněně vrátit ke starým materiálům a překódovat je ve světle nových poznatků.

Pořizování vzorků při otevřeném kódování

Cílem otevřeného kódování je samozřejmě objevit, pojmenovat a kategorizovat jevy, kromě toho také rozvinout kategorie ve smyslu jejich vlastnosti a dimenzí. Zde je cílem pořizování vzorků odhalit co nejvíce významných kategorií s jejich vlastnostmi a dimenzemi. Z toho vyplývá, že pořizování vzorků je v této fázi výzkumu také otevřené. Pořizování vzorků je otevřené těm osobám, místům, situacím, které poskytují největší příležitost ke shromáždění těch nejvýznamnějších údajů o zkoumaném jevu.

Při otevřeném kódování je výběr osob, s nimiž hodláme udelat rozhovor, nebo míst, kde chceme pozorovat, poměrně nahodilý, a to v tom smyslu, že bychom si mohli vybrat třeba každou třetí osobu, která přišla dveřmi, nebo bychom mohli systematicky postupovat podle nějakého seznamu jmen. Protože ještě nevíme, které pojmy jsou teoreticky relevantní, nemůžeme v tomto okamžiku ještě vědět, která místa, osoby nebo dokumenty nám nabízejí nejvíce příležitosti k nalezení údajů o našich pojmech. Nejdříve jsme otevření všem možnostem a tato otevřenost, spíše než zaměřenost, vede náš výběr.

Během každého rozhovoru, pozorování nebo čtení dokumentu chceme vstřebat a odhalit potenciálně významné údaje. Proto je nejlepší sva pozorování, rozhovory nebo čtení dokumentů příliš nestrukturovat. Je lepší ponechat si volné místo pro

jiné potenciálně významné pojmy, které se mohou vynořit, a zároveň přemýšlet o pojmových oblastech, které jste do výzkumu vnесли nebo během něj objevili.

Takto otevřeně porizování vzorků vyžaduje dostatek dovedností týkajících se jak dělání rozhovorů, tak pozorování a také badatele, kterému nevádí čekání na to, až se něco stane nebo až někdo řekne něco zajímavého. Tento způsob porizování vyžaduje badatele, který ví, jak se ptát, aniž by zatlacil informátora do defenzivy nebo, což je ještě horší, mu nevědomě naznačoval, jakou odpověď nebo chování očekává.

Při otevřeném porizování vzorků je nejdůležitější udržovat rovnováhu mezi důsledností (tj. systematickým shromažďováním relevantních údajů o kategoriích) a objeováním (odhalováním nových kategorií nebo nových vlastností a dimenzí).

Vědět, jak ke zkoumaným subjektům přistupovat, jak se ptát, jak pozorovat, jak číst dokumenty nebo sledovat videozáznamy – to jsou velmi důležité prvky výzkumného procesu, které jsou tou částí vlastností badatele, která mu umožňuje tuto důležitou rovnováhu získat a udržovat. Je pochopitelné, že aby mohl být shromažďovaný údaj prostřednictvím teoretického porizování vzorků, musí mít každý badatel (ať již pracuje sám nebo je součástí výzkumného týmu) určité dovednosti (pokud možno získané výcvikem) ohledně provádění rozhovorů, technik porizování a někdy i zkoumání dokumentů. Výzkum podle zakotvené teorie není možné provádět uspokojivě s poměrně nezkušenými tazateli (což se často děje při výzkumech veřejného mínění) nebo pozorovatelů. Pokud potřebujete informace o technikách provádění rozhovorů nebo pozorování, měly by vám pomoci následující stati: Burgess, 1982; Hammersley, Atkinson, 1983; Johnson, 1975 a Schatzman, Strauss, 1973.

Postup otevřeného porizování vzorků. Po počátečním shromažďování údajů okamžitě následuje analýza, během níž jsou údaje analyzovány prostřednictvím postupů popsaných v kapitolách 5 a 6.

Vzpomeňte si, že při otevřeném kódování musíte porovnávat a klást si otázky o údajích. Otázky a pojmové výsledky porovnávání, které se zde vynoří (kategorie a subkategorie), jsou pak připojeny k původnímu seznamu otázek a oblastí pozorování. Další rozhovory a pozorování jsou také co nejrychleji následovány analýzou. Následkem toho se některé pojmy, s nimiž jste do terénu vyrazili, ukážou být nevýznamné a jsou tedy vyřazeny, upraveny nebo nahrazeny těmi, které se vynoří během výzkumu.

A nyní již k porizování vzorků. Důležitou součástí porizování vzorků je zde porovnávání, které vám umožňuje vybírat vzorky podle teorie již v terénu. Průběh rozhovoru nebo pozorování měníte okamžitým zaměřováním pozornosti na to či

ono. Může se stát, že některé otázky nebo některá zaměření, s nimiž jste rozhovor či pozorování začínali, pozbudou během rozhovoru či pozorování na významu nebo se začnou jevit v jiném světle. Na takové změny je nutné reagovat. Tato analytická citlivost – umožňující teoretické porizování vzorků přímo v terénu – která je aktivní během rozhovoru nebo pozorování, vám později ušetří čas. Nebudete pak muset opakovat rozhovory nebo pozorování, abyste získali důležité údaje, které vám dříve unikly. Nicméně je důležité si nechat „otevřená vrátka“, abyste se mohli v případě nutnosti vrátit.

Některé kategorie, pro které hledáte vzorky, získáte induktivně, jak bylo popsáno v kapitole 5. Jiné se objeví jako výsledek deduktivních myšlenkových pochodů při analýze. Pojmy a perspektivy, které si přinášíte do terénu, je důležité neustále porovnávat v rozhovorech a pozorováních s empirickou realitou situací.

Varianty techniky porizování vzorků. Otevřeně porizování vzorků je možné provádět různými způsoby. Protože každý z nich má své výhody a nevýhody, nelze hodnotit cestou je pravděpodobně jejich kombinace.

(1) Můžete záměrně hledat údaje o kategoriích, jejich vlastnostech a dimenzích. To znamená, že úmyslně vybíráte místa, osoby a dokumenty. Například při výzkumu o práci v nemocnicích objevili jeden výzkumný tým, že stroje v nemocnicích mají několik vlastností (Strauss et al., 1985). Mezi ně patřily: cena, velikost a status. Tým pak úmyslně vybíral události a případy týkající se strojů na zakladě různých dimenzí těchto a některých dalších vlastností a sledoval podobnosti a rozdíly. Jedním z vybraných strojů byl CAT (počítačový axiální tomograf), protože jeho konkrétní dimenze (veliký, drahý a vysoce považovaný) maximálně zvyšovaly pravděpodobnost objevení vlivu, jaký mají takové stroje na péči o pacienty a na práci zdravotnického personálu.

(2) Dalším způsobem otevřeného porizování vzorků je systematický postup podle seznamu (nebo podle pravidla „kdo vejde do dveří“, nebo „kdo souhlasí s účastí na výzkumu“) od jedné osoby nebo místa ke druhé a hledání údajů o případech, událostech apod., které označují každou kategorii, a jejich porovnávání. Spíše než maximalizaci pravděpodobnosti objevení podobnosti a rozdílu, umožňuje tento způsob badatelů objevit více druhů rozdílu, než při porovnávání naprosto rozdílných situací. Umožňuje větší míru důslednosti při shromažďování údajů. Tento postup jsme použili při výzkumu role vrchních sester při udržování plynulého chodu práce v nemocnici. Protože jsme toho zpočátku o nemocnicích, které jsme hodlali navštívit, ani o jejich vrchních sestrách mnoho nevěděli, jednoduše jsme postupovali od jednoho oddělení k druhému a trávili určitou dobu s každou vrchní sestrou, která s námi byla ochotna spolupracovat. Nakonec jsme zjistili, že organi-

začni struktura každého oddělení je jiná, což nám dalo dobrý základ pro porovnávaní práce jednotlivých sester.

(3) Je také možné, že údaje týkající se otevřeného porizování vzorků se často objeví docela náhodou. Nečekaně na ně narazíte během pozorování, rozhovoru nebo při procítání dokumentů. Je důležité rozpoznat analytický význam události nebo případu. K tomu je třeba mít otevřenou a tážající se mysl a neustále být ve střehu, kdyby se objevily významné údaje. Když vidíte něco nového nebo jiného, musíte se zastavit a položit si otázku: Co je to? Co to může znamenat? Takto je vaše teoretická citlivost během otevřeného kódování propojena s porizováním vzorků podle teorie.

Porizování vzorků při axiálním kódování: Vztahové a variační porizování vzorků

Otevřené kódování je samozřejmě brzy následováno a doprovozováno axiálním kódováním. Porizování vzorků stále probíhá na základě teoreticky významných pojmů (kategorií), ale mění se zaměření. Vzpomeňte si, že při axiálním kódování je cílem uvést do specifitějších vztahů kategorie a subkategorie odhalené během otevřeného porizování vzorků a kódování a nalézt údaje o odchylkách a procesu ve vztahu k nim.

Kategorie jsou uváděny do vztahu podle paradigmatu: podmínky, kontext, jednání nebo interakce a následky. Proto se výběr vzorků nyní zaměřuje na odhalení a otevření těchto vztahů. Budete navrhovat výrok o vztazích a poté budete v terénu ověřovat, které z nich obstojí.

Vzpomeňte si ještě, že chcete objevit další výskity události a případů, které ukazují na rozdíly a změny podmínek, kontextu, jednání nebo interakce a následků. Děláte to, abyste odhalili proměnlivost a proces a také abyste zvýšili hutnost kategorií. To znamená, že v terénu vám jde o výsledování kategorie. Důležitými vodítky vám při tom opět budou otázky a porovnávání. Vyskytuje se v této situaci něco, co potvrzuje význam této kategorie? Pokud ano, o jaký význam zde jde? Je stejný jako v předchozích situacích nebo se liší? Jaké jsou zde její vlastnosti? Jaké podmínky k ní vedly? Jaký je specifický kontext? Jaké intervenující podmínky zde způsobily tuto odchylku? Jakou formu má jednání nebo interakce? Jak se mění během času? Co je toho výsledkem? Při porizování vzorků se nyní budete pohybovat v okruhu takovýchto otázek.

Vztahové a variační porizování vzorků. Při vztahovém a variačním porizování vzorků při axiálním kódování se na dimenzionální úrovni snažíme nalézt v údajích co nejvíce rozdílů. I zde, stejně jako při otevřeném porizování vzorků, existují různé způsoby, jak toho dosáhnout. Opět můžete postupovat velmi systematicky od situace k situaci a shromažďovat údaje o teoreticky významných kategoriích. Dal-

ším způsobem je zaměřně si vybrat osoby, místa nebo dokumenty, které maximálně zui pravděpodobnost zjištění údajů o odchylkách podle dimenzí kategorií a které demonstují, co se stane, když dojde ke změně. Ovšem v případě, že neznáte osobu, místo nebo dokument tak dobře, abyste to mohli posoudit ještě před rozhovorem nebo pozorováním, je tento způsob velmi obtížný. Stejně obtížné je to v případě, že nemáte neomezený přístup k místům, osobám nebo dokumentům. Reálně můžete porizovat vzorky jen z těch, k nimž máte přístup nebo na které narazíte.

Když máte možnost vybrat si koho, co a kdy vybrat jako vzorek, pak lze postupovat deduktivně a tvořit hypotézy o vztazích a odchylkách, které se mohou vyskytnout, když změníte dimenze vlastnosti jevu. Jestliže se například zdá, že denní doba má nějaký vliv na zkoumaný jev, pak můžete zaměřně shromažďovat údaje v různou denní dobu, abyste tyto rozdíly přesněji určili.

Důležitá věc, kterou je třeba si při vztahovém a variačním porizování vzorků zapamatovat (opět) je tato: Hledání různých míst, subjektů nebo dokumentů není to hlavní. Zabýváme se porizováním vzorků na základě teoreticky významných pojmů. A to se nemění, ať již vybíráte vzorky na základě jejich dostupnosti nebo máte možnost si zaměřně vybrat, kam chcete jít údaje získávat. Když přijde na zacházení s událostmi či případy a s jevy, k nimž tyto události náležejí, velmi zřídka narazíte na dvě události nebo případy, které by se shodovaly ve všech svých podmínkách, kontextuálních, akčních, interakčních a následkových významných vlastnostech. Pokud vybíráte vzorky na základě teoreticky významných pojmů pak je vybíráte teoreticky bez ohledu na to, jak konkrétně postupujete. Postupujete-li náhodně (berete to, co je zrovna k mání), může objevení procesu a proměnlivosti trvat déle než kdybyste postupovali podle zaměřně volby. Přesto se to tak dá dělat – a s úspěchem.

Vysoce selektivní (volené) vybírání však nabývá na důležitosti při selektivním kódování. V následující sekci vám vysvětlíme, proč je to tak důležité.

Porizování vzorků při selektivním kódování: Rozlišující porizování vzorků

Cílem selektivního kódování je integraci kategorií na dimenzionální úrovni zformovat teorii, ověřit integrační výrok o vztazích a doplnit kategorie, které to potřebují. Proto musí být porizování vzorků v této fázi velmi zaměřně a zaměřně s vědomými volbami ohledně toho, koho a co vybrat, abychom získali požadované údaje.

Rozlišující porizování vzorků. Testování je kriticky důležitou a nedílnou součástí zakotvené teorie. Je zabudováno do každého kroku tohoto procesu. Nemysli se tím testování ve statistickém slova smyslu, ale neustále ověřování hypotéz podle

reality (údajů), jejich upravitelů a opětovně ověřování. Pouze to, co opakované ob-
stojí při srovnávání s realitou, bude začleněno do teorie. Vzpomeňte si, že i případy
neodpovídající současně teorii jsou důležité. Neznamenají totiž chybu v našem
myšlení, nýbrž možnou odchylku. Když se vyskytne negativní případ jednání nebo
interakce, je velmi důležité vysledovat řetěz podmínek, které k němu vedly, aby-
chom zjistili, jestli jde o selhání nebo změnu jednání nebo interakce. Byly naše
původní myšlenky špatné nebo ukazují negativní případ na odchylku, novou
myšlenkovou větev, kterou je třeba sledovat? Jak vidíte, v tom všem hraje rozlišu-
jící pořizování vzorků důležitou roli během selektivního kódování.

Teoretická nasycenost. V tomto bodě vás jistě zajímá, jak dlouho musíte
s pořizováním vzorků pokračovat. Obecně lze říci, že ve výzkumu podle zakotvené
teorie pokračujeme s pořizováním vzorků tak dlouho, dokud není dosaženo teore-
tické nasycenosti každé kategorie (Glaser, 1978, str. 124-126; Glaser, Strauss, 1967,
str. 61-62, 111-112). To znamená: (1) dokud se nezdá, že již se neukazují žádné
nové nebo významné údaje vztahující se ke kategorií, (2) dokud není kategorie
hutně zpracována, v tom smyslu, že jsou popsány a vysvětleny všechny prvky
paradigmatu, proces a proměnlivost a (3) dokud nejsou vztahy mezi kategoriemi
dobře ustaveny a ověřeny. Teoretická nasycenost je velmi důležitá. Pokud nebude
te usilovat o teoretickou nasycenost, bude vaše teorie pojmově nedostatečná.

Odpovědi na některé důležité otázky

(1) Mohu hledat údaje v knihovně a jak? Některé výzkumy vyžadují zkoumání
dokumentů, novín a knih coby zdrojů údajů. Jak se to dělá? Vzorky pořizujete
přesně tak, jako u údajů pocházejících z rozhovorů nebo pozorování, a poté násle-
duje obvyklá souhra kódování a pořizování vzorků.

Použití cenných nebo archívních materiálů je stejně jako použití souboru roz-
hovorů nebo záznamů pozorování (Glaser, Strauss, 1967, str. 61-62, 111-112). Do-
kumentární údaje se však nemusí náležet na jednom místě, ale mohou být
roztroušeny po jedné nebo více knihovnách, agenturách nebo jiných organizacích.
Pak se musíte rozhodovat stejně jako u jiných typů údajů, kde hledat relevantní
regionech? Na tuto otázku odpovíte vyhledáním materiálů prostřednictvím obvy-
klých bibliografických metod, včetně členění a prohlédávání knihovních zásob.
Existuje zvláštní typ dokumentu, který obsahuje shromážděné rozhovory nebo
záznamy z pozorování jiného badatele. Je zvykem nazývat analýzu takových údajů
termínem „sekundární analýza“ (Glaser, 1963). Badatel pracující podle metody

zakotvené teorie může kódovat i tyto materiály za použití teoretického pořizování
vzorků ve spojení s obvyklými technickými kódováními.

(2) Jak zajistit konzistenci teoretického pořizování vzorků při práci v týmu?
Když pracujete s týmem badatelů, musí se, jak jsme již řekli, analýzy účastnit
všichni členové týmu. Každý musí také dostat kopie všech záznamů, které při ní
byly učiněny. Údaje je třeba předložit skupině a podělit se o ně. Důležité je, aby
každý znal kategorie, které se zkoumají, aby o nich mohl systematicky shromáždo-
vat údaje během své práce v terénu. Neméně důležité jsou také a pravidelně
schůzky týmu, na kterých jsou analyzovány části shromážděných údajů. Při tomto
způsobu práce, kdy tým je vlastně analytickou jednotkou, zůstávají všichni členové
pevně ve stejném pojmovém kontextu. Také se samozřejmě podílejí na hlavních
rozhodnutích ohledně teoretického pořizování vzorků. Jak se údaje hromadí, pře-
stává být únosné nebo vůbec možné, aby každý člen týmu čelil všem rozhovorům
a pozorování všech ostatních členů. Proto každý zodpovídá za kódování svých
materiálů. Každý však musí číst výsledně záznamy kódování, jinak by se nevyužily
veškeré možnosti týmu ohledně zpracování údajů a zároveň by bylo obtížnější
dosáhnout konzistence analýzy.

(3) Mohou mou teorii dále ověřovat jiní? Je samozřejmě, že vaše teorie může
být dále ověřována i po ověření, které bylo součástí vašeho výzkumu. (Viz. před-
chozí výklad o ověřování a také výklad v kapitole 14.) Ačkoli badatel při psaní
článků o konkrétní zakotvené teorii obvykle logicky nerozebírá svá tvrzení (to je
součástí diskuze), jsou tyto hypotetické a systematické ověřované vztahy mezi
hlavními kategoriemi přesně tím, čím jsou – tedy tvrzeními. A tato tvrzení lze ro-
zebrat a dále ověřovat, a to i odděleně, pokud chcete.

Je však důležité si při tom uvědomit, že podmínky, za kterých se jev podle teo-
rie vyskytuje, jsou v ní výslovně uvedeny (nebo by měly být uvedeny). Pokud vy
nebo někdo jiný hodláte ověřovat určité tvrzení za jiných podmínek, pak jej dost
možná budete muset přeformulovat tak, aby těmto novým podmínkám odpovídalo.
Pamatujte si, že teorie je pouze teorie. Zjištění, že při dalším ověřování tvrzení
neplatí, nemusí nutně znamenat, že teorie je špatná. Může to znamenat, že její
tvrzení je třeba pozměnit nebo rozšířit, aby zahrnul další a specificky odlišné
podmínky.

(4) Jak se liší pořizování vzorků ve výzkumech podle zakotvené teorie od tra-
dičních způsobů pořizování vzorků? V kvantitativních typech výzkumu je poři-
zování vzorků založeno na zvolení reprezentativního výběru z celé populace
(základního souboru), na kterou hodláme výsledky výzkumu zobecňovat. Základ-
ním požadavkem je zde *reprezentativnost výběru/vzorku*, neboli míra, v jaké se

výber podobá dané populaci v určitých konkrétních charakteristikách. Ve skutečnosti si však nikdy nemůžeme být jisti, že výběr, který jsme zvolili, je naprosto reprezentativní. Kvantitativní metodologie však má metody jako třeba náhodný výběr a jiné statistické metody, které tento problém minimalizují nebo jej alespoň dostanou pod kontrolu.

V zakotvené teorii se tím zabýváme také, ale jiným způsobem. Zajíma nás *prezentativnost pojmů* v jejich mnoha různých formách. Při každém aktu získávání údajů hledáme důkazy její průkazné přítomnosti nebo nepřítomnosti a ptáme se: Proč? Proč je něco přítomno, proč to tam naopak není, jakých forem to nabývá? Protože hledáme události a případy, které je navíc určují, a nepočítáme jedince nebo situace jako takové, pak každé pozorování, každý rozhovor nebo dokument může vypovídat o mnoha příkladech takových událostí. Například při celodenním sledování vrchní sestry při práci si může badatel zaznamenat deset příkladů toho, jak vrchní sestra využívá svého postavení a vlivu.

Přirozeně, čím více získáte rozhovorů, pozorování a dokumentů, tím shromáždíte více důkazů, tím naleznete více odchylek a tím také dosáhnete větší hutnosti. Takto bude mít teorie širší platnost, protože odhalíte více různých souborů podmínek, které je ovlivňují. A pokud jsou čísla důležitá pro vás osobně nebo pro nějakou komisi, která vás hodnotí, pak není nic snadnějšího než spočítat počet výskytů jevu.

Co se týče zobecňování na širší populaci, tak my se nesažeme zobecňovat, ale naopak specifikovat. Snažíme se specifikovat podmínky, za kterých se jev vyskytuje, jednáni nebo interakce, která k němu náleží, a s nimi spojené výsledky nebo následky. To znamená, že naše teoretické výrokky platí pouze pro tyto situace nebo okolnosti a pro žádné jiné neplatí. Když dojde ke změně podmínek, pak se teoretické výrokky musí změnit, aby těmto novým podmínkám vyhovovaly. Je třeba mít neustále na mysli cíle zakotvené teorie. Není možné ji hodnotit podle obvyklých kritérií a stejně tak se její porizování vzorků nemůže řídit principy jiných typů výzkumu, protože její cíle, principy, zaklady a postupy se od kvantitativních metod dostatečně liší. (V kapitole 14 bude další výklad na toto téma.)

V této souvislosti bychom chtěli poznamenat, že jeden typický způsob kritiky kvalitatívních výzkumů ze strany kvantitativních badatelů je chybný, protože normy, které jsou určeny pro kvantitativní výzkumy, není možné aplikovat také na kvalitativní výzkumy. Jejich kritika se týká toho, že kvalitativní výzkumy produkují údaje, které jsou neporovnatelné, protože všem zkoumaným subjektům nejsou kladeny zcela stejné otázky. Ať již údaje pocházejí z rozhovorů, pozorování nebo dokumentů, jsou porovnatelné, protože byly porizeny s ohledem na reprezentativnost pojmů.

(5) Lze v jednom výzkumu zkombinovat kvantitativní a kvalitativní metody? Ano, je to možné. Je však třeba si velmi dobře ujasnit účel použití kvantitativních metod. Ty musejí být také zabudovány do teorie, a to jako doplňkové metody ověření podmínek vlivů, jednáni nebo interakcí, následků, apod. Jinými slovy, pokud nebudou kvantifikována zjištění začleněna do teorie, pokud se prostřednictvím paradigma nestanou integrální částí teorie, pak budou pouze stát bokem.

Běžnou chybou je, když badatele říkájí, že udělali výzkum podle zakotvené teorie, i když ve skutečnosti nevhodně zkombinovali různé metody. Shromáždili málo údajů, vymysleli pár kategorií a vlastností, vytvořili několik obecných výroků o vztazích mezi nimi a pak se pokusili ověřit své výrokky pomocí dotazníkového výzkumu nebo jiného standardizovaného nástroje. Obecně je tato kombinace samo-zřejmě možná, ale tento konkrétní případ se neda nazvat výzkumem podle zakotvené teorie. Aby to byl výzkum podle zakotvené teorie, musí badatel použít její obecné postupy a mnohé z jejích specifických postupů. Až potom mohou být výsledné výrokky ověřovány. To asi bude trvat mnoho měsíců, protože ke konci už tyto výrokky bývají (alespoň by měly být) velmi složité. (V kapitole 14 najdete další kritéria pro hodnocení výzkumu podle zakotvené teorie.)

(6) Kdy je teoretické porizování vzorků hotové? Jak dlouho musí probíhat? Svou práci, monografii nebo knihu byste neměli začít psát dříve, než proběhne většina selektivního kódování, rozlišujícího porizování vzorků a integrace. Nicméně rozlišující porizování vzorků často pokračuje i během psaní. Tehdy vlastně zprostředkovává doplňování kategorií, jak jsme to popsali již dříve. Výsledkem tohoto porizování vzorků může být i přehodnocování údajů, a možná i dodatečné shromáždování dalších údajů týkajících se velmi specifických konceptuálních podobností, které je třeba ověřit nebo doplnit.

(7) Je obtížné naučit se porizovat vzorky na základě teorie? Je poměrně snadné porozumět principům, jimiž se teoretické porizování vzorků řídí. Ovšem stejně jako ostatní postupy zakotvené teorie je třeba je vytválet cvičit, zvláště ve skutečných výzkumných podmínkách tak, aby se vám staly „druhou přirozeností.“

(8) A jaký vztah má k teoretickému porizování vzorků design výzkumu? Na rozdíl od porizování výběrů v kvantitativních výzkumech není teoretické porizování vzorků možné plánovat dříve, než výzkum podle zakotvené teorie započne. Konkrétní rozhodnutí ohledně porizování vzorků přicházejí teprve během výzkumného procesu. Je samozřejmě možné ještě před výzkumem usuzovat, že jev, kterým se na počátku hodláme zabývat, se bude pravděpodobně vyskytovat na určitých místech, v určitých organizacích a populacích. Když se podle těchto úsudků budete řídit, je možné je považovat za určitý druh „designu výzkumu.“ Pragmatic-

tický říceno, badatelé, když předkládají výzkumné projekty, musí splnit představy grantových agentur nebo sponzorů a obvykle také komisi pro testování lidí. Čestný a také rozumný způsob, jak tyto její představy splnit, je podrobně popsat pozitivní charakter a východiska počátečního porizování vzorků. Příklady vzorků pozitivních v předběžném výzkumu byste při těchto diskuzích vždy měli mít při ruce.

Souhrn

V zakotvené teorii porizuje vzorky udalostí a případů, které jsou pro teoretický významné pojmy nepřiznačnější. Osoby, místa a dokumenty nám poskytují příležitost k získání těchto údajů. Postupy porizování vzorků se liší podle typu kódování, které právě používáme. Při otevřeném kódování používáme otevřené porizování vzorků, během axiálního kódování používáme vztahové a variální porizování vzorků a při selektivním kódování rozlišující porizování vzorků. Porizování vzorků probíhá tak dlouho, dokud není dosaženo teoretického nasycení kategorií.

Část III Pomocné postupy

Nyní jsme se dostali k závěrečné části knihy. Tato část se opírá o předchozí kapitoly a diagramy jsou nezbytné, bez nich by badatel neměl žádné písemné protokoly o provedené analýze. Výsledky tak složitých postupů si není možné všechny pamatovat. Je také důležité vědět jak psát zprávy o svých výzkumech, jakmile jsou dokončeny, a jak své výzkumy prezentovat. Výsledky výzkumu poskytují smysl, jestliže nejsou zpracovány do podoby, která umožňuje druhým, aby o nich přemýšleli, podrobili je kritice a užívali je. Konečně, každý musí znát, jak hodnotit vlastní výzkumy podle zakotvené teorie a výzkumy jiných, a to nejen z hlediska platnosti a spolehlivosti výsledků, ale také z hlediska vašeho profesně-vědeckého růstu a vývoje.

Předchozí odstavce je napsán přímocným způsobem, jakoby se všechny důležité postupy popsané v následujících kapitolách stačilo jen naučit, a potom ihned začít používat. Je nutné si uvědomit, že tvůrčí výzkum, stejně jako život sám, není tak jednoduchý. V průběhu výzkumného procesu nejde pouze o vhléd do problému a provedení analýzy – narůstající zkušenosti badatele často mají za následek také určité proměny jeho samého. Po celou dobu psaní a závěrečných úprav textu budete vystaveni působení nových zkušeností: některé mohou být skvělé a vzrušující, ale jiné, bohužel, mohou vyvolávat nejistotu a být plně rozporů. Filozof John Dewey, který psal o umění, ale věřil, že totéž platí i o vědě, výstižně vyjádřil tuto skutečnost pozoruhodnou metaforou:

Akt výpovědi, který je podstatou uměleckého díla, je spjat s určitým časem, ve kterém vzniká, a nejde tedy o okamžité stvoření... [To] znamená, že vyjádření osobnosti prostřednictvím určitého tvůrčího stylu, které je základem uměleckého díla, je *samo o sobě* dlouhodobou interakcí něčeho, co vychází z osobnosti a objektivních podmínek, procesem, v němž jak osobnost, tak objektivní podmínky získávají podobu a vlastnosti, jaké předtím neměly. Dokonce i Všemohoucímu trvalo stvoření nebe a země sedm dní, a kdyby ta naše informace byly úplné, zjistili bychom také, že až na samém konci tohoto údobí přesně věděl, co se rozhodl udělat se základní surovinou počátečního chaosu, kterému musel čelit. (John Dewey, *Art as Experience*, 1935, str. 65)

Hovoříme-li o záznamech a diagramech, myslíme tím velmi specifickou formu písemných protokolů, které obsahují výsledky naší analýzy. *Záznamy* zachycují písemně projevy našich abstraktních úvah o údajích. *Diagramy* jsou oproti tomu grafickým zobrazením nebo názorným zpodobněním vztahů mezi pojmy.

Záznamy a diagramy se mohou vyskytovat v několika druzích: záznamy kódování, teoretické poznámky, pracovní poznámky a jejich různé varianty. Každý druh záznamů však může obsahovat i prvky typické pro ostatní druhy. Je však důležité mezi nimi rozlišovat, jinak se může stát, že pracovní poznámky budou dokonale skryty pod záznamy kódování nebo ztraceny v poznámkách teoretických. Totéž platí o diagramech. I ony se mohou vyskytovat v různých formách, např. diagramy logické nebo integrující.

Záznamy a diagramy se vyvíjejí. Jak výzkum a analýza postupuje, pojmově narůstají co do spletnosti, hutnosti, jasnosti a přesnosti. Pozdější záznamy a diagramy mohou popřít, doplnit, podložit, rozšířit a vysvětlit ty předchozí. Je skutečně ohromující vidět, jak se naše údaje hromadí a teoreticky vyvíjí, zatímco stále zůstávají zakotvené v empirické skutečnosti.

Tvorba záznamů a diagramů je podstatnou součástí analýzy a *nikdy* by neměla být opomíjena bez ohledu na to, jak dalece se analytik může v dané chvíli cítit pod časovým tlakem. Tvorba záznamů a diagramů začíná s počátkem výzkumného projektu a pokračuje až do jeho úplného dokončení. Záznamy a první diagramy jsou jen zřídka kdy publikovány, ale pokud jich je málo, značně se to projeví na výsledcích výzkumu: pojmy výledně teorie budou postřádat hutnost nebo budou vztahy mezi nimi volně a řídké.

Záznamy a diagramy vám pomohou získat analytický odstup od zkoumané látky. Budou vám pomáhat při přechodu od konkrétních údajů k abstraktním úvahám a potom při navrácení se k počátečním údajům kvůli zakotvení těchto úvah v realitě. Přestože už toho bylo o záznamech a diagramech v minulosti napsáno mnoho, jsou natolik důležité, že by bylo dobře si jejich charakteristické znaky na tomto místě zopakovat a rozšířit. (Doporučujeme vám také prostudovat: Glaser, 1978, str. 83-92, 116-127; Glaser, Strauss, 1967, str. 108, 112; Schatzman, Strauss, 1973, str. 94-107; Strauss, 1987, str. 109-128, 170-182, 184-214.)

Záznamy a diagramy

12

Definice termínů

Záznamy: Písemné protokoly o analýze vztahující se k formulaci teorie.

Záznamy kódování: Záznamy obsahující výsledky tří typů kódování, např. pojmová označení, paradigmatické prvky a indikátory procesu.

Teoretické poznámky: Poznámky zvyšující teoretickou citlivost a shrnující dosa-
vační poznatky. Obsahují induktivní i deduktivní poznatky o významných a po-
tenciálně významných kategoriích, jejich vlastnostech, dimenzích, vztazích,
odchylkách, procesech a o matiči podmínkujících vlivů.

Pracovní poznámky: Poznámky obsahující pokyny pro vás a vaše spolupracovníky.
Tyto pokyny se týkají porizování vzorků, spornými otázkami, možným srovnáva-
ním nebo oblastí, kterými je třeba se hlouběji zabývat.

Diagramy: Národní zobrazení vztahů mezi pojmy.

Logické diagramy: Národní zobrazení analytických úvah, zobrazující vývoj logi-
ckých vztahů mezi kategoriemi a jejich subkategoriemi ve smyslu prvku paradig-
matu tak, jak jsme to ukázali v kapitole 7. Logický a názorný způsob utřídění
myslenek, který vám pomůže rozpoznat, jak spolu jednotlivé kategorie vzájemně
souvisejí.

Integrující diagramy: Národní zobrazení analytických úvah, která se používají k
výzkousení a znázornění vztahů mezi pojmy; jejich formální obsah se neváže na
paradigma, ale zůstává otevřen vaší představivosti.

Některé obecné a specifické znaky záznamů a diagramů

Zde je několik obecných a specifických znaků záznamů a diagramů, se kterými byste se měli seznámit.

Obecné znaky

- (1) Obsah a rozsah záznamů a diagramů se liší podle aktuální fáze výzkumu, zaměří a typu kódování.

- (2) V počátečních stádiích analýzy mohou záznamy a diagramy vypadat těžkopádně a triviálně. Není třeba se tím znepokojovat. Mějte na paměti, že nikdo kromě vás vaše záznamy a prvotní diagramy neuvidí.

- (3) Přestože je možné psát přímo do svých dokumentů (terénních poznámek, ...), není to vhodné, snad s výjimkou nejranějších fází otevřeného kódování. Máme pro toto tvrzení několik důvodů. Za prvé, je obtížné psát záznamy jakékoli délky nebo kreslit diagramy vedle terénních poznámek, protože na dokumentech nebyvá dostatek místa. Za druhé, některé nebo všechny myšlenky a označení, které vzniknou v určitém bodě analýzy, nás mohou mást při pozdějším opětovném kódování dokumentu (což se často stává, protože naše teoretická citlivost se postupně zvyšuje). Za třetí, je obtížné znovu použít informace, jinými slovy kombinovat a třídit je, pokud jediné místo, kde se nacházejí, jsou okraje dokumentu. (Existuje několik počítačových programů, které analytikovi pomáhají třídit a opětovně získávat údaje. Další informace o použití počítačů při analýze údajů viz. Pfaffenberger (1988) a Tesch (1989).)

- (4) Každý analytik si musí vyvinout svůj vlastní styl tvorby záznamů a diagramů. Někteří se můžou rozhodnout pro užívání počítačových programů, druzí pro barevné kódované listy, zatímco jiní stále dávají přednost zakládání stránek psaných na psacím stroji do pořadačů, složek nebo poznámkových bloků. Není podstatné, který z těchto způsobů si vyberete, pokud se vám osvědčuje. Důležité však je, aby vaše záznamy a diagramy byly systematicky a časově uspořádány tak, aby se později daly snadno nalézt a použít při třídění či odkazování.
- (5) Záznamy a diagramy jsou velmi důležitými nástroji, které vám usnadňují orientaci v mnoha aspektech vývoje vaší teorie, mají však i jiné funkce. Mezi ty nejdůležitější patří, že vám umožní pracovat s myšlenkami pomocí volných asociací, kdy jedna představa podněcuje druhou bez omezení obavami o logičnost nebo obavami z přílišného ulpívání v realitě, alespoň v daném okamžiku. Později jsou samozřejmě logika i zakotvení důležité, ale abyste byli schopni „vidět“, co je za

údaji, musíte přemýšlet tvůrčím způsobem. Psaní záznamů a tvorba diagramů napomáhá tuto tvorčivost podněcovat.

- (6) Další funkcí záznamů a diagramů je ukázat, kde jsou ve vašich myšlenkách slabá místa. Kategorie, které nejsou plně propracovány z hlediska paradigmatičkých prvků nebo jejichž vztahy nejsou logicky či pevně určeny, se ve chvíli, kdy se pokusíte vytvořit teoretický záznam nebo logický diagram, rychle vynoří.

- (7) Kromě toho představují záznamy a diagramy „fond“ (Glaser, 1978, str. 83) nebo studnici analytických nápadů, které lze třídit, řadit a uspořádávat podle různých schémat či požadavků. Jsou užitečné, když se rozhodnete psát o nějakém tématu, když chcete kategorie kombinovat nebo se na ně odkazovat nebo když se pouze chystáte zhodnotit dosavadní vývoj projektu – jak dalece jste pokročili s analýzou. Také pomáhají určit, co je ještě třeba dále rozvést a propracovat nebo kde je ještě nutné další ověřování. V dlouhodobých výzkumných projektech je snadné ztratit přehled o stavu analýzy. (Viz. další rozprava na toto téma na konci kapitoly.)

A ještě několik obecných věcí. Kódování není nutné provádět po každém analyzování. Avšak pokud dostanete nápad, přerušte to, co právě děláte, a zapíšte si ho, byť v dané chvíli jen ve formě kratičkého záznamu. Jinak můžete přijít o velmi důležité myšlenky. Později se k nim můžete vrátit a podrobně je rozvést, pokud to bude nutné. Můžete si také dělat záznamy o jiných záznamech, protože jejich psaní nebo čtení podněcuje množství myšlenek o jejich obsahu a souvislostech. Nebo je můžete napsat si shrnující záznam, který uvede několik záznamů do souvislosti. Také si můžete vytvořit integrující diagram slučující obsah několika menších záznamů. Záznamy a diagramy mohou vycházet z odborné nebo teoretické literatury stejně jako ze skutečných údajů. Jakékoli myšlenky vycházející z literatury je samozřejmě třeba považovat za myšlenky provizorní, které je pak nutné ověřit podle nashromážděných údajů.

Specifické znaky

- (1) Každý záznam a diagram by měl být označen datem. Také by měl zahrnovat odkaz na dokumenty, podle kterých byl záznam vytvořen. Odkaz obsahuje klasifikační číslo rozhovoru, pozorování nebo dokumentu, datum, kdy byly údaje shromážděny, stranu (a řádek, používáte-li počítačové programy) a jakékoli další identifikující informace, které mohou být užitečné při pozdějším opětovném vyhledávání údajů.
- (2) Každý záznam nebo diagram by měl obsahovat nadpis označující pojmy nebo kategorie, ke kterým se záznam vztahuje. Záznamy nebo diagramy, které kom-

binují nebo uvádí do vztahu dvě nebo více kategorií či subkategorie s hlavní kategorií by v nadpisu měly obsahovat všechny zmíněné kategorie.

(3) Záznamy mohou obsahovat krátké citace nebo fráze. Jsou to užitéčné pomínekky údajů, které daly vzniknout určitému pojmu nebo myšlence. Později při psaní výzkumných zpráv mohou být použity jako názorné příklady.

(4) Je třeba rozlišovat různé druhy záznamů a diagramů (viz „Definice“ na začátku kapitoly) a označovat je jako takové kvůli snazšímu vyhledávání informací. Je to důležité zejména pro odlišení ověřených údajů od údajů provizorních.

(5) Když píšete záznamy, měli byste podtrhnout nebo jinak zvýraznit odkazy na kategorie nebo paradigmatické vztahy. Bude se vám pak s nimi rychleji a lépe pracovat.

(6) Jakkoli teoretická poznámka, která vychází ze záznamu kódování by měla obsahovat odkaz zpět na záznam kódování, který ji podnítl.

(7) I když se jeden případ nebo událost může vztahovat ke dvěma odlišným kategoriím, doporučujeme kódovat jej pouze pod jednou, aby kategorie zůstaly samostatné a zřetelné. V případě nejistoty na něj odkážete v jiném záznamu. Později, až získáte nové informace a kategorie budou přesnější a jasněji vymezené, jej budete moci zařadit pod správně označení.

(8) Nebojte se upravovat záznamy a diagramy tak, aby odpovídaly současnému vývoji analýzy a novým údajům prohlubujícím váš vzhled do problému. Záznamy a diagramy by měly odrážet zvyšující se přesnost a jasnost úvah o kategoriích a jejich vztazích v průběhu výzkumu.

(9) Mějte po ruce seznam vytvořených kódů. V pozdějších stádiích kódování v seznamu hledejte možné kategorie nebo vztahy, které jste mohli opomenout nebo které se vám nepodařilo dostatečně propracovat.

(10) Jestliže příliš velké množství záznamů o různých kódech vypadá stejně, porovnejte kódy nebo jejich dimenze a hledejte mezi nimi rozdíly, kterých jste si předtím ne všimli. Pokud zůstávají stále stejné, spojte dva kódy v jeden, třeba pod nadřazený nebo abstraktnější pojem.

(11) Ponechávejte si větší množství kopií svých záznamů, pro jejich pozdější řazení a třídění. Také v případě, že dojde ke ztrátě jedné kopie, vždy budete mít rezervu. Toto doporučení platí především pro počítačové kopie, jak vi každý, kdo někdy přišel o důležité údaje díky selhání uživatele nebo poruše přístroje.

(12) Pokud se domníváte, že kategorie je teoreticky nasycená, tj. plně propracovaná do pojmových detailů, označte tuto skutečnost ve svých záznamech.

Záznamy a diagramy ve třech typech kódování

Jistě víte, právě pojmy umožňují vaši analýzu přehoupnout se přes popis k teorii.

ter svých záznamů. Vaše záznamy se netýkají lidí ani případů a událostí jako takových, ale *vztahují se k pojmem, které představují abstrakce případů a událostí*. Jak

(15) Nakonec – a to je nejpodstatnější bod ze všech – udržujte pojmový charakter svých myšlenek.

převání na určité formě nebo správnosti potlačuje tvořivost a zabíráje tvorbu nově (14) Při tvorbě záznamů a diagramů budete přizpůsobiví a uvolnění. Rigidní uložte záznam nebo diagram, aby vaše myšlenky byly zřetelně vymezené a jasné.

slení, poznamenejte si je dříve než je zapomenete a potom si pro každý zvlášť udě- (13) V případě, že dostanete dva nebo více nápadů k zaznamenání nebo zaktre-

Otevřené kódování je, jako když začínáte skládat puzzle. Nejprve je nutné vše uspořádat; rozdělit dílky podle barvy, přičemž je někdy nutné všimnout si i velmi nepatrných odlišností ve stínování; aby bylo později možné skládat kousek po kousku dílky dohromady.

Otevřené kódování ukázky a odkazy na dřívější texty o zakotvené teorii, kde můžete najít další příkla-

dy. vlastní styl a způsob práce. Abychom vám poskytli určitá vodítka, uvádíme zde rigidnějšímu zpracovávání záznamů a diagramů. Je nutné, abyste si vytvořili svůj projekt. Nejenom, že by to zabralo spoustu místa, ale také by to vedlo k poněkud znamu a diagramu, který by se mohl vyskytnout v jednorázových fázích výzkumného knize tohoto rozsahu a charakteru není možné uvést příklad pro každý typ záz-

Jak by tedy měly v různých fázích výzkumného procesu záznamy vypadat? V na hutnosti a komplexnosti a totéž platí i o záznamech a diagramech.

Pro každý typ kódování budou záznamy a diagramy vypadat odlišně, a to hlav-

ce ani co přesně se vlastně snažíte najít, ani nevíte, jestli to poznáte, až to uvidíte. Vše, co máte, je nerozlišená kupka údajů. To vše se odráží ve vašich prvních záznamech. Ony jsou místem, kde je možné si zapsat své první dojmy, myšlenky a pokyny k sobě samým bez obav z toho, co si o tom budou myslet jiní nebo co je „správně“ či pravdivé. V těchto počátečních stádiích si můžete být tak nejistí, jak jen si přejete. Nezapomenejte si pouze připomínat, že kdybyste vy a nebo kdokoli

míra setrvání
nepřetržitá
přerušovaná

[Ve svých záznamech kódování můžete také uvést, jaké je dimenzionální umístění těchto konkrétních událostí. Tím ji popíšete jejich konkrétních vlastností – rozložených v celém rozsahu dimenzionální škály. Také zde můžete uvést podmínky, které těmto konkrétním vlastnostem daly vzniknout (čili proč je jejich dimenzionální umístění takové, jaké je). Pomůže vám to již od začátku získávat některé specifické informace, které budete potřebovat později při axiálním kódování a ještě více při integraci kategorií podle jejich specifických vlastností nebo dimenzionálního umístění.] Například: Artritida byla v tomto případě *příčinou* bolesti.

Jestliže je studené a vlhké počasí, pak se intenzita bolesti zvyšuje.

Jestliže je ráno, bolest začíná.

Když je noc, bolest se trochu utlí.

Jiná eventuelní kategorie: *ulava od bolesti*. (Napsat další záznam o této nové kategorii.)

Toto je příklad prostého záznamu kódování. Všimněte si, že tyto podmíněné vztahy jsou popisovány jako hypotetické, což naznačuje, že nejsou přijaty jako prokázané, ale že musí být teprve ověřeny na jiných údajích, aby bylo možné rozhodnout, jestli platí nebo jestli je nutné je upravit. Všimněte si také, že už jsme vlastně začali provádět axiální kódování, což demonstruje, jak obtížné je při skutecném kódování oddělit otevřené a axiální kódování. S postupem času budete pokračovat v doplňování výřtu a podrobném zpracovávání vlastností a dimenzí bolesti, přičemž se budete snažit určit tolik detailů, kolik jen bude možné nebo kolik vás napadneout jedna nebo více teoretických poznámek.

Teoretické poznámky. Teoretické poznámky navazují tam, kde končí záznamy kódování. V teoretické poznámce se můžete ptát sami sebe, jaké jsou některé jiné vlastnosti bolesti a jejich dimenze a vyjmenovat je. Je samozřejmě nutné je považovat za provizorní a ověřit je na údajích. Například v teoretické poznámce navazující na výše uvedený záznam kódování byste si mohli napsat třeba následující:

10. 7. 89 *Teoretická poznámka* bezprostředně reagující na záznam kódování Bolest, její vlastnosti a dimenze také z 10. 7. 89.

JINÉ VLASTNOSTI A DIMENZE BOLESTI

Artritida zcela jistě není jedinou příčinou bolesti. Je rovněž možné trpět bolestí ze zranění, řeckém, že jde o natažený sval nebo lehkou popáleninu. Co dalšího se o bolesti mohou dozvědět aplikací svých vlastních zkušeností na každý z těchto příkladů? Namozené svaly nebo mírně popáleniny jsou obvykle výsledkem zranění, které

jiný znali odpověď na všechny zkoumané otázky, nebyl by žádný důvod provádět tento konkrétní výzkum.

Záznamy kódování. Zpočátku mohou být vaše záznamy kódování dosti řídké. Během prvních rychlých proitání svých terénních poznámek můžete vymyslet několik pojmových označení, ale nebudete tak docela přesně vědět, o čem vlastně ve skutečnosti jsou. Case, srovnáváním a kladením otázek, začnou záznamy kódování získávat určitou podobu. Můžete mít kategorií a pod ní několik vlastností a objevovat. Je spíše pravděpodobnější, že přijdete na dimenzi vlastnosti, potom se musíte vrátit zpět a ptát se, ke které vlastnosti se tato dimenze vztahuje.

Všimněte si například následující citace: „Artritická bolest rukou je při studeném a vlhkém počasí velmi silná. Probudím se s ní ráno a trvá celý den. Jedná doba, kdy se to zdá být lepší je v noci, když ležím v teple posteli pod příkrývkami.“ Vidíme zde, že artritida má vlastnost bolesti, to je zřejmé. Ale vlastnosti této bolesti již nejsou tak jasně vyjádřeny. Seznamujeme se s nimi spíše v jejich dimenzionální podobě, než jako s obecnými vlastnostmi bolesti. Analytik se sám sebe musí ptát: Na které obecné vlastnosti tyto dimenze ukazují? Jaké dimenzionální umístění má tento konkrétní případ bolesti?

Jaké jsou tedy tyto dimenze a jaké obecné vlastnosti označují? Za prvé je tu dimenze „velmi silná.“ Lze ji pojmově chápat jako dimenzi vztahující se k vlastnosti intenzita. Bolest se může lišit v rozsahu od velmi silné (prudké) po ne tak silnou (mírnou). Jako druhou máme dimenzi umístění v těle; bolest je v ruce, ale mohla by být lokalizována kdekoliv jinde v těle. Za třetí, bolest trvá od rána po celý den, což ukazuje na vlastnost trvání. Může se pohybovat v rozmezí od dlouho trvající po krátkou. Další vlastností je kolísání: intenzita bolesti kolísá – s počasím, dení dobou, atd. Na konec je tu míra setrvání bolesti. Je nepřetržitá, přerušovaná nebo přechodná? V tomto případě lze říci, že přerušovaná.

10. 7. 89 Vztahuje se k terénním poznámkám č. 5, str. 6, z 10. 1. 89

Záznam kódování: BOLEST, JEJÍ VLASTNOSTI A DIMENZE (nadpis)

[Zde můžete uvést citaci z údajů, která podnítila zde zaznamenanou analýzu.]

Bolest má určité vlastnosti, které se mohou měnit v celé řadě dimenzí. Mezi ně patří:

Obecné vlastnosti

trvání

intenzita

kolísání

umístění v těle

Možné dimenze

dlouhé

krátké

mírná

zvyšující se

od hlavy

az k patě

je svou podstatou spíše přechodné než trvalé. Vlastnost, na kterou tato dimenze ukazuje by mohla nést pojmově označení stav bolesti. Jakým jiným způsobem můžu bo-
lest ještě popsat? Bolest nataženého svalů je obvykle intenzivnější při pohybu bez
ohledu na to, jaká část těla je postižena. Totéž platí i pro artritidu. Tím získávám další
podmínku pro zvýšení intenzity bolesti. *Jestliže* se pohybujeme, intenzita bolesti zprá-
sobně nataženým svalem či artritidou se obvykle zvýší. S lehkou popaleninou jde o
něco jiného. Bolest z popalenyiny lze popsat jako v podstatě palčivou. Palčivost upo-
zornuje na další *vlastnost* tj. druh bolesti. Bolest zahrnuje typy od palčivé po pulzu-
jící, promínavou a další. Další vlastností bolesti je její průběh nebo dráha. *Jestliže* od
zranění neuplynulo mnoho času, je u lehké popalenyiny bolest mnohem intenzivnější.
Během času se bolest zmenšuje. (Atd.)

Můžete si napsat teoretickou poznámku vztahující se k článku o bolesti, který
jste si přečetli, nebo provést analýzu nějaké zprávy o výzkumu bolesti; také je
možné provést nějaká porovnání, analyzovat řádku za řádkou nebo si klást otázky o
bolesti. Následující teoretická poznámka byla napsána, aby zvýšila teoretickou
uvědomlost a určila směr, kterým se má ubírat další teoretické pořizování vzorků.

10. 7. 89 *Teoretická poznámka* (vychází ze záznamu kódovaní z 10. 7. 89, Bolest, její
vlastnosti a dimenze, a také z teoretické poznámky stejného data).

OTÁZKY TYKAJÍCÍ SE BOLESTI

Jaké jsou *příčiny* bolesti kromě artritidy? Existuje mnoho různých příčin bo-

lesti, např. rakovina, úraz, operace, zkažený zub, amputace, porod.

Jak je bolest v každém z těchto případů *prožívána*? Je očekávána nebo neoče-

kávána? Má skutečnost, že je očekávána, nějaký vliv na to, jak je prožívána? Jsou

v případě, že je bolest očekávána, prováděny nějaké kroky k prevenci nebo snížení

bolesti? *Jestliže* ano, jaké? *Jestliže* ne, proč? Jaké by mohly být důvody absence jed-

nání směřujícího k prevenci nebo snížení bolesti? Jsou některé druhy bolesti inten-

zivnější než jiné? Dochází v průběhu času ke kolísání bolesti? Vezměme si například

porod nebo rakovinu. Je v jejích průběhu bolest intenzivnější na začátku a nebo až

po uplynutí nějakého času? Proč? Jak se s touto skutečností nakládá?

Jak je bolest *zvládána*? Jak někoho přesvědčit, že máte bolest? Ovlivňují fakto-

ry jako kultura, věk, délka trvání bolesti, její intenzita, apod., jakým způsobem člověk

prožívá bolest a jak ji zvládá?

Pracovní poznámky. Teoretické poznámky často určují směr, kterým se má ubí-
rat pořizování vzorků, navrhnou věci, které je třeba zjištit, vyhledat nebo na které je
třeba se pát v dalších rozhovorech a pozorováních. Tyto návrhy jsou potom zapí-
sovány jako pracovní poznámky. Jejich příklad je uveden níže.

10. 7. 89, Pracovní poznámka
VÝBĚR VZORKŮ BOLESTI

Podle mé teoretické poznámky stejného data se zdá, že jsem nyní dospěl k ně-
kolika odlišným oblastem, ze kterých mohu shromážďovat údaje o bolesti. Později z
nich bude možné logicky odvodit vlastnosti bolesti a získat informace o různých di-
menzích těchto vlastností a podmínkách, které způsobují, že se tyto vlastnosti mění v
rozsahu dimenzionálních škál. Bude dobré začít nejdříve porodem. Něco jiného už
bude hovořit s lidmi, kteří mají rakovinu. V průběhu rozhovoru a pozorování těchto
skupin bych se měl držet vlastností a dimenzí, které jsem už rozpoznal, a vyhledávat
jiné, které jsem ještě neobjevil. Například se budu chtít podívat na bolest z hlediska
jejího charakteru, druhu, intenzity, dráhy, trvání, aid. Budu si všimnat podmínek, kte-
ré způsobují, že se vlastnosti mezi sebou v různých dimenzích liší. Jinými slovy, jaké
podmínky vedou k tomu, že bolest je jedním člověkem popsána jako intenzivní, ale
jindy, nebo jinou osobou, ne? Co je příčinou různých druhů bolesti. Je to jen zdroj
bolesti, co způsobuje tuto variabilitu, nebo různí lidé prožívají bolest jinak? Proč je
některá bolest nepřetržitá, zatímco jiná je přerušovaná?

Množství různých typů záznamů, které mohou být napsány v průběhu otevře-
ného kódování není nikterak omezeno. Můžete psát prvotní orientační záznamy,
předběžné teoretické nebo direktivní záznamy, záznamy podněcující myšlenky o
nových jevech, záznamy o nových kategoriích, jejich vlastnostech a dimenzích,
záznamy rozlišující mezi dvěma nebo více kategoriemi či záznamy shrnující, z čeho
jste vyšli a k čemu směřujete.

Vše uvedené záznamy jsou příklady typů, se kterými se můžete setkat v ra-
ných fázích výzkumu a které jsou poměrně jednoduché. Jsou psány proto, aby
badatelé pomohly začít pracovat s pojmy. Následuje příklad komplikovanější teore-
tické poznámky převzaté z výzkumu o vrchních sestrách. Dá vám určitou předsta-
vu o tom, jak by záznam otevřeného kódování mohl vypadat v pozdějších fázích
výzkumného projektu. Všimněte si, že se stále jedná o exploraci výzkum, že pod-
něcuje myšlenky o dvou známých *kategoriích*, myšlenky, které je třeba prověřit v
následujících pozorováních. Záznam je zde předkládan přesně tak, jak byl napsán.

AS/JC 5/31/88 MÍSTNÍ ZNALOSTI / BĚŽNÝ PRACOVNÍ POSTUP MÍSTNÍ ZNALOSTI ZNAMENAJÍ SPECIFICKÉ ZNALOSTI

1. Specifické znalosti, které *považované za samozřejmé* týkající se minulých

zkoušenosti s:

nástroji

pracovními postupy

obvyklou praxí

místem nebo prostorem

pracovním programem, časovým plánováním, tempem aid.

lidmi

vztahy: pracovními i citovými

lení je stručné. Abyste tomu hlouběji porozuměli, doporučujeme vám prostudovat výzkumné monografie, na něž se v následujícím popisu odkazujeme.

Proces pojatý jako neprogresivní pohyb

Některé jevy nelze pojímat do uspořádaných postupných stádií a fází, přesto však je proces jejich podstatnou součástí. Příkladem je chronické onemocnění a jeho zvládání. Ačkoliv je možné rozdělit průběh chronického onemocnění na jednotlivá stadia, nemusí jimi pacient procházet postupně. Vždyť cílem zvládání chronického onemocnění je v podstatě udržet jej co nejstabilnější a zpomalit, zabránit nebo obrátit jeho nepříznivý průběh. Stabilizování chronického onemocnění za neustále se měnících životních podmínek vyžaduje neustálé přizpůsobování (Corbinová a Strauss, 1988). Toto neustálé přizpůsobování se (jednání) měnícím se životním podmínkám vnáší do zvládání proces.

Dalším příkladem konceptualizace procesu ne-vývojevním způsobem lze nalézt v knize *The Social Organization of Medical Work* (Strauss a kol., 1985). Centrální kategorií jsou „Typy práce“ a výzkum se týká toho, jak jsou různé typy práce zorganizovány a rozděleny v nemocnicích. Autoři ukazují, že tato práce probíhá většinou ve velmi rozmanitých a měnících podmínkách. I zabýhané rutinní činnosti – „standardní postupy“ – jsou denně, nebo dokonce i po hodinách, ovlivňovány nepředvídatelnými událostmi. Takže plynutí a pravdivost práce v nemocnicích nelze přesně popsat ani analyzovat bez procesu.

Souhrn

Proces je spojením sekvencí jednání nebo interakce v průběhu času. Začlenění procesu do analýzy je základním rysem analýzy podle zakotvené teorie. Aby bádatel mohl do analýzy vnést proces, musí v údajích pečlivě hledat změny podmínek a vysledovat k jakému odpovídajícímu jednání nebo interakci vedou. Jakmile je identifikuje, jsou dva způsoby, jak ve výzkumu podle zakotvené teorie proces pojímat. Jedním je pohlízet na proces jako na stadia nebo fáze nějakého průběhu spolu s vysvětlením, co tento průběh pohání, zastavuje nebo obrátí. Druhým způsobem konceptualizace procesu je pohlízet na něj jako na neprogresivní pohyb, tj. jednání nebo interakci které je přizpůsobivé, plynulé, reagující a měnící se podle měnících se podmínek.

Matice podmiňujících vlivů

Definice termínů

Transakční systém: Systém analýzy, který zkoumá jednání nebo interakci ve vztahu k jejích podmiňujícím vlivům a následkům.

Interakce: Lidé, kteří něco dělají spolu nebo se vzájemným ohledem na sebe – a jednání, mluvení a myšlenkové procesy, které to doprovází.

Matice podmiňujících vlivů: Analytická pomůcka, schéma sloužící k posuzování velkého rozsahu podmiňujících vlivů (podmínek) a následků vztahujících se ke zkoumanému jevu. Tato matice umožňuje bádatelům jak rozpoznat, tak spojovat jednotlivé úrovně podmínek a následků.

Podmiňující trajektorie: Vysledování události, případu nebo výskytu od jednání nebo interakce přes všechny úrovně podmínek a následků, a naopak za účelem jejich přímého spojení s jevem.

Téma této kapitoly je složité, znáte-li však techniky popsané v předchozích kapitolách, měli byste být schopni náš výklad sledovat. Cílem je poskytnout vám rámec shrnující a integrující vše, co jsme zde doposud vložili, a zároveň vysvětlující, jak do analýzy pevně včlenit různé druhy podmiňujících vlivů (kauzální, kontextuální, intervenující) a následky, jimiž jsme se poprvé zabývali v kapitole 7. Děla se to jejich členěním přímým spojením s jednáním nebo interakcí. V podstatě jsme o tomto mluvili celou dobu a zvláště v kapitolách 7, 8 a 9. Ale zde tato spojení budou explicitní a budou svazovat naši metodu analýzy dohromady tak, aby se vytvořil vysvětlující rámec.

Po přectení této kapitoly se můžete rozhodnout, že ještě nejste připraveni zcela zvládnout zde popsané jmené techniky. Pokud je tohle váš první nebo i druhý výzkum podle zakotvené teorie, možná ještě nejste pro integraci dostatečně připraveni. Ovšem až si tuto metodu postupně osvojíte prací s údaji, zjistíte, že všechny části analýzy do sebe zapadají.

Právě integrující podrobnost, postupy a operační logika, s jejíž pomocí se tohoto dosahuje, jsou punce výzkumu podle zakotvené teorie, který ji odlišuje od volnější integrovaných a méně propracovaných kvalitativních metod. Takže vás vybízíme k zaměření se (samozřejmě, pokud jste připraveni) na nejvyšší úroveň analýzy, kterou tato metoda umožňuje. Ujistíme vás, že plody vaší analýzy pak budou stát za všemno to úsilí.

Zakotvená teorie jako transakční systém

O zakotvené teorii často přemýšlíme jako o transakčním systému, metodě analýzy, která umožňuje prozkoumat interaktivní podstatu události. Všechny prvky paradigmatu, jednání a interakce jsou srdcem zakotvené teorie. Každý je vyjádřen pomocí cílených a vzájemně vztažených sekvencí jednání/interakce. A to bez ohledu na to, jestli se jedná o pojem tak abstraktní jako je „profesní domnane“, nebo tak konkrétní jako „zvládání nemoci.“ Všechny jevy a s nimi spojené jednání nebo interakce jsou zakotveny v souborech podmínek. Jednání nebo interakce také vedou ke specifickým následkům. A tyto se zase mohou stát součástí relevantních podmínek, které způsobují následující sekvenci jednání nebo interakci.

Vlastnosti transakčního systému

Transakční systém má určité vlastnosti:

(1) Tvoří jej interaktivní a vzájemně propojené úrovně podmínek. Tyto úrovně se pohybují od nejšířších neboli nejobecnějších znaků světa jako celku až po ty specifickéjší, bližší zkoumanému jevu.

(2) Podmínky na jakékoli úrovni nalezající jevu mohou být (a) příčiny vedoucí k tomuto jevu, (b) kontext, v němž se jednání nebo interakce odehrává nebo (c) intervenující podmínky stojící mezi kontextem a jednáním nebo interakcí, které jednání nebo interakci usnadňují, nebo naopak znesnadňují. (Tím jsme se podrobněji zabývali v kapitole 7.)

(3) Ustředním pojmem a součástí rozsahu podmínek transakčního systému je jednání nebo interakce.

(4) Jednání nebo interakce se uskutečňuje ve spojených sekvencích, a je tedy ve své podstatě *procesuální*.

(5) Z jednání nebo interakce plynou určité *následky*. Ty mohou později významně ovlivnit podmínky na jiných úrovních. Proto se následky mohou v některých případech stát významnými podmínkami ovlivňujícími následující sekvenci jednání nebo interakce.

(6) Do podmínek je zabudována *časovost*. Jestliže analyticky pozastavíme jednání nebo interakci, abychom je mohli prozkoumat, vidíme je pouze průřezově. Vidíme je umělé, obrázně řečeno jako plátky času, spíše než v průběhu času s jejich odpovídající minulostí, přítomností a budoucností. Tohle jsme zkoumali v kapitole 9, když jsme se zabývali procesem a jeho významem pro analýzu.

(7) *Podmínky* usnadňují popř. brání jednání nebo interakci. *Nahodilost* mění tyto podmínky představují problematické a nepředpokládané situace, které je třeba zvládnout.

(8) Transakční systém, o kterém zde mluvíme, nazýváme *Matice podmíňujících vlivů*. Termín matice označuje komplexní vztahovou síť vzájemně propojených podmíňujících vlivů, jednání nebo interakci a následků, která je zkoumanému jevu vlastní.

Důvody užít této matice

Jesté než začneme podrobně popisovat tento analytický nástroj, zde je seznam toho, co umí:

- (1) Zvyšuje teoretickou citlivost vůči souboru podmínek, které se týkají zkoumané interakce.
- (2) Zvyšuje teoretickou citlivost vůči souboru potenciálních následků jednání nebo interakce.
- (3) Pomáhá vám systematicky uvádět podmínky, jednání nebo interakce a následky do vztahu k jevu.

Maticе podmíňujících vlivů

Matici podmíňujících vlivů si lze představit jako soustředné prstence (úrovně), z nichž každý odpovídá jiným stránkám světa kolem nás. Ve vnějších prstencích jsou podmíňující vlivy, které jsou jednání nebo interakci *ne vzdálenější*, zatímco vnitřní kruhy představují podmíňující vlivy, které se sekvence jednání nebo interakce dotýkají *nejblíže*.

Podmínky na všech úrovních mají význam pro jakýkoliv výzkum. I když zkoumáme jev, který je umístěn blízko středu matice – na úrovni jednání nebo interakce – vzdálenější úrovně podmínek jsou stále relevantní. Například účastníci jakékoliv interakce do ní vnášejí postoje a hodnoty svých národních a regionálních kultur a své vlastní zkušenosti.

Kvůli maximální zobecnitelnosti matice jako analytického nástroje je každá úroveň prezentována ve své nejabstraktnější formě. Badatel musí na každé úrovni doplnit specifické podmíňující vlivy patřící do zkoumané oblasti. Položky, které je třeba zahrnout, tedy závisí na typu a rozsahu zkoumaného jevu. Podmínky mohou být blíže určeny samotným výzkumem. Také mohou vyplynout z literatury nebo ze zkušenosti. V takovém případě je však nutné považovat je za provizorní až do té doby, než údaje potvrdí jejich vztah ke zkoumanému jevu.

Jak bylo řečeno, každá podmínka v matici má vlastnosti času (časovost) a umístění (umístění v matici). Jakýkoliv jev lze zkoumat na kterékoli úrovni matice. Lze například studovat hladomory ve světě nebo nedostatek potravin v určitém společenství, rozhodování na úrovni organizací, jednání mezi státy, chronická onemocnění jedinců, AIDS jako národní problém, profesionální sester (jako skupiny) a vztahy mezi okruhy témat diskuzí v určitém společenství. Je důležité si zapamatovat následující: Bez ohledu na úroveň, na které se jev nachází, bude tento jev v podmínkovém vztahu k nižším i vyšším úrovním stejně jako k úrovni, na níž se sám nachází.

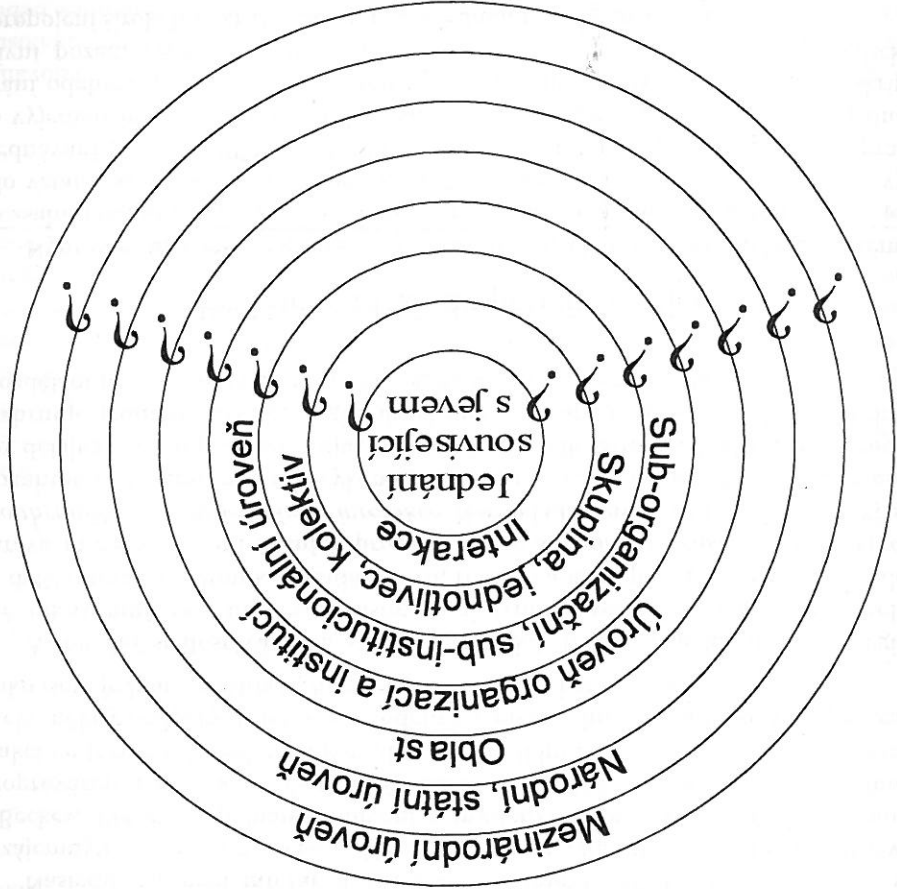
Obecné znaky úrovní matice

O nejvyšší úrovni můžeme přemýšlet jako o *mezinárodní úrovni*. Zahrnuje termíny jako: mezinárodní politika, vládní opatření, kultura, hodnoty, filozofie, ekonomie, mezinárodní problémy a otázky jako je životní prostředí.

Druhou úroveň označujeme jako *národní úroveň*. Jejími znaky jsou: národní politika, vládní opatření, kultura, hodnoty, ekonomie, problémy a otázky.

Dále následuje oblastní úroveň, která obsahuje všechny výše vyjmenované položky, ovšem ve smyslu v jakém jsou vlastní oblastí. Každá oblast má své vlastní demografické znaky, které ji dodávají jedinečnost.

Směrem ke středu nacházíme další úroveň – úroveň organizací a institucí. Každá má svou vlastní strukturu, pravidla, problémy, historii.

Obrázek 10.1. Maticе podmíňujících vlivů

Strukturní kontext se týká podniků, za nichž se vyjednávání v nejšířším slova smyslu odehrává. Tyto podniky představují vnější prstence matice. V každém zkoumaném případě vyjednávání se tyto podniky budou lišit. Když budeme zkoumat tajná vyjednávání, kterých se účastní zkorumpovaní soudci, budou sem patřit podniky jako americký soudní systém a americký trh. Oproti tomu při výzkumu vyjednávání mezi organizacemi budeme tyto podniky hledat v oblasti narození a meziměstské konkurence, vládních opatření apod. (viz. také Strauss, 1982, str. 350-367).

Kontext vyjednávání představuje vnitřní úroveň matice. Tyto podnikniující vlivy naleží přímo jevu spojenému s úrovní jednání nebo interakce. Patří mezi ně:

- (1) Počet účastníků vyjednávání a jejich zkušenosti s vyjednáváním.
- (2) Charakter vyjednávání samotného, např. zda je jednorožové nebo se odehrává pravidelně, celé najednou nebo je rozdělené do několika fází.
- (3) Rozdělení moci, které dává jednatelivě strany na jevo.
- (4) Co má která strana v sázce.
- (5) Počet a složitost projednávaných otázek.
- (6) Jasnost a vymezení projednávaných otázek.
- (7) Alternativní možnosti tak, jak je vnímají účastníci vyjednávání.

Spojením těchto dvou kontextů (strukturního a kontextu vyjednávání) může analytik mnohem komplexněji vysvětlit, proč která vyjednávání nabýváji form, jakých nabývají. Může určit podstatu jakýchkoliv vyjednávaných a konkrétní podmínky, které je způsobují, včetně toho, jak výsledky předchozích vyjednávaní ovlivňují ta přitomná a jak výsledky přitomných jednání ovlivní ta v budoucnosti tím, že zpětně působí na úroveň podmínek a mění je. Takovými zpracovaným podnikem a následků integruje Strauss kauzální, kontextuální a intervenující podmínky, o nichž jsme dříve mluvili, mnohem důmyslněji. Všechny již tam byly, ale nebyly explicitně vymezeny.

Sledování podnikniujících trajektorií

Matice podnikniujících vlivů je operačně nalizována prostřednictvím sledování *podnikniujících trajektorií*. Sledování trajektorií zahrnuje vystopování události nebo případu z úrovně jednání nebo interakce skrz různé úrovně podmínek nebo naopak s cílem zjistit, jaký je mezi nimi vztah. Účelem tohoto je bezprostředně propojit podnikniující vlivy a jejich následky s jedním a interakci.

Další prsteneček představuje sub-organizační, sub-institucionální úroveň. Ta obsahuje příznačné rysy části města, oddělení nemocnice nebo pod-oblasti uvnitř nějaké větší oblasti, kde se odehrává výzkum.

Potom se dostáváme na úroveň kolektivů, skupin a jednotlivců. Tato úroveň zahrnuje životopisy, filozofie, znalosti a zkušenosti osob, rodin i různých skupin (zájmové, profesní, vědecké).

Následuje úroveň interakce. Interakci rozumíme lidi, kteří spolu – nebo se vzájemným ohledem na sebe – dělají něco, co se vztahuje ke zkoumanému jevu (Becker, 1986) – a jednání, mluvení a myšlenkové procesy, které tuto činnost doprovázejí. I věci, které člověk dělá sám (jako zvládání nemoci), vyžadují interakci ve formě sebereflexe a kontakt s jinými lidmi, za účelem získání léků, rady nebo někdy podpory. Interakce se odehrává prostřednictvím interakčních procesů jako jsou: jednání, ovládání, učení, diskutování, debatování a sebereflexivování.

A konečně se dostáváme do sítě matice, kde nalézáme jednání: jak strategické, tak rutinní. Tato úroveň představuje aktivní, expresivní, konající formu „self“ a další interakci užitou ke zvládání jevu, reakci na jev a podobně. Jednání se odehrává prostřednictvím akčních procesů. *Ty se spojují s interakčními procesy do souhrnného obrazu jednání a interakce*. Například termín „dělba práce“, který se vztahuje k akčnímu procesu vykonávání jevu práce, zahrnuje více než různé osobní směřující ke společnému cíli (Strauss, 1985). Tento proces zahrnuje jednání, diskuzi, legitimizaci omezení, apod., které se dějí za účelem rozdělení práce, udržení této dělby a splnění s tím spojených úkolů.

Praktické příklady použití matice

Nyní vám ukážeme, jak matice podnikniujících vlivů otevírá analýzu velkého rozsahu podmínek týkajících se daného jevu a jak tato matice umožňuje uvést jev do vztahu ke konkrétním podmínkám. Následující příklad pochází z knihy o vyjednávání (Strauss, 1978). V této knize autor říká (strany 77-103), že většina prací o vyjednávání nepopisuje detailně strukturní podmínky, za kterých se vyjednávání odehrává, a zabývá-li se těmito podmínkami, pak tyto pouze deskriptivně pozadí celého obrazu. To, co tedy v těchto pracích chybí, je specifické propojení širokého okruhu podmínek s jedním nebo interakci.

K vyřešení tohoto problému navrhuje Strauss použití „paradigmaticu vyjednávání“, které poskytuje způsob, jak všechny různé úrovně podmínek bezprostředně uvést do vztahu k vyjednáváním (interakci). Strauss zde dělí podmínky na dva základní typy podnikniujících kontextů: strukturní kontext a kontext vyjednávání.

Proč je sledování podmíňujících trajektorií důležité

Zpráva o výzkumu často začíná i končí deskriptivními seznamy podmínek, které se týkají zkoumaného jevu. To znamená, že autor určí umístění jevu v souboru historických okolností a událostí, jaké podmínky se obecně jevu týkají. Tento popis vytváří základ, na němž stavíme své porozumění kontextu, do kterého je daný jev zasazen, nebo tomu, proč se jev vyskytuje. Přes- to je nám často předkládan pouze tento velmi obecný obraz, protože se nikdo nepokusil propojit konkrétní podmínky se zkoumaným jevem prostřednictvím jejich vlivu na jednání nebo interakci, nikdo se nepokusil systematicky zpětně propojit následky s následujícími sekvencí jednání nebo interakce.

Cílem metody zakotvené teorie je vytvořit teorii, nikoliv pouze popsat jev. To znamená, že pojmy musí být systematicky uvedeny do vzájemných vztahů. *Ne- stací* pouze konstatovat existenci určitých podmínek a žádat po čtenáři, aby sám přišel na to, v jakém vztahu k popisovanému jevu asi jsou. Například není neob- vyklé narazit na něco, jako je tohle: „Technika odosobnila zdravotní péči.“ Pokud však nemůžeme ukázat konkrétně jak, kdy, kde a s jakými následky technika (a jaká technika) odosobnila zdravotní péči a jaké strategie byly použity k boji s odosobněním, je tento výrok tak vágní, že téměř pozbývá smyslu. Každý ví, že technika někdy způsobuje odosobnění, ale co znamená odosobnění právě pro oblast, kterou zkoumáte vy? V analytické terminologii řečeno: Aby podmínky nabýly významu v kontextu daného výzkumu, je třeba je specifikovat, a to tak, že je určíme jako kauzální, kontextuální nebo intervenující. Výsledná forma, v níž jsou všechny vzájemně propojeny do teorie, závisí na badateli. Na příkladu s vy- jednávaním jsme vám ukázali pouze jeden ze způsobů, jak to lze udelat.

Sledování podmíňujících trajektorií pomáhá výzkum lépe vymezit. Je snadné odbočit a sledovat podmínky, které ve skutečnosti nejsou příliš relevantní pro daný výzkum. Systematickým sledováním trajektorie od jednání nebo interakce skrz jednotlivé úrovně podmínek a naopak se snižuje pravděpodobnost toho, že se budete zabývat nepodstatnostmi. Měli byste se zabývat pouze tím, co je podstat- né, co jev přímo ovlivňuje prostřednictvím jednání nebo interakce.

Při analyzování údajů musíte buď vidět účinek podmínek na jev prostřednic- tvím jednání nebo interakce a jejich následků, nebo musíte tento účinek odvodit z literatury nebo vlastní zkušenosti, pak ale musíte nalézt důkazy těchto účinků. Cokoliv se v údajích neukáže jako významné, nesmí být použito, dokud to není prokázáno nebo vyvráceno. Aby byla podmínka nebo následek relevantní, je třeba jí dát význam v kontextu daného výzkumu. To znamená, že se musí podle údajů ověřit, jestli má na zkoumaný jev **přímý** nebo **nepřímý** vliv.

Chirurgické vyústění tlustého střeva navenek (pozn. př.).

Jak se trajektorie sleduje

Sledování podmíňujících trajektorií začíná událostí, případem nebo situací. Nej- prve se pokusíte určit, proč k ní došlo, jaké podmínky účinkovaly, jak se tyto podmínky projevovaly a s jakými následky. Na tyto otázky odpovíte systemati- ckým sledováním účinků podmínek napříč matricí. Jakými úrovněmi jste prošli?

S jakými účinky?

Popsaný postup můžeme demonstrovat na příkladu. Jednou při pozorování vchní sestry při práci na oddělení zaznamenal badatel následující situaci. Na oddělení přišla na vizitu lékařka a chtěla zkontrolovat kolostomii jednoho pacien- ta. Požádala tedy sestru, která ji při vizitách doprovázela, o pár sterilních rukavic velikosti šest, což je poměrně malá velikost. Sestra prohlédla sklad na oddělení, ale nejmenší rukavice, jaké našla, byly velikosti sedm. Nabídlá tedy lékařce tyto rukavice, ale ta je odmítla. To znamenalo pro sestru problém. Nevěděla, co má dělat, a tak se obrátila na vchní sestru. Ta lékařce vysvětlila, že na oddělení menší rukavice nejsou, a doporučila ji, aby použila ty větší. To lékařka opět odmít- la. Nyní bylo získání rukavic číslu šest problémem i pro vchní sestru. Nejdřív zavolala na centrální sklad, ale tam ji řekli, že rukavice této velikosti je zrovna nedostatek, kvůli velké poptávce po rukavicích způsobené epidemií AIDS. Proto bylo sledování stavu rukavic světeno určitě osobě, která však v tomto okamžiku byla na nějaké schůzi. Vchní sestra by tedy na rukavice musela počkat, až schůze skončí. Mezitím už začala být lékařka velmi netrpělivá. Proto začala vchní sestra obvolávat ostatní oddělení a nakonec našla jeden pár na pooperačním. Šla a při- nesla je. Lékařka mohla konečně pokračovat se svým výkonem. To vše stálo vchní sestru asi 30 minut jejího drahocenného času.

Analýzou této události badatel zjistí, že práce je přerušena, protože něco chybí (pomůcka). Aby mohla práce pokračovat, musí vchní sestra sehnat pomůcku: pár rukavic. Badatel se musí ptát, proč je obstarání těchto konkrétních rukavic tak problematické. Vždyť rukavice nejsou kontrolovanou látkou, jako léky, aby bylo nutní je někde zamykat. Co se děje, že v této nemocnici a v tomto čase pod zá- kem jsou? Hledáním odpovědi na tuto otázku vysledoval badatel následující podmínkující trajektorii začínající přerušením činnosti. (Zkoumaným jevem byl „chod práce“ týkající se péče o pacienta na úrovni organizace.)

(a) Začínáme činností (jednáním), která byla přerušena kvůli chybějícímu po- třebnému předmetu. (b) Pak postupíme na interakční úroveň matice podmíňu- jících vlivů. Vchní sestra se neúspěšně pokusila přemluvit lékařku, aby použila

větší rukavice. Lékařka byla v tomto bodě neoblomná. Vrchní sestra se tedy spojila s centrálním skladem a zde se opět pokoušela přesvědčovat, opět neúspěšně. Nakonec se jí podařilo přesvědčit jedno z ostatních oddělení, aby jí rukavice půjčilo. (c) Nyní se přesuneme na individuální úroveň matice. Jiný lékař by se mohl spokojit s většími rukavicemi, ale tato to odmítla. Měla velmi malé ruce, takže její fyzická stránka v také hrají roli v jejím odmítnutí. (d) Dále se ocitáme na suborganizační úrovni oddělení nemocnice, kde je práce vykonávána. Na tomto oddělení byl nedostatek rukavic. Bylo tam jen několik velikostí. Proč? Protože se hodně používaly. Proč? Kvůli nově zavedeným celostátně platným předpisům o ochraně před infekcemi. Národní centrum přenosných nemocí (National Center of Communicable Diseases) požádalo zdravotníky, aby chránili sebe i ostatní používáním gumových rukavic, kdykoliv by při práci s pacientem mohli přijít do kontaktu s jejich tělesnými tekutinami (protože by mohli mít AIDS nebo jinou přenosnou chorobu).

(e) Pokračujeme na úrovni organizace. Zjistíme, že rukavice je nedostatek v celé nemocnici. Aby byl pro každé oddělení zajištěn počet rukavic, který odpovídá charakteru prací, které tam provádějí (chirurgie, pooperační, atd.), jsou rukavice zaměňeny ve skladu a jsou vydávány pouze podle skutečných potřeb. (f) Nyní přejdeme na oblastní úroveň a zjišťujeme, že i zde je k dispozici pouze omezené množství sterilních rukavic, jelikož v této oblasti je mnoho nemocnic a ošetřoven, které podléhají celostátně platným předpisům. To nás přivádí k výrobě, distribuci a zásobování oblastí sterilními rukavicemi. Regionální distributoři rukavic zjevně nebyli připraveni na zvýšenou poptávku. (g) Nyní se dostáváme na státní úroveň, odkud nové předpisy pocházejí, a ptáme se „proč?“ Zde můžeme situaci vystopovat až k současnému vnímání epidemie AIDS. Nyní tedy můžeme ukázat vztah mezi AIDS a prací na nemocničním oddělení tak, že budeme postupovat vzhůru napříč jednotlivými úrovněmi podmiček. Každá úroveň je našemu problému vzdálenější, přesto však na něj má širším smyslu vliv.

Výsledování podmiček v tomto příkladu: Vidíme, že práce jak sestry, tak lékaři byla přerušena kvůli chybějícímu předmětu. Lékařka si nešla stěžovat na vedení nemocnice, že ztratila část své pracovní doby, ačkoli mohla. Přestože badatel se touto věcí dále nezabýval, dá se usuzovat, že zvýšená poptávka po rukavicích, způsobená celostátně platnými předpisy, způsobila zvýšený tlak na výrobce na úrovni oblasti a státní a zvýšení jejich produkce a distribuce, protože o několik měsíců později již bylo v nemocnici rukavic dostatek.

Výsledování podmiček vlivu tímto způsobem se poněkud liší od prostého konstatování, že „AIDS má vliv na práci v nemocnicích“, které ponechává na čtenáři, aby přišel na to, jakým způsobem k tomuto vlivu dochází. Protože my

zkoumáme, jak vrchní sestra udržuje plynulý chod práce, chceme ukázat, jak dostupné zdroje (ve formě zásob) významně ovlivňují jejich schopnost udržovat plynulý chod práce. V tomto případě byl dočasný nedostatek rukavic v důsledku zvýšené poptávky způsobené celostátně platnými předpisy, které byly reakcí na vnímání epidemie AIDS.

Tento příklad se týká bezvýznamné zaležitosti, jejíž podmiňující trajektorii nebylo obtížné vysledovat. Badatel samozřejmě nemusí vysledovat tímto způsobem všechny události, které si zaznamenal během výzkumného projektu. Vybrá si pouze ty, které se zdají být významné pro ustřední zkoumaný jev. Takže ve výzkumu chodu práce zaměřeném na organizaci úroveň může badatel sledovat pouze podmičky a následky opakujících se problémů, které zpomalují nebo přerušují plynulý chod práce, nebo naopak ty, které zajišťují plynulost tohoto chodu.

Zkoumání jevů na různých úrovních matice

V následující části se stručně a globálně zmíníme o tom, jak zkoumat jev zasažený v různých úrovních matice. Hlavní body, které je třeba si pamatovat jsou:

- (1) Je možné použít všechny úrovně, do analýzy je však možné je vnést pouze tak, že ukážeme, že jsou pro zkoumaný jev důležité. Toho lze dosáhnout výsledováním podmiňujících trajektorií. Podmičky a následky pak budou včleněny do analýzy prostřednictvím paradigmatu popsaného v kapitole 7.
- (2) Do analýzy je třeba vnést proces ve formě změny jednání, která nastala jako reakce na změnu podmiček.
- (3) Časovost ve formě minulosti, přítomnosti a budoucnosti je sama o sobě podmičkou na každé úrovni matice. Každá interakce, organizace, národ nebo jámová skupina má svou historii. Tato historie ovlivňuje současně jednání nebo interakci, zatímco minulost a přítomnost se dohromady stávají částí budoucnosti.
- (4) Existují ještě speciální charakteristiky, které je třeba si zapamatovat. Ty jsou vloženy níže.

Interakce

Při studiu interakce nám jde o zachycení neustále se vyvíjející podstaty události a toho, co interakci udržuje v chodu a co ji rozvrací. Prvním krokem je zjistit umístění interakce v okamžitém souboru podmiček, které na ni působí, a to položením otázek: Čeho všeho se týká? Jaký má smysl? Jakou má formu – tj. co lidé říkají, dělají, myslí? Jaké podmičky ji mění, brzdi nebo ukončují? Co se během

interakce příhodilo? Jsou účastníci interakce správně nastaveni – tj. jsou vnímají vůči ostatním, zapadají do sebe jejich činy a slova nebo je mezi nimi rozpor? Jaké jsou výsledky každé sekvence a jak ovlivňují výsledky jedné sekvence sekvenci následující?

Potom byste měli do analýzy interakce zapojit širší okruh podmínek. Je důležité si zapamatovat, že během interakční sekvence jsou reakce jejich účastníků ovlivněny nejen tím, co se během interakce přihodí, ale také širším okruhem podmíňujících vlivů, které současnou situaci ovlivňují. Nestačí jednoduché říci, že širší okruh podmínek (jako společenský status, pohlaví nebo víra a hodnoty) podstatně ovlivňuje interakci. Musíte konkrétně ukázat, jak tyto podmínky ovlivňují reakce a jednání během současně interakce. V podstatě se snažte umístit užší kontext interakce do širšího strukturálního kontextu a oba kontexty propojit.

Organizace

Při výzkumu jevu spojeného s úrovní organizací bude jakýkoliv jev ležet ve středních úrovních matice a podmínky její budou ovlivňovat jak shora, tak zdola. I při studiu tak abstraktních věcí, jako je tok informací nebo rozhodování v organizaci, je třeba nalézt je nejdříve v jednání nebo interakci. To proto, že jednání nebo interakce představuje expresivní formu informací, rozhodnutí. Například, kdybychom zkoumali rozhodování, chtěli bychom vědět, jaká rozhodnutí byla učiněna, kým, v reakci na jaká jednání nebo interakce, a s jakými potenciálními a skutečnými následky. Chtěli bychom vědět něco o minulých rozhodnutích organizace ve smyslu kdo, kdy a s jakými výsledky. Nesmíme pak také zapomenout na jednotlivce v organizaci, kteří tato rozhodnutí dělají a jejichž kariéry jsou často v sázce. Chtěli bychom zjistit, jaký vliv mají na rozhodování ještě širší podmínky, jako ekonomické a politické vlivy, vládní nařízení a podobně. Pokud nebudou vzaty v úvahu žádné z těchto podmínek na každé úrovni matice, není možné získat správný obraz rozhodování na úrovni organizace.

Biografické a historické procesy

Matice podmíňujících vlivů platí pro biografie jedinců, stejně jako pro historie národů nebo organizací. Opět nám jde o zakotvení biografických a historických procesů v jednání nebo interakci, ať již minulé či přítomné. Potom jen ukážeme, jak podmínky, které byly v daném čase aktuální, ovlivňovaly toto jednání nebo interakci spolu s kritickými situacemi, které facilitovaly nebo naopak brzdily jeho postup nebo změnu v čase.

Teorie vycházející z empirického základu (substantivní) versus formální teorie

Úrovně a typy teorie jsou někdy zaměňovány. Proto bychom zde rádi tyto rozdíly vysvětlili. Teorii o daném jevu (například teorii o organizacím nebo biografickém jevu) můžeme mít umístěnou na jakémkoliv úrovni matice. Ovšem úroveň nebo umístění v matici není to, co by určovalo, do jaké míry je teorie abstraktní (obecná). Teorie ležící na některé z vnějších úrovní matice stále mohou vycházet z empirického základu (tj. substantivní teorie). Pokud se třeba zabýváte o „status“, mohli byste zkoumat status členů výkonného vedení organizace. V tomto případě bude jev ležet na organizační úrovni matice. Ačkoli v ta je uprostřed mezi širšími a užšími úrovněmi, přesto to stále bude výzkum pouze jedné úrovně situace: členové výkonného vedení organizace. Všimněte si, že jakákoliv substantivní teorie se vyvíjí z výzkumu jevu v jednom konkrétním situacním kontextu.

Formální teorie na druhé straně vycházejí ze zkoumání jevu v mnoha různých typech situací. Při tvorbě formální teorie byste například mohli zkoumat status v několika typech situací, řekněme: status politiků na úrovni státu, status prominentů v daném městě a status různých profesních okruhů v rámci akademických institucí. Všimněte si, že i kdybyste zvolili velmi široký vzorek pro svůj výzkum – řekněme, status členů výkonného vedení náhodně vybraných organizací z různých oblastí státu – měli byste stále substantivní teorii. Ovšem mohli byste mnohem bezpečněji zobecňovat své výsledky na status členů výkonného vedení organizací v celém státě, než kdybyste zkoumali vedení pouze v jedné organizaci v jedné oblasti státu.

Badatelé se někdy mylně domnívají, že mohou přeskočit ze substantivní teorie na formální, protože zobecnili jev zkoumaný v jedné situaci na různé typy situací. Byť by badatel navrhoval širší platnost své substantivní teorie sebecopaturněji, nemá žádnou jistotu, dokud nepřezkoumá i situace, na které chce zobecňovat. A to je právě způsob, jak rozvinout substantivní teorii do teorie formální (Glaser, 1978, str. 142-157; Glaser, Strauss, 1967; Strauss, 1987, str. 240-248). Stručně řečeno, rozdíl mezi substantivní a formální teorií netvoří úroveň podmínek, ale rozmanitost zkoumaných situací.

Souhrn

Matice podmíňujících vlivů popsaná v této kapitole je mocný analytický nástroj určený pro zachycení mnoha podmínek a následků, které se vážou k danému jevu. Vysledováním podmíňujících trajektorií a trajektorií následků napříč různými úrovněmi matice lze určit, které úrovně jsou významné, a pak je uvést do vztahu k jevu prostřednictvím jejich vlivu na jednání nebo interakci.

Porizování vzorků vycházející z budované teorie

11

Definice termínů

Porizování vzorků vycházející z budované teorie: je porizování vzorků vycházející z pojmů, u nichž byl prokázán teoretický význam pro vyvíjenou teorii.

Prokázany teoretický význam: znamená, že pojmy jsou považovány za významné, protože se opakovaně vyskytují anebo zjevně chybějí při postupném porovnávání všech případů a jsou natolik důležité, že jim byl přiznán status kategorií.

Ověřené porizování vzorků: je spojeno s ověřeným kódováním. Při porizování vzorků je vodítkem otevřenost (oproti specifitě vzorků je možné provádět účelové nebo systematicky nebo k němu může dojít náhodou. Zahnuje také pohotové porizování vzorků v terénu.

Vztahové a variační porizování vzorků: je spojeno s axiálním kódováním. Jeho cílem je maximálně podpořit hledání rozdílů na úrovni dimenzí. Je možné jej provádět úmyslně nebo systematicky.

Rozlišující porizování vzorků: je spojeno se selektivním kódováním. Jeho cílem je maximálně podpořit ověřování kostry příběhu a vztahů mezi kategoriemi a doplnění nedostatečně rozvinutých kategorií.

V této kapitole se budeme zabývat významem *porizování vzorků vycházejícího z budované teorie* (teoretické porizování vzorků), která často mate ty, kteří dělají výzkumy podle zakotvené teorie nebo o těchto výkumech čtou. Mezi otázky, kterými se zde budeme zabývat, patří: Co je porizování vzorků vycházející z budované teorie? Proč porizovat výběry podle teorie místo použití jiného způsobu porizování vzorků? Jak postupovat? Jak zajistit, aby bylo porizování vzorků systematické a konzistentní, aniž by bylo rigidní? Jaké množství vzorků je třeba porizovat? Kdy? Jak poznat, že už to stačí? Jak se liší porizování vzorků vycházející z budované teorie od tradičních způsobů porizování výběrů?

Přehled

Vzpomeňte si, že pojmy jsou ve výzkumu podle zakotvené teorie základem analýzy. Všechny postupy zakotvené teorie směřují k identifikaci a rozvinutí pojmů a jejich uvedení do vzájemných vztahů. Porizování vzorků vycházející z budované teorie pak znamená, že vzorky jsou porizovány na základě pojmů, u nichž byl prokazán teoretický význam pro vyvíjenou teorii. Termín *prokazovaný teoretický význam*, znamená, že pojmy jsou považovány za významné, protože se (1) opakovaně vyskytují anebo zjevně chybějí při postupném porovnávání všech případů a (2) během kódování jim byl přiznan status kategorií. (Výklad o kategoriích, viz. kapitola 1.) Cílem porizování vzorků vycházejícího z budované teorie je porizovat takové vzorky událostí, případů apod., které jsou příznačné pro kategorii, jejíž vlastnosti a dimenze, abychom je mohli rozvinout a uvést je do konceptuálních vztahů.

Všimněte si, že jsme řekli, že porizujeme vzorky případů a nikoliv osob jako takových! Jde nám o shromáždění údajů o tom, co lidé dělají nebo nedělají ve smyslu jednání nebo interakce, o rozsahu podminek, které k tomuto jednání nebo interakci vedou, a jeho odchylkách, o tom, jak se podmínky během času mění nebo zůstávají stejné a jaký to má vliv, a také o následky skutečného nebo neuskutečněného jednání nebo interakce nebo strategii, podle nichž se nikdy nejednalo. Vůlíkem porizování vzorků podle teorie jsou otázky a porovnávání, která vznikají během analýzy a která badatelé pomáhají objevovat a uvádět je do vztahu relevantní kategorií, jejich vlastností a dimenze. Kladení otázek a porovnávání slouží

Theoretical sampling je překladáno jako *teoretické porizování vzorků* nebo jako *porizování vzorků vycházející z (budované) teorie*, a to podle gramatických možností češtiny. Důležité je to, že tento způsob porizování výběrů/vzorků ze základního souboru oproti klasickým způsobům porizování vzorků založených na statistických pravidlech klade důraz na ty aspekty porizování vzorků, které vyplývají z potřeb *budované teorie*. Ze dvou možných slov pro anglické „sample“ (tedy výběr nebo vzorek) jsem kvůli idiosyncratickému charakteru tohoto pojmu zvolil termín *vzorek*. (pozn. př.)

Porizování vzorků vycházející z budované teorie je kumulativní. To proto, že pojmy a vztahy mezi nimi se během souhrny shromáždování údajů a analýzy také kumulují. U porizování vzorků však navíc ještě vzrůstá hloubka jeho zaměření. Při počátečním porizování vzorků je cílem badatele vygenerovat co nejvíce kategorií, a proto shromažďuje údaje z širokého okruhu oblastí souvisejících se zkoumaným jevem. Později se důraz přesunuje na rozvinutí, hutnost a nasycení kategorií a badatel se tedy při shromažďování údajů více zaměřuje na určité specifické oblasti. Při porizování vzorků je také důležitá konzistence. Konzistence zde znamená, že údaje o každé kategorii jsou shromažďovány systematicky.

Teoretické porizování vzorků zajišťuje, aby pozorností badatele neunikly ani rozmanité odchylky ani proces a hutnost. Kromě toho je třeba určitá míra pružnosti, protože badatel musí reagovat na relevantní situace skýtající údaje a vytyžit z nich maximum ještě v terénu. Pružnost máme na mysli schopnost pohybovat se a vyhledávat oblasti zkoumání, které nemohly být předvídaný nebo naplánovány, u nichž se však přesto zdá, že vřhají světlo na badatelovu vlastní oblast výzkumu nebo představují nový pohled na tuto oblast. Pružnost je také důležitá při zkoumávání nových nebo neobvyklých oblastí, protože badatelí umožňuje vybrat si takové způsoby porizování vzorků, které jsou pro tvorbu teorie nejpłodnější.

Hlavní je, aby bylo teoretické porizování vzorků pečlivě promyšlené: plánované spíše než náhodné a zároveň aby si zachovalo určitou pružnost. Rigidita při porizování vzorků brzdí tvorbu teorie, která je vlastně hlavním cílem zakotvené teorie. Výběr vzorků a analýza jsou vzájemně provázané a analýza řídí shromáždování údajů. Jinak by badatel porušil jednu z nezákladnějších zásad metody zakotvené teorie: porizování vzorků musí vycházet z vyvíjejícího se teoretického významu pojmů.

Obecné úvahy

Na počátku výzkumu podle zakotvené teorie je mnoho otázek ohledně porizování vzorků, které musí badatel promyslet. Tato počáteční rozhodnutí ohledně porizování vzorků se mohou změnit, jakmile začne realizace projektu, badatel však díky nim získá jakousi představu o směru a výchozím bodu výzkumu. To, co se stane, jakmile shromáždování údajů skutečně započne, závisí na tom, jak tato počáteční rozhodnutí odpovídají realitě údajů.

(1) Je třeba vybrat místo nebo skupinu, která bude zkoumána. To samozřejmě závisí na vaší hlavní výzkumné otázce. Pokud vás napříklád zajímá rozhodování členů výkonného vedení organizací, musíte jít tam, kde tyto lidé taková rozhodnutí dělají, abyste viděli, co dělají, a také získat na příslušných místech povolení k výzkumu na tomto místě.

(2) Je třeba se rozhodnout, jaké typy údajů chcete použít. Chcete použít pozorování, rozhovory, dokumenty, audio nebo video nahrávky nebo jejich kombinace? Zde je vhodné vybrat na základě shody takovou metodu shromažďování údajů, která nejlépe zachycuje informace požadovaného typu(-ů).

(3) Při zkoumání vyvíjejících se procesů je vhodné učinit počáteční rozhodnutí ohledně toho, jestli zkoumat po celou dobu stejně osoby nebo v různém čase různé osoby.

Zpočátku zavisí rozhodnutí ohledně počtu výzkumných stanovišť a pozorování také na přístupnosti, dostupných zdrojích, cílech výzkumu a vašem času a energii. Později je možné tato rozhodnutí upravit v souladu s vyvíjející se teorií.

Vodítka pro rozhovory a pozorování

Jestliže již jsou tato počáteční rozhodnutí učiněna, může si badatel začít vytvářet seznam otázek pro rozhovory nebo oblastí pro pozorování. (Tento seznam musí také obvykle odpovídat požadavkům komisi pro zkoumání lidských subjektů, jejichž úkolem je chránit práva jednotlivců.) Počáteční otázky nebo oblasti pro pozorování jsou založeny na pojmech odvozených z literatury nebo zkušenosti. Protože však, jak již víte, u těchto pojmů ještě nebyl prokázán teoretický význam pro vyvíjenou teorii, je třeba je považovat za provizorní. Nicméně však poskytují počáteční zaměření, bod, z něhož může badatel vycházet.

Jakmile začne shromažďování údajů, první rozhovory nebo pozorování by neměly být ničím jiným, než jen počátečními vodítky. Úporně na nich lpět by předešlo výlučilo získání některých údajů, které jsou situací vlastní, omezilo by množství a typ získaných údajů a zabránilo by badateli dosáhnout hutnosti a variability pojmů tak nutné pro vytvoření zakotvené teorie. Vzpomeňte si, že objevování je cílem zakotvené teorie, a proto musí mít shromažďování údajů – a s ním spojené pořizování vzorků vycházející z teorie – takovou strukturu, která objevy umožňuje!

Postupy pořizování vzorků

Jak dále uvidíte, pořizování vzorků se v zakotvené teorii řídí logikou a cíli *trí základních typů kódování*. Dále je bez ohledu na typ kódování úzce svázáno s *teoretickou citlivostí*. Čím jste citlivější vůči teoretickému významu určitých pojmů, tím je pravděpodobnější, že rozpoznáte jejich indikátory v terénu a v údajích. Tato citlivost obvykle v průběhu výzkumu roste a pomáhá vám rozhodovat se, které pojmy hledat, kde byste mohli najít jejich stopy a jak v nich rozpoznat indikátory.

Protože citlivost se s časem obvykle zvyšuje, je zajímavým rysem výzkumu podle zakotvené teorie to, že je možné pořizovat vzorky z již dříve shromážděných údajů stejně jako z údajů, které teprve shromážděny budou. Není neobvyklé, že v raných stádiích výzkumného projektu badatelé přehlednou nebo nedocení význam nebo smysl určitých událostí nebo epizod, právě kvůli nedostatku teoretické citlivosti. Později, když získají více vhledu, se mohou oprávněně vrátit ke starým materiálům a překódovat je ve světle nových poznatků.

Pořizování vzorků při otevřeném kódování

Cílem otevřeného kódování je samozřejmě objevit, pojmenovat a kategorizovat jevy, kromě toho také rozvinout kategorie ve smyslu jejich vlastnosti a dimenzí. Zde je cílem pořizování vzorků odhalit co nejvíce významných kategorií s jejich vlastnostmi a dimenzemi. Z toho vyplývá, že pořizování vzorků je v této fázi výzkumu také otevřené. Pořizování vzorků je otevřené těm osobám, místům, situacím, které poskytují největší příležitost ke shromáždění těch nejvýznamnějších údajů o zkoumaném jevu.

Při otevřeném kódování je výběr osob, s nimiž hodláme udelat rozhovor, nebo míst, kde chceme pozorovat, poměrně nahodilý, a to v tom smyslu, že bychom si mohli vybrat třeba každou třetí osobu, která přišla dveřmi, nebo bychom mohli systematicky postupovat podle nějakého seznamu jmen. Protože ještě nevíme, které pojmy jsou teoreticky relevantní, nemůžeme v tomto okamžiku ještě vědět, která místa, osoby nebo dokumenty nám nabízejí nejvíce příležitosti k nalezení údajů o našich pojmech. Nejdříve jsme otevření všem možnostem a tato otevřenost, spíše než zaměřenost, vede náš výběr.

Během každého rozhovoru, pozorování nebo čtení dokumentu chceme vstřebat a odhalit potenciálně významné údaje. Proto je nejlepší sva pozorování, rozhovory nebo čtení dokumentů příliš nestrukturovat. Je lepší ponechat si volné místo pro

jiné potenciálně významné pojmy, které se mohou vynořit, a zároveň přemýšlet o pojmových oblastech, které jste do výzkumu vnесли nebo během něj objevili.

Takto otevřeně porizování vzorků vyžaduje dostatek dovedností týkajících se jak dělání rozhovorů, tak pozorování a také badatele, kterému nevádí čekání na to, až se něco stane nebo až někdo řekne něco zajímavého. Tento způsob porizování vyžaduje badatele, který ví, jak se ptát, aniž by zatlacil informátora do defenzivy nebo, což je ještě horší, mu nevědomě naznačoval, jakou odpověď nebo chování očekává.

Při otevřeném porizování vzorků je nejdůležitější udržovat rovnováhu mezi důsledností (tj. systematickým shromažďováním relevantních údajů o kategoriích) a objeováním (odhalováním nových kategorií nebo nových vlastností a dimenzí).

Vědet, jak ke zkoumaným subjektům přistupovat, jak se ptát, jak pozorovat, jak číst dokumenty nebo sledovat videozáznamy – to jsou velmi důležité prvky výzkumného procesu, které jsou tou částí vlastností badatele, která mu umožňuje tuto důležitou rovnováhu získat a udržovat. Je pochopitelné, že aby mohl být shromažďovaný údaj prostřednictvím teoretického porizování vzorků, musí mít každý badatel (ať již pracuje sám nebo je součástí výzkumného týmu) určité dovednosti (pokud možno získané výcvikem) ohledně provádění rozhovorů, technik porizování a někdy i zkoumání dokumentů. Výzkum podle zakotvené teorie není možné provádět uspokojivě s poměrně nezkoušenými tazateli (což se často děje při výzkumech veřejného mínění) nebo pozorovatelů. Pokud potřebujete informace o technikách provádění rozhovorů nebo pozorování, měly by vám pomoci následující stati: Burgess, 1982; Hammersley, Atkinson, 1983; Johnson, 1975 a Schatzman, Strauss, 1973.

Postup otevřeného porizování vzorků. Po počátečním shromažďování údajů okamžitě následuje analýza, během níž jsou údaje analyzovány prostřednictvím postupů popsaných v kapitolách 5 a 6.

Vzpomeňte si, že při otevřeném kódování musíte porovnávat a klást si otázky o údajích. Otázky a pojmové výsledky porovnávání, které se zde vynoří (kategorie a subkategorie), jsou pak připojeny k původnímu seznamu otázek a oblastí pozorování. Další rozhovory a pozorování jsou také co nejrychleji následovány analýzou. Následkem toho se některé pojmy, s nimiž jste do terénu vyrazili, ukážou být nevýznamné a jsou tedy vyřazeny, upraveny nebo nahrazeny těmi, které se vynoří během výzkumu.

A nyní již k porizování vzorků. Důležitou součástí porizování vzorků je zde porovnávání, které vám umožňuje vybírat vzorky podle teorie již v terénu. Průběh rozhovoru nebo pozorování měníte okamžitým zaměřováním pozornosti na to či

ono. Může se stát, že některé otázky nebo některá zaměření, s nimiž jste rozhovor či pozorování začínali, pozbudou během rozhovoru či pozorování na významu nebo se začnou jevit v jiném světle. Na takové změny je nutné reagovat. Tato analytická citlivost – umožňující teoretické porizování vzorků přímo v terénu – která je aktivní během rozhovoru nebo pozorování, vám později ušetří čas. Nebudete pak muset opakovat rozhovory nebo pozorování, abyste získali důležité údaje, které vám dříve unikly. Nicméně je důležité si nechat „otevřená vrátka“, abyste se mohli v případě nutnosti vrátit.

Některé kategorie, pro které hledáte vzorky, získáte induktivně, jak bylo popsáno v kapitole 5. Jiné se objeví jako výsledek deduktivních myšlenkových pochodů při analýze. Pojmy a perspektivy, které si přinášíte do terénu, je důležité neustále porovnávat v rozhovorech a pozorováních s empirickou realitou situací.

Varianty techniky porizování vzorků. Otevřeně porizování vzorků je možné provádět různými způsoby. Protože každý z nich má své výhody a nevýhody, nelze hodnotit cestou je pravděpodobně jejich kombinace.

(1) Můžete záměrně hledat údaje o kategoriích, jejich vlastnostech a dimenzích. To znamená, že úmyslně vybíráte místa, osoby a dokumenty. Například při výzkumu o práci v nemocnicích objevili jeden výzkumný tým, že stroje v nemocnicích mají několik vlastností (Strauss et al., 1985). Mezi ně patřily: cena, velikost a status. Tým pak úmyslně vybíral události a případy týkající se strojů na zakladě různých dimenzí těchto a některých dalších vlastností a sledoval podobnosti a rozdíly. Jedním z vybraných strojů byl CAT (počítačový axiální tomograf), protože jeho konkrétní dimenze (veliký, drahý a vysoce považovaný) maximálně zvyšovaly pravděpodobnost objevení vlivu, jaký mají takové stroje na péči o pacienty a na práci zdravotnického personálu.

(2) Dalším způsobem otevřeného porizování vzorků je systematický postup podle seznamu (nebo podle pravidla „kdo vejde do dveří,“ nebo „kdo souhlasí s účastí na výzkumu“) od jedné osoby nebo místa ke druhé a hledání údajů o případech, údajích apod., které označují každou kategorii, a jejich porovnávání. Spíše než maximalizaci pravděpodobnosti objevení podobnosti a rozdílu, umožňuje tento způsob badatelů objevit více druhů rozdílu, než při porovnávání naprosto rozdílných situací. Umožňuje větší míru důslednosti při shromažďování údajů. Tento postup jsme použili při výzkumu role vrchních sester při udržování plynulého chodu práce v nemocnicích. Protože jsme toho zpočátku o nemocnicích, které jsme hodlali navštívit, ani o jejich vrchních sestrách mnoho nevěděli, jednoduše jsme postupovali od jednoho oddělení k druhému a trávili určitou dobu s každou vrchní sestrou, která s námi byla ochotna spolupracovat. Nakonec jsme zjistili, že organi-

zační struktura každého oddělení je jiná, což nám dalo dobrý základ pro porovnávaní práce jednotlivých sester.

(3) Je také možné, že údaje týkající se otevřeného porizování vzorků se často objeví docela náhodou. Nečekaně na ně narazíte během pozorování, rozhovoru nebo při čtení dokumentů. Je důležité rozpoznat analytický význam události nebo případu. K tomu je třeba mít otevřenou a tážající se mysl a neustále být ve střehu, kdyby se objevily významné údaje. Když vidíte něco nového nebo jiného, musíte se zastavit a položit si otázku: Co je to? Co to může znamenat? Takto je vaše teoretická citlivost během otevřeného kódování propojena s porizováním vzorků podle teorie.

Porizování vzorků při axiálním kódování: Vztahové a variační porizování vzorků

Otevřené kódování je samozřejmě brzy následováno a doprovozováno axiálním kódováním. Porizování vzorků stále probíhá na základě teoreticky významných pojmů (kategorií), ale mění se zaměření. Vzpomeňte si, že při axiálním kódování je cílem uvést do specifitějších vztahů kategorie a subkategorie odhalené během otevřeného porizování vzorků a kódování a nalézt údaje o odchylkách a procesu ve vztahu k nim.

Kategorie jsou uváděny do vztahu podle paradigmatu: podmínky, kontext, jednání nebo interakce a následky. Proto se výběr vzorků nyní zaměřuje na odhalení a otevření těchto vztahů. Budete navrhovat výroky o vztazích a poté budete v terénu ověřovat, které z nich obstoí.

Vzpomeňte si ještě, že chcete objevit další výskity události a případů, které ukazují na rozdíly a změny podmínek, kontextu, jednání nebo interakce a následků. Dělejte to, abyste odhalili proměnlivost a proces a také abyste zvýšili hutnost kategorií. To znamená, že v terénu vám jde o výsledování kategorie. Důležitými vodítky vám při tom opět budou otázky a porovnávání. Vyskytuje se v této situaci něco, co potvrzuje význam této kategorie? Pokud ano, o jaký význam zde jde? Je stejný jako v předchozích situacích nebo se liší? Jaké jsou zde její vlastnosti? Jaké podmínky k ní vedly? Jaký je specifický kontext? Jaké intervenující podmínky zde způsobily tuto odchylku? Jakou formu má jednání nebo interakce? Jak se mění během času? Co je toho výsledkem? Při porizování vzorků se nyní budete pohybovat v okruhu takovýchto otázek.

Vztahové a variační porizování vzorků. Při vztahovém a variačním porizování vzorků při axiálním kódování se na dimenzionální úrovni snažíme nalézt v údajích co nejvíce rozdílu. I zde, stejně jako při otevřeném porizování vzorků, existují různé způsoby, jak toho dosáhnout. Opět můžete postupovat velmi systematicky od situace k situaci a shromažďovat údaje o teoreticky významných kategoriích. Dal-

ším způsobem je zaměřně si vybrat osoby, místa nebo dokumenty, které maximálně zui pravděpodobnost zjištění údajů o odchylkách podle dimenzí kategorií a které demonstují, co se stane, když dojde ke změně. Ovšem v případě, že neznáte osobu, místo nebo dokument tak dobře, abyste to mohli posoudit ještě před rozhovorem nebo pozorováním, je tento způsob velmi obtížný. Stejně obtížné je to v případě, že nemáte neomezený přístup k místům, osobám nebo dokumentům. Reálně můžete porizovat vzorky jen z těch, k nimž máte přístup nebo na které narazíte.

Když máte možnost vybrat si koho, co a kdy vybrat jako vzorek, pak lze postupovat deduktivně a tvořit hypotézy o vztazích a odchylkách, které se mohou vyskytnout, když změníte dimenze vlastnosti jevu. Jestliže se například zdá, že denní doba má nějaký vliv na zkoumaný jev, pak můžete zaměřně shromažďovat údaje v různou denní dobu, abyste tyto rozdíly přesněji určili.

Důležitá věc, kterou je třeba si při vztahovém a variačním porizování vzorků zapamatovat (opět) je tato: Hledání různých míst, subjektů nebo dokumentů není to hlavní. Zabýváme se porizováním vzorků na základě teoreticky významných pojmů. A to se nemění, ať již vybíráte vzorky na základě jejich dostupnosti nebo máte možnost si zaměřně vybrat, kam chcete jít údaje získávat. Když přijde na zacházení s událostmi či případy a s jevy, k nimž tyto události náleží, velmi zřídka narazíte na dvě události nebo případy, které by se shodovaly ve všech svých podmínkách, kontextuálních, akčních, interakčních a následkových významných vlastnostech. Pokud vybíráte vzorky na základě teoreticky významných pojmů pak je vybíráte teoreticky bez ohledu na to, jak konkrétně postupujete. Postupujete-li náhodně (berete to, co je zrovna k mání), může objevení procesu a proměnlivosti trvat déle než kdybyste postupovali podle zaměřně volby. Přesto se to tak dá dělat – a s úspěchem.

Vysoce selektivní (volené) vybírání však nabývá na důležitosti při selektivním kódování. V následující sekci vám vysvětlíme, proč je to tak důležité.

Porizování vzorků při selektivním kódování: Rozlišující porizování vzorků

Cílem selektivního kódování je integraci kategorií na dimenzionální úrovni zformovat teorii, ověřit integrační výroky o vztazích a doplnit kategorie, které to potřebují. Proto musí být porizování vzorků v této fázi velmi zaměřně a zaměřně s vědomými volbami ohledně toho, koho a co vybrat, abychom získali požadované údaje.

Rozlišující porizování vzorků. Testování je kriticky důležitou a nedílnou součástí zakotvené teorie. Je zabudováno do každého kroku tohoto procesu. Nemysli se tím testování ve statistickém slova smyslu, ale neustále ověřování hypotéz podle

reality (údajů), jejich upravitelů a opětovně ověřování. Pouze to, co opakované ob-
stojí při srovnávání s realitou, bude začleněno do teorie. Vzpomeňte si, že i případy
neodpovídající současně teorii jsou důležité. Neznamenají totiž chybu v našem
myšlení, nýbrž možnou odchylku. Když se vyskytne negativní případ jednání nebo
interakce, je velmi důležité vysledovat řetěz podmínek, které k němu vedly, aby-
chom zjistili, jestli jde o selhání nebo změnu jednání nebo interakce. Byly naše
původní myšlenky špatně nebo ukazují negativní případ na odchylku, novou
myšlenkovou větev, kterou je třeba sledovat? Jak vidíte, v tom všem hraje rozlišu-
jící pořizování vzorků důležitou roli během selektivního kódování.

Teoretická nasycenost. V tomto bodě vás jistě zajímá, jak dlouho musíte
s pořizováním vzorků pokračovat. Obecně lze říci, že ve výzkumu podle zakotvené
teorie pokračujeme s pořizováním vzorků tak dlouho, dokud není dosaženo teore-
tické nasycenosti každé kategorie (Glaser, 1978, str. 124-126; Glaser, Strauss, 1967,
str. 61-62, 111-112). To znamená: (1) dokud se nezdá, že již se neukazují žádné
nové nebo významné údaje vztahující se ke kategorií, (2) dokud není kategorie
hutně zpracována, v tom smyslu, že jsou popsány a vysvětleny všechny prvky
paradigmatu, proces a proměnlivost a (3) dokud nejsou vztahy mezi kategoriemi
dobře ustaveny a ověřeny. Teoretická nasycenost je velmi důležitá. Pokud nebude
te usilovat o teoretickou nasycenost, bude vaše teorie pojmově nedostatečná.

Odpovědi na některé důležité otázky

(1) Mohu hledat údaje v knihovně a jak? Některé výzkumy vyžadují zkoumání
dokumentů, novín a knih coby zdrojů údajů. Jak se to dělá? Vzorky pořizujete
přesně tak, jako u údajů pocházejících z rozhovorů nebo pozorování, a poté násle-
duje obvyklá souhra kódování a pořizování vzorků.

Použití cenných nebo archívních materiálů je stejně jako použití souboru roz-
hovorů nebo záznamů pozorování (Glaser, Strauss, 1967, str. 61-62, 111-112). Do-
kumentární údaje se však nemusí nalézat na jednom místě, ale mohou být
roztroušeny po jedné nebo více knihovnách, agenturách nebo jiných organizacích.
Pak se musíte rozhodovat stejně jako u jiných typů údajů, kde hledat relevantní
regionech? Na tuto otázku odpovíte vyhledáním materiálů prostřednictvím obvy-
klých bibliografických metod, včetně členění a prohlédávání knihovních zásob.
Existuje zvláštní typ dokumentu, který obsahuje shromážděné rozhovory nebo
záznamy z pozorování jiného badatele. Je zvykem nazývat analýzu takových údajů
termínem „sekundární analýza“ (Glaser, 1963). Badatel pracující podle metody

zakotvené teorie může kódovat i tyto materiály za použití teoretického pořizování
vzorků ve spojení s obvyklými technickými kódováními.

(2) Jak zajistit konzistenci teoretického pořizování vzorků při práci v týmu?
Když pracujete s týmem badatelů, musí se, jak jsme již řekli, analýzy účastnit
všichni členové týmu. Každý musí také dostat kopie všech záznamů, které při ni
byly učiněny. Údaje je třeba předložit skupině a podělit se o ně. Důležité je, aby
každý znal kategorie, které se zkoumají, aby o nich mohl systematicky shromáždo-
vat údaje během své práce v terénu. Neméně důležité jsou také a pravidelně
schůzky týmu, na kterých jsou analyzovány části shromážděných údajů. Při tomto
způsobu práce, kdy tým je vlastně analytickou jednotkou, zůstávají všichni členové
pevně ve stejném pojmovém kontextu. Také se samozřejmě podílí na hlavních
rozhodnutích ohledně teoretického pořizování vzorků. Jak se údaje hromadí, pře-
stává být únosné nebo vůbec možné, aby každý člen týmu čelil všem rozhovorů
a pozorování všech ostatních členů. Proto každý zodpovídá za kódování svých
materiálů. Každý však musí číst výsledně záznamy kódování, jinak by se nevyužily
veškeré možnosti týmu ohledně zpracování údajů a zároveň by bylo obtížnější
dosáhnout konzistence analýzy.

(3) Mohou mou teorii dále ověřovat jiní? Je samozřejmě, že vaše teorie může
být dále ověřována i po ověření, které bylo součástí vašeho výzkumu. (Viz. před-
chozí výklad o ověřování a také výklad v kapitole 14.) Ačkoli badatel při psaní
článků o konkrétní zakotvené teorii obvykle logicky nerozebírá svá tvrzení (to je
součástí diskuze), jsou tyto hypotetické a systematické ověřované vztahy mezi
hlavními kategoriemi přesně tím, čím jsou – tedy tvrzeními. A tato tvrzení lze ro-
zebrat a dále ověřovat, a to i odděleně, pokud chcete.

Je však důležité si při tom uvědomit, že podmínky, za kterých se jev podle teo-
rie vyskytuje, jsou v ní výslovně uvedeny (nebo by měly být uvedeny). Pokud vy
nebo někdo jiný hodláte ověřovat určité tvrzení za jiných podmínek, pak jej dost
možná budete muset přeformulovat tak, aby těmto novým podmínkám odpovídalo.
Pamatujte si, že teorie je pouze teorie. Zjištění, že při dalším ověřování tvrzení
neplatí, nemusí nutně znamenat, že teorie je špatná. Může to znamenat, že její
tvrzení je třeba pozměnit nebo rozšířit, aby zahrnul další a specificky odlišné
podmínky.

(4) Jak se liší pořizování vzorků ve výzkumech podle zakotvené teorie od tra-
dičních způsobů pořizování vzorků? V kvantitativních typech výzkumu je poři-
zování vzorků založeno na zvolení reprezentativního výběru z celé populace
(základního souboru), na kterou hodláme výsledky výzkumu zobecnovat. Základ-
ním požadavkem je zde *reprezentativnost výběru/vzorku*, neboli míra, v jaké se

výber podobá dané populaci v určitých konkrétních charakteristikách. Ve skutečnosti si však nikdy nemůžeme být jisti, že výběr, který jsme zvolili, je naprosto reprezentativní. Kvantitativní metodologie však má metody jako třeba náhodný výběr a jiné statistické metody, které tento problém minimalizují nebo jej alespoň dostanou pod kontrolu.

V zakotvené teorii se tím zabýváme také, ale jiným způsobem. Zajíma nás *prezentativnost pojmů* v jejích mnoha různých formách. Při každém aktu získávání údajů hledáme důkazy její průkazné přítomnosti nebo nepřítomnosti a ptáme se: Proč? Proč je něco přítomno, proč to tam naopak není, jakých forem to nabývá? Protože hledáme události a případy, které je navíc určují, a nepočítáme jedince nebo situace jako takové, pak každé pozorování, každý rozhovor nebo dokument může vypovídat o mnoha příkladech takových událostí. Například při celodenním sledování vrchní sestry při práci si může badatel zaznamenat deset příkladů toho, jak vrchní sestra využívá svého postavení a vlivu.

Přirozeně, čím více získáte rozhovorů, pozorování a dokumentů, tím shromáždíte více důkazů, tím naleznete více odchylek a tím také dosáhnete větší hutnosti. Takto bude mít teorie širší platnost, protože odhalíte více různých souborů podmínek, které je ovlivňují. A pokud jsou čísla důležitá pro vás osobně nebo pro nějakou komisi, která vás hodnotí, pak není nic snadnějšího než spočítat počet výskytů jevu.

Co se týče zobecňování na širší populaci, tak my se nesažeme zobecňovat, ale naopak specifikovat. Snažíme se specifikovat podmínky, za kterých se jev vyskytuje, jednáni nebo interakce, která k němu náleží, a s nimi spojené výsledky nebo následky. To znamená, že naše teoretické výrokky platí pouze pro tyto situace nebo okolnosti a pro žádné jiné neplatí. Když dojde ke změně podmínek, pak se teoretické výrokky musí změnit, aby těmto novým podmínkám vyhovovaly. Je třeba mít neustále na mysli cíle zakotvené teorie. Není možné ji hodnotit podle obvyklých kritérií a stejně tak se její porizování vzorků nemůže řídit principy jiných typů výzkumu, protože její cíle, principy, zaklady a postupy se od kvantitativních metod podstatně liší. (V kapitole 14 bude další výklad na toto téma.)

V této souvislosti bychom chtěli poznamenat, že jeden typický způsob kritiky kvalitatívních výzkumů ze strany kvantitativních badatelů je chybný, protože normy, které jsou určeny pro kvantitativní výzkumy, není možné aplikovat také na kvalitativní výzkumy. Jejich kritika se týká toho, že kvalitativní výzkumy produkují údaje, které jsou neporovnatelné, protože všem zkoumaným subjektům nejsou kladeny zcela stejné otázky. Ať již údaje pocházejí z rozhovorů, pozorování nebo dokumentů, jsou porovnatelné, protože byly porizeny s ohledem na reprezentativnost pojmů.

(5) Lze v jednom výzkumu zkombinovat kvantitativní a kvalitativní metody? Ano, je to možné. Je však třeba si velmi dobře ujasnit účel použití kvantitativních metod. Ty musejí být také zabudovány do teorie, a to jako doplňkové metody ověření podmínek vlivů, jednáni nebo interakcí, následků, apod. Jinými slovy, pokud nebudou kvantifikována zjištění začleněna do teorie, pokud se prostřednictvím paradigma nestanou integrální částí teorie, pak budou pouze stát bokem.

Běžnou chybou je, když badatele říkají, že udělali výzkum podle zakotvené teorie, i když ve skutečnosti nevhodně zkombinovali různé metody. Shromáždili málo údajů, vymysleli pár kategorií a vlastnost, vytvořili několik obecných výroků o vztazích mezi nimi a pak se pokusili ověřit své výrokky pomocí dotazníkového výzkumu nebo jiného standardizovaného nástroje. Obecně je tato kombinace samo-zřejmě možná, ale tento konkrétní případ se neda nazvat výzkumem podle zakotvené teorie. Aby to byl výzkum podle zakotvené teorie, musí badatel použít její obecné postupy a mnohé z jejích specifických postupů. Až potom mohou být výsledné výrokky ověřovány. To asi bude trvat mnoho měsíců, protože ke konci už tyto výrokky bývají (alespoň by měly být) velmi složité. (V kapitole 14 najdete další kritéria pro hodnocení výzkumu podle zakotvené teorie.)

(6) Kdy je teoretické porizování vzorků hotové? Jak dlouho musí probíhat? Svou práci, monografii nebo knihu byste neměli začít psát dříve, než proběhne většina selektivního kódování, rozlišujícího porizování vzorků a integrace. Nicméně rozlišující porizování kategorií, jak jsme to popsali již dříve. Výsledkem tohoto porizování vzorků může být i přehodnocování údajů, a možná i dodatečné shromáždování dalších údajů týkajících se velmi specifických konceptuálních podobností, které je třeba ověřit nebo doplnit.

(7) Je obtížné naučit se porizovat vzorky na základě teorie? Je poměrně snadné porozumět principům, jimiž se teoretické porizování vzorků řídí. Ovšem stejně jako ostatní postupy zakotvené teorie je třeba je vytválet cvičit, zvláště ve skutečných výzkumných podmínkách tak, aby se vám staly „druhou přirozeností.“

(8) A jaký vztah má k teoretickému porizování vzorků design výzkumu? Na rozdíl od porizování výběrů v kvantitativních výzkumech není teoretické porizování vzorků možné plánovat dříve, než výzkum podle zakotvené teorie započne. Konkrétní rozhodnutí ohledně porizování vzorků přicházejí teprve během výzkumného procesu. Je samozřejmě možné ještě před výzkumem usuzovat, že jev, kterým se na počátku hodláme zabývat, se bude pravděpodobně vyskytovat na určitých místech, v určitých organizacích a populacích. Když se podle těchto úsudků budete řídit, je možné je považovat za určitý druh „designu výzkumu.“ Pragmatic-

tický říceno, badatelé, když předkládají výzkumné projekty, musí splnit představy grantových agentur nebo sponzorů a obvykle také komisi pro testování lidí. Čestný a také rozumný způsob, jak tyto její představy splnit, je podrobně popsat pozitivní charakter a východiska počátečního porizování vzorků. Příklady vzorků pozitivních v předběžném výzkumu byste při těchto diskuzích vždy měli mít při ruce.

Souhrn

V zakotvené teorii porizuje vzorky udalostí a případů, které jsou pro teoretický význam pojmy nepřiznačnější. Osoby, místa a dokumenty nám poskytují příležitost k získání těchto údajů. Postupy porizování vzorků se liší podle typu kódování, které právě používáme. Při otevřeném kódování používáme otevřené porizování vzorků, během axiálního kódování používáme vztahové a variální porizování vzorků a při selektivním kódování používáme rozlišující porizování vzorků. Porizování vzorků probíhá tak dlouho, dokud není dosaženo teoretického nasycení kategorií.

Část III Pomocné postupy

Nyní jsme se dostali k závěrečné části knihy. Tato část se opírá o předchozí kapitoly a diagramy jsou nezbytné, bez nich by badatel neměl žádné písemné protokoly o provedené analýze. Výsledky tak složitých postupů si není možné všechny pamatovat. Je také důležité vědět jak psát zprávy o svých výzkumech, jakmile jsou dokončeny, a jak své výzkumy prezentovat. Výsledky výzkumu poskytují smysl, jestliže nejsou zpracovány do podoby, která umožňuje druhým, aby o nich přemýšleli, podrobili je kritice a užívali je. Konečně, každý musí znát, jak hodnotit vlastní výzkumy podle zakotvené teorie a výzkumy jiných, a to nejen z hlediska platnosti a spolehlivosti výsledků, ale také z hlediska vašeho profesně-

vědeckého růstu a vývoje.

Předchozí odstavce je napsán přímocným způsobem, jakoby se všechny důležité postupy popsané v následujících kapitolách stačilo jen naučit, a potom ihned začít používat. Je nutné si uvědomit, že tvůrčí výzkum, stejně jako život sám, není tak jednoduchý. V průběhu výzkumného procesu nejde pouze o vhléd do problému a provedení analýzy – narůstající zkušenosti badatele často mají za následek také určité proměny jeho samého. Po celou dobu psaní a závěrečných úprav textu budete vystaveni působení nových zkušeností: některé mohou být skvělé a vzrušující, ale jiné, bohužel, mohou vyvolávat nejistotu a být plně rozporů. Filozof John Dewey, který psal o umění, ale věřil, že totéž platí i o vědě, výstižně vyjádřil tuto skutečnost pozoruhodnou metaforou:

Akt výpovědi, který je podstatou uměleckého díla, je spjat s určitým časem, ve kterém vzniká, a nejde tedy o okamžité stvoření... [To] znamená, že vyjádření osobnosti prostřednictvím určitého tvůrčího stylu, které je základem uměleckého díla, je *samo o sobě* dlouhodobou interakcí něčeho, co vychází z osobnosti a objektivních podmínek, procesem, v němž jak osobnost, tak objektivní podmínky získávají podobu a vlastnosti, jaké předtím neměly. Dokonce i Všemohoucímu trvalo stvoření nebe a země sedm dní, a kdyby ta naše informace byly úplné, zjistili bychom také, že až na samém konci tohoto údobí přesně věděl, co se rozhodl udělat se základní surovinou počátečního chaosu, kterému musel čelit. (John Dewey, *Art as Experience*, 1935, str. 65)

Hovořím-li o záznamech a diagramech, myslím tím velmi specifickou formu písemných protokolů, které obsahují výsledky naší analýzy. *Záznamy* zachycují písemně projevy našich abstraktních úvah o údajích. *Diagramy* jsou oproti tomu grafickým zobrazením nebo názorným zpodobněním vztahů mezi pojmy.

Záznamy a diagramy se mohou vyskytovat v několika družích: záznamy kódování, teoretické poznámky, pracovní poznámky a jejich různé varianty. Každý druh záznamů však může obsahovat i prvky typické pro ostatní druhy. Je však důležité mezi nimi rozlišovat, jinak se může stát, že pracovní poznámky budou dokonale skryty pod záznamy kódování nebo ztraceny v poznámkách teoretických. Totéž platí o diagramech. I ony se mohou vyskytovat v různých formách, např. diagramy logické nebo integrující.

Záznamy a diagramy se vyvíjejí. Jak výzkum a analýza postupuje, pojmově narůstají co do spletnosti, hutnosti, jasnosti a přesnosti. Pozdější záznamy a diagramy mohou popřít, doplnit, podložit, rozšířit a vysvětlit ty předchozí. Je skutečně ohromující vidět, jak se naše údaje hromadí a teoreticky vyvíjí, zatímco stále zůstávají zakotvené v empirické skutečnosti.

Tvorba záznamů a diagramů je podstatnou součástí analýzy a *nikdy* by neměla být opomíjena bez ohledu na to, jak dalece se analytik může v dané chvíli cítit pod časovým tlakem. Tvorba záznamů a diagramů začíná s počátkem výzkumného projektu a pokračuje až do jeho úplného dokončení. Záznamy a první diagramy jsou jen zřídka kdy publikovány, ale pokud jich je málo, značně se to projeví na výsledcích výzkumu: pojmy výledně teorie budou postřádat hutnost nebo budou vztahy mezi nimi volně a řídké.

Záznamy a diagramy vám pomohou získat analytický odstup od zkoumané látky. Budou vám pomáhat při přechodu od konkrétních údajů k abstraktním úvahám a potom při navrácení se k počátečním údajům kvůli zakotvení těchto úvah v realitě. Přestože už toho bylo o záznamech a diagramech v minulosti napsáno mnoho, jsou natolik důležité, že by bylo dobře si jejich charakteristické znaky na tomto místě zopakovat a rozšířit. (Doporučujeme vám také prostudovat: Glaser, 1978, str. 83-92, 116-127; Glaser, Strauss, 1967, str. 108, 112; Schatzman, Strauss, 1973, str. 94-107; Strauss, 1987, str. 109-128, 170-182, 184-214.)

Záznamy a diagramy

12

Definice termínů

Záznamy: Písemné protokoly o analýze vztahující se k formulaci teorie.

Záznamy kódování: Záznamy obsahující výsledky tří typů kódování, např. pojmová označení, paradigmatické prvky a indikátory procesu.

Teoretické poznámky: Poznámky zvyšující teoretickou citlivost a shrnující dosa-
vační poznatky. Obsahují induktivní i deduktivní poznatky o významných a po-
tenciálně významných kategoriích, jejich vlastnostech, dimenzích, vztazích,
odchylkách, procesech a o matci podmiňujících vlivů.

Pracovní poznámky: Poznámky obsahující pokyny pro vás a vaše spolupracovníky.
Tyto pokyny se týkají porizování vzorků, spornými otázkami, možným srovnáva-
ním nebo oblastí, kterými je třeba se hlouběji zabývat.

Diagramy: Národní zobrazení vztahů mezi pojmy.

Logické diagramy: Národní zobrazení analytických úvah, zobrazující vývoj logi-
ckých vztahů mezi kategoriemi a jejich subkategoriemi ve smyslu prvku paradig-
matu tak, jak jsme to ukázali v kapitole 7. Logický a názorný způsob utřídění
myslenek, který vám pomůže rozpoznat, jak spolu jednotlivé kategorie vzájemně
souvisejí.

Integrující diagramy: Národní zobrazení analytických úvah, která se používají k
výzkoušení a znázornění vztahů mezi pojmy; jejich formální obsah se neváže na
paradigma, ale zůstává otevřen vaší představivosti.

údaj, musíte přemýšlet tvůrčím způsobem. Psaní záznamů a tvorba diagramů napomáhá tuto tvorivost podněcovat.

(6) Další funkci záznamů a diagramů je ukázat, kde jsou ve vašich myšlenkách slabá místa. Kategorie, které nejsou plně propracovány z hlediska paradigmatičkých prvků nebo jejichž vztahy nejsou logicky či pevně určeny, se ve chvíli, kdy se pokusíte vytvořit teoretický záznam nebo logický diagram, rychle vynoří.

(7) Kromě toho představují záznamy a diagramy „fond“ (Glaser, 1978, str. 83) nebo studnici analytických nápadů, které lze třdit, řadit a uspořádávat podle různých schémat či požadavků. Jsou užitečné, když se rozhodnete psát o nějakém tématu, když chcete kategorie kombinovat nebo se na ně odkazovat nebo když se pouze chystáte zhodnotit dosavadní vývoj projektu – jak dalece jste pokročili s analýzou. Také pomáhají určit, co je ještě třeba dále rozvést a propracovat nebo kde je ještě nutné další ověřování. V dlouhodobých výzkumných projektech je snadné ztratit přehled o stavu analýzy. (Viz. další rozprava na toto téma na konci kapitoly.)

A ještě několik obecných věcí. Kódování není nutné provádět po každém analyzování. Avšak pokud dostanete nápad, přerušte to, co právě děláte, a zapíšte si ho, byť v dané chvíli jen ve formě kratičkého záznamu. Jinak můžete přijít o velmi důležité myšlenky. Později se k nim můžete vrátit a podrobně je rozvést, pokud to bude nutné. Můžete si také dělat záznamy o jiných záznamech, protože jejich psaní nebo čtení podněcuje množství myšlenek o jejich obsahu a souvislostech. Nebo je můžete napsat si shrnující záznam, který uvede několik záznamů do souvislosti. Také si můžete vytvořit integrující diagram slučující obsah několika menších záznamů. Záznamy a diagramy mohou vycházet z odborné nebo teoretické literatury stejně jako ze skutečných údajů. Jakkoli myšlenky vycházející z literatury je samozřejmě třeba považovat za myšlenky provizorní, které je pak nutné ověřit podle nashromážděných údajů.

Specifické znaky

(1) Každý záznam a diagram by měl být označen datem. Také by měl zahrnovat odkaz na dokumenty, podle kterých byl záznam vytvořen. Odkaz obsahuje klasifikační číslo rozhovoru, pozorování nebo dokumentu, datum, kdy byly údaje shromážděny, stranu (a řádek, používáte-li počítačové programy) a jakékoli další identifikující informace, které mohou být užitečné při pozdějším opětovném vyhledávání údajů.

(2) Každý záznam nebo diagram by měl obsahovat nadpis označující pojmy nebo kategorie, ke kterým se záznam vztahuje. Záznamy nebo diagramy, které kom-

Některé obecné a specifické znaky záznamů a diagramů

Zde je několik obecných a specifických znaků záznamů a diagramů, se kterými byste se měli seznámit.

Obecné znaky

(1) Obsah a rozsah záznamů a diagramů se liší podle aktuální fáze výzkumu, zájmů a typu kódování.

(2) V počátečních stádiích analýzy mohou záznamy a diagramy vypadat těžkopádně a triviálně. Není třeba se tím znepokojovat. Mějte na paměti, že nikdo kromě vás vaše záznamy a prvotní diagramy neuvidí.

(3) Přestože je možné psát přímo do svých dokumentů (terénních poznámek, ...), není to vhodné, snad s výjimkou nejranějších fází otevřeného kódování. Máme pro toto tvrzení několik důvodů. Za prvé, je obtížné psát záznamy jakékoli délky nebo kreslit diagramy vedle terénních poznámek, protože na dokumentech nebyvá dostatek místa. Za druhé, některé nebo všechny myšlenky a označení, které vzniknou v určitém bodě analýzy, nás mohou mást při pozdějším opětovném kódování dokumentu (což se často stává, protože naše teoretická citlivost se postupně zvyšuje). Za třetí, je obtížné znovu použít informace, jinými slovy kombinovat a třdit je, pokud jediné místo, kde se nacházejí, jsou okraje dokumentu. (Existuje několik počítačových programů, které analytikovi pomáhají třdit a opětovně získávat údaje. Další informace o použití počítačů při analýze údajů viz. Pfaffenberger (1988) a Tesch (1989).)

(4) Každý analytik si musí vyvinout svůj vlastní styl tvorby záznamů a diagramů. Některí se můžou rozhodnout pro užívání počítačových programů, druzí pro barevné kódované listy, zatímco jiní stále dávají přednost zakládání stránek psaných na psacím stroji do pořadačů, složek nebo poznámkových bloků. Není podstatné, který z těchto způsobů si vyberete, pokud se vám osvědčuje. Důležité však je, aby vaše záznamy a diagramy byly systematicky a časově uspořádány tak, aby se později daly snadno nalézt a použít při třídění či odkazování.

(5) Záznamy a diagramy jsou velmi důležitými nástroji, které vám usnadňují orientaci v mnoha aspektech vývoje vaší teorie, mají však i jiné funkce. Mezi ty nejdůležitější patří, že vám umožní pracovat s myšlenkami pomocí volných asociací, kdy jedna představa podněcuje druhou bez omezení obavami o logičnost nebo obavami z přílišného ulpívání v realitě, alespoň v daném okamžiku. Později jsou samozřejmě logika i zakotvení důležité, ale abyste byli schopni „vidět“, co je za

binují nebo uvádí do vztahu dvě nebo více kategorií či subkategorie s hlavní kategorií by v nadpisu měly obsahovat všechny zmíněné kategorie.

(3) Záznamy mohou obsahovat krátké citace nebo fráze. Jsou to užitečné připomínky údajů, které daly vzniknout určitému pojmu nebo myšlence. Později při psaní výzkumných zpráv mohou být použity jako názorné příklady.

(4) Je třeba rozlišovat různé druhy záznamů a diagramů (viz „Definice“ na začátku kapitoly) a označovat je jako takové kvůli snazšímu vyhledávání informací. Je to důležité zejména pro odlišení ověřených údajů od údajů provizorních.

(5) Když píšete záznamy, měli byste podtrhnout nebo jinak zvýraznit odkazy na kategorie nebo paradigmatické vztahy. Bude se vám pak s nimi rychleji a lépe pracovat.

(6) Jakkoli teoretická poznámka, která vychází ze záznamu kódování by měla obsahovat odkaz zpět na záznam kódování, který ji podnítl.

(7) I když se jeden případ nebo událost může vztahovat ke dvěma odlišným kategoriím, doporučujeme kódovat jej pouze pod jednou, aby kategorie zůstaly samostatné a zřetelné. V případě nejistoty na něj odkážete v jiném záznamu. Později, až získáte nové informace a kategorie budou přesnější a jasněji vymezené, jej budete moci zařadit pod správně označení.

(8) Nebojte se upravovat záznamy a diagramy tak, aby odpovídaly současnému vývoji analýzy a novým údajům prohlubujícím váš vzhled do problému. Záznamy a diagramy by měly odrážet zvyšující se přesnost a jasnost úvah o kategoriích a jejich vztazích v průběhu výzkumu.

(9) Mějte po ruce seznam vytvořených kódů. V pozdějších stádiích kódování v seznamu hledejte možné kategorie nebo vztahy, které jste mohli opomenout nebo které se vám nepodařilo dostatečně propracovat.

(10) Jestliže příliš velké množství záznamů o různých kódech vypadá stejně, porovnejte kódy nebo jejich dimenze a hledejte mezi nimi rozdíly, kterých jste si předtím ne všimli. Pokud zůstávají stále stejné, spojte dva kódy v jeden, třeba pod nadřazený nebo abstraktnější pojem.

(11) Ponechávejte si větší množství kopií svých záznamů, pro jejich pozdější řazení a třídění. Také v případě, že dojde ke ztrátě jedné kopie, vždy budete mít rezervu. Toto doporučení platí především pro počítačové kopie, jak vi každý, kdo někdy přišel o důležité údaje díky selhání uživatele nebo poruše přístroje.

(12) Pokud se domníváte, že kategorie je teoreticky nasycená, tj. plně propracovaná do pojmových detailů, označte tuto skutečnost ve svých záznamech.

Záznamy a diagramy ve třech typech kódování

Jistě víte, právě pojmy umožňují vaši analýzu přehoupnout se přes popis k teorii.

ter svých záznamů. Vaše záznamy se netýkají lidí ani případů a událostí jako takových, ale *vztahují se k pojmem, které představují abstrakce případů a událostí*. Jak

(15) Nakonec – a to je nejpodstatnější bod ze všech – udržujte pojmový charakter svých myšlenek.

převání na určité formě nebo správnosti potlačuje tvořivost a zabíráje tvorbu nově (14) Při tvorbě záznamů a diagramů budete přizpůsobiví a uvolnění. Rigidní uložte záznam nebo diagram, aby vaše myšlenky byly zřetelně vymezené a jasné.

slení, poznamenejte si je dříve než je zapomenete a potom si pro každý zvlášť udě- (13) V případě, že dostanete dva nebo více nápadů k zaznamenání nebo zaktre-

Otevřené kódování je, jako když začínáte skládat puzzle. Nejprve je nutné vše uspořádat; rozdělit dílky podle barvy, přičemž je někdy nutné všimnout si i velmi nepatrných odlišností ve stínování; aby bylo později možné skládat kousek po kousku dílky dohromady.

Otevřené kódování ukázky a odkazy na dřívější texty o zakotvené teorii, kde můžete najít další příkla-

dy. vlastní styl a způsob práce. Abychom vám poskytli určitá vodítka, uvádíme zde rigidnějšímu zpracovávání záznamů a diagramů. Je nutné, abyste si vytvořili svůj projekt. Nejenom, že by to zabralo spoustu místa, ale také by to vedlo k poněkud znamu a diagramu, který by se mohl vyskytnout v jednorázových fázích výzkumného knize tohoto rozsahu a charakteru není možné uvést příklad pro každý typ záz-

Jak by tedy měly v různých fázích výzkumného procesu záznamy vypadat? V na hutnosti a komplexnosti a totéž platí i o záznamech a diagramech.

Pro každý typ kódování budou záznamy a diagramy vypadat odlišně, a to hlav-

ce ani co přesně se vlastně snažíte najít, ani nevíte, jestli to poznáte, až to uvidíte. Vše, co máte, je nerozlišená kupka údajů. To vše se odráží ve vašich prvních záznamech. Ony jsou místem, kde je možné si zapsat své první dojmy, myšlenky a pokyny k sobě samým bez obav z toho, co si o tom budou myslet jiní nebo co je „správně“ či pravdivé. V těchto počátečních stádiích si můžete být tak nejistí, jak jen si přejete. Nezapomenejte si pouze připomínat, že kdybyste vy a nebo kdokoli

míra setrvání
nepřetržitá
přerušovaná

[Ve svých záznamech kódování můžete také uvést, jaké je dimenzionální umístění těchto konkrétních událostí. Tím ji popíšete jejich konkrétních vlastností – rozložených v celém rozsahu dimenzionální škály. Také zde můžete uvést podmínky, které těmto konkrétním vlastnostem daly vzniknout (čili proč je jejich dimenzionální umístění takové, jaké je). Pomůže vám to již od začátku získávat některé specifické informace, které budete potřebovat později při axiálním kódování a ještě více při integraci kategorií podle jejich specifických vlastností nebo dimenzionálního umístění.] Například: Artritida byla v tomto případě *příčinou* bolesti.

Jestliže je studené a vlhké počasí, pak se intenzita bolesti zvyšuje.

Jestliže je ráno, bolest začíná.

Když je noc, bolest se trochu utlí.

Jiná eventuelní kategorie: *ulava od bolesti*. (Napsat další záznam o této nové kategorii.)

Toto je příklad prostého záznamu kódování. Všimněte si, že tyto podmíněné vztahy jsou popisovány jako hypotetické, což naznačuje, že nejsou přijaty jako prokázané, ale že musí být teprve ověřeny na jiných údajích, aby bylo možné rozhodnout, jestli platí nebo jestli je nutné je upravit. Všimněte si také, že už jsme vlastně začali provádět axiální kódování, což demonstruje, jak obtížné je při skutecném kódování oddělit otevřené a axiální kódování. S postupem času budete pokračovat v doplňování výřtu a podrobném zpracovávání vlastností a dimenzí bolesti, přičemž se budete snažit určit tolik detailů, kolik jen bude možné nebo kolik vás napadneout jedna nebo více teoretických poznámek.

Teoretické poznámky. Teoretické poznámky navazují tam, kde končí záznamy kódování. V teoretické poznámce se můžete ptát sami sebe, jaké jsou některé jiné vlastnosti bolesti a jejich dimenze a vyjmenovat je. Je samozřejmě nutné je považovat za provizorní a ověřit je na údajích. Například v teoretické poznámce navazující na výše uvedený záznam kódování byste si mohli napsat třeba následující:

10. 7. 89 *Teoretická poznámka* bezprostředně reagující na záznam kódování Bolest, její vlastnosti a dimenze také z 10. 7. 89.

JINÉ VLASTNOSTI A DIMENZE BOLESTI

Artritida zcela jistě není jedinou příčinou bolesti. Je rovněž možné trpět bolestí ze zranění, řecké, že jde o natažený sval nebo lehkou popáleninu. Co dalšího se o bolesti mohou dozvědět aplikací svých vlastních zkušeností na každý z těchto příkladů? Namozené svaly nebo mírně popáleniny jsou obvykle výsledkem zranění, které

jiný znali odpověď na všechny zkoumané otázky, nebyl by žádný důvod provádět tento konkrétní výzkum.

Záznamy kódování. Zpočátku mohou být vaše záznamy kódování dosti řídké. Během prvních rychlých proitání svých terénních poznámek můžete vymyslet několik pojmových označení, ale nebudete tak docela přesně vědět, o čem vlastně ve skutečnosti jsou. Case, srovnáváním a kladením otázek, začnou záznamy kódování získávat určitou podobu. Můžete mít kategorií a pod ní několik vlastností a objevovat. Je spíše pravděpodobnější, že přijdete na dimenzi vlastnosti, potom se musíte vrátit zpět a ptát se, ke které vlastnosti se tato dimenze vztahuje.

Všimněte si například následující citace: „Artritická bolest rukou je při studeném a vlhkém počasí velmi silná. Probudím se s ní ráno a trvá celý den. Jedná doba, kdy se to zdá být lepší je v noci, když ležím v teple posteli pod příkrývkami.“ Vidíme zde, že artritida má vlastnost bolesti, to je zřejmé. Ale vlastnosti této bolesti již nejsou tak jasně vyjádřeny. Seznamujeme se s nimi spíše v jejich dimenzionální podobě, než jako s obecnými vlastnostmi bolesti. Analytik se sám sebe musí ptát: Na které obecné vlastnosti tyto dimenze ukazují? Jaké dimenzionální umístění má tento konkrétní případ bolesti?

Jaké jsou tedy tyto dimenze a jaké obecné vlastnosti označují? Za prvé je tu dimenze „velmi silná.“ Lze ji pojmově chápat jako dimenzi vztahující se k vlastnosti intenzita. Bolest se může lišit v rozsahu od velmi silné (prudké) po ne tak silnou (mírnou). Jako druhou máme dimenzi umístění v těle; bolest je v ruce, ale mohla by být lokalizována kdekoliv jinde v těle. Za třetí, bolest trvá od rána po celý den, což ukazuje na vlastnost trvání. Může se pohybovat v rozmezí od dlouho trvající po krátkou. Další vlastností je kolísání: intenzita bolesti kolísá – s počasím, dení do bou, atd. Na konec je tu míra setrvání bolesti. Je nepřetržitá, přerušovaná nebo přechodná? V tomto případě lze říci, že přerušovaná.

10. 7. 89 Vztahuje se k terénním poznámkám č. 5, str. 6, z 10. 1. 89

Záznam kódování: Bolest, její VLASTNOSTI A DIMENZE (nadpis)

[Zde můžete uvést citaci z údajů, která podnítila zde zaznamenanou analýzu.]

Bolest má určité vlastnosti, které se mohou měnit v celé řadě dimenzí. Mezi ně patří:

Obecné vlastnosti

trvání

intenzita

kolísání

umístění v těle

Možné dimenze

dlouhé

krátké

mírná

zvyšující se

od hlavy

az k patě

je svou podstatou spíše přechodné než trvalé. Vlastnost, na kterou tato dimenze ukazuje by mohla nést pojmově označení stav bolesti. Jakým jiným způsobem můžu bo-
lest ještě popsat? Bolest nataženého svalů je obvykle intenzivnější při pohybu bez
ohledu na to, jaká část těla je postižena. Totéž platí i pro artritidu. Tím získávám další
podmínku pro zvýšení intenzity bolesti. *Jestliže* se pohybujeme, intenzita bolesti zprá-
sobně nataženým svalem či artritidou se obvykle zvýší. S lehkou popaleninou jde o
něco jiného. Bolest z popalenyiny lze popsat jako v podstatě palčivou. Palčivost upo-
zornuje na další *vlastnost* tj. druh bolesti. Bolest zahrnuje typy od palčivé po pulzu-
jící, promínavou a další. Další vlastností bolesti je její průběh nebo dráha. *Jestliže* od
zranění neuplynulo mnoho času, je u lehké popalenyiny bolest mnohem intenzivnější.
Během času se bolest zmenšuje. (Atd.)

Můžete si napsat teoretickou poznámku vztahující se k článku o bolesti, který
jste si přečetli, nebo provést analýzu nějaké zprávy o výzkumu bolesti; také je
možné provést nějaká porovnání, analyzovat řádku za řádkou nebo si klást otázky o
bolesti. Následující teoretická poznámka byla napsána, aby zvýšila teoretickou
uvědomlost a určila směr, kterým se má ubírat další teoretické pořizování vzorků.

10. 7. 89 *Teoretická poznámka* (vychází ze záznamu kódovaní z 10. 7. 89, Bolest, její
vlastnosti a dimenze, a také z teoretické poznámky stejného data).

OTÁZKY TYKAJÍCÍ SE BOLESTI

Jaké jsou *příčiny* bolesti kromě artritidy? Existuje mnoho různých příčin bo-

lesti, např. rakovina, úraz, operace, zkažený zub, amputace, porod.

Jak je bolest v každém z těchto případů *prožívána*? Je očekávána nebo neoče-

kávána? Má skutečnost, že je očekávána, nějaký vliv na to, jak je prožívána? Jsou

v případě, že je bolest očekávána, prováděny nějaké kroky k prevenci nebo snížení

bolesti? *Jestliže* ano, jaké? *Jestliže* ne, proč? Jaké by mohly být důvody absence jed-

nání směřujícího k prevenci nebo snížení bolesti? Jsou některé druhy bolesti inten-

zivnější než jiné? Dochází v průběhu času ke kolísání bolesti? Vezměme si například

porod nebo rakovinu. Je v jejích průběhu bolest intenzivnější na začátku a nebo až

po uplynutí nějakého času? Proč? Jak se s touto skutečností nakládá?

Jak je bolest *zvládána*? Jak někoho přesvědčit, že máte bolest? Ovlivňují fakto-

ry jako kultura, věk, délka trvání bolesti, její intenzita, apod., jakým způsobem člověk

prožívá bolest a jak ji zvládá?

Pracovní poznámky. Teoretické poznámky často určují směr, kterým se má ubí-
rat pořizování vzorků, navrhnou věci, které je třeba zjištit, vyhledat nebo na které je
třeba se pát v dalších rozhovorech a pozorováních. Tyto návrhy jsou potom zapí-
sovány jako pracovní poznámky. Jejich příklad je uveden níže.

10. 7. 89, Pracovní poznámka VÝBĚR VZORKŮ BOLESTI

Podle mě teoretické poznámky stejného data se zdá, že jsem nyní dospěl k ně-
kolika odlišným oblastem, ze kterých mohu shromážďovat údaje o bolesti. Později z
nich bude možné logicky odvodit vlastnosti bolesti a získat informace o různých di-
menzích těchto vlastností a podmínkách, které způsobují, že se tyto vlastnosti mění v
rozsahu dimenzionálních škál. Bude dobré začít nejdříve porodem. Něco jiného už
bude hovořit s lidmi, kteří mají rakovinu. V průběhu rozhovoru a pozorování těchto
skupin bych se měl držet vlastností a dimenzí, které jsem už rozpoznal, a vyhledávat
jiné, které jsem ještě neobjevil. Například se budu chtít podívat na bolest z hlediska
jejího charakteru, druhu, intenzity, dráhy, trvání, aid. Budu si všimnat podmínek, kte-
ré způsobují, že se vlastnosti mezi sebou v různých dimenzích liší. Jinými slovy, jaké
podmínky vedou k tomu, že bolest je jedním člověkem popsána jako intenzivní, ale
jiná, nebo jinou osobou, ne? Co je příčinou různých druhů bolesti. Je to jen zdroj
bolesti, co způsobuje tuto variabilitu, nebo různí lidé prožívají bolest jinak? Proč je
některá bolest nepřetržitá, zatímco jiná je přerušovaná?

Množství různých typů záznamů, které mohou být napsány v průběhu otevře-
ného kódování není nikterak omezeno. Můžete psát prvotní orientační záznamy,
předběžné teoretické nebo direktivní záznamy, záznamy podnětující myšlenky o
nových jevech, záznamy o nových kategoriích, jejich vlastnostech a dimenzích,
záznamy rozlišující mezi dvěma nebo více kategoriemi či záznamy shrnující, z čeho
jste vyšli a k čemu směřujete.

Vše uvedené záznamy jsou příklady typů, se kterými se můžete setkat v ra-
ných fázích výzkumu a které jsou poměrně jednoduché. Jsou psány proto, aby
badatelé pomohly začít pracovat s pojmy. Následuje příklad komplikovanější teore-
tické poznámky převzaté z výzkumu o vrchních sestrách. Dá vám určitou předsta-
vu o tom, jak by záznam otevřeného kódování mohl vypadat v pozdějších fázích
výzkumného projektu. Všimněte si, že se stále jedná o exploraci výzkum, že pod-
něcuje myšlenky o dvou známých *kategoriích*, myšlenky, které je třeba prověřit v
následujících pozorováních. Záznam je zde předkládan přesně tak, jak byl napsán.

AS/JC 5/31/88 MÍSTNÍ ZNALOSTI / BĚŽNÝ PRACOVNÍ POSTUP MÍSTNÍ ZNALOSTI ZNAMENAJÍ SPECIFICKÉ ZNALOSTI

1. Specifické znalosti, které *považované za samozřejmé* týkající se minulých
zkoušeností s:

nastroji

pracovními postupy

obvyklou praxí

místem nebo prostorem

pracovním programem, časovým plánováním, tempem aid.

lidmi

vztahy: pracovními i citovými